

Evelina Belcheva
(Bulgaria, Sofia)

The Book on Bagryana in Petar Dinekov's and Boris Delchev's Diaries (1975 – 1977). A Documentary Biography of a Pogrom

Abstract: Professor Dinekov's diary is imbued with literary and historical narratives. The distance of time attributes the recorded facts of life and literature the value of *cultural history of personalities, images and plots*.

One of the main narratives is the story of Blaga Dimitrova and Yordan Vasilev's book on Bagryana. The story of the book, which would become a literary and historical mythologem, turned out to be itself a documentary novel describing the writing process's evolution over a period of 6 years. Like an excavation, it reveals the archaeology of the book's pogrom, while bringing to life the entire cultural context of the time. This is very much in the spirit of the new documentary cinematography, in which the process of research, creation and reception becomes a major point of debate and analysis.

Both chroniclers leave room for other, extraneous voices to enter the conversation. I have allowed myself some rather long comments, providing a build-up to the plot from the distance of the last 50 years. In this way the unfolding of the most significant event of the literary 1975 – the scandal surrounding the book – is traced in many directions and in great detail. Why do I have the feeling that it is still going on?

Евелина Белчева
(България, София)

Ударихме ѝ брадвата! Книгата за Багряна в дневниците на Петър Динеков и Борис Делчев, 1975–1977. Археология на погрома

Настъпил е мор или бяс – както искаш го кажи – записва хронистът Борис Делчев по повод паниката, настъпила навсяде в издателствата след статиите на „Литературен фронт“ срещу книгата за Багряна. Някой беше задал наивния въпрос: дали двамата съавтори са съзнавали какво ги очаква? – Съзнавали са, разбира се, по последиците. За да се види доколко е абсурден скандалът, публикувам конкретни доказателства, записани в дневника на проф. Динеков – очевиден, пряк свидетел отблизо и хронист на всичко, което се случва.

Когато офанзивата започва, Петър Динеков казва на съавторите: „Сами избрахте този път – той носи неприятности“ – „Да, знаем това“ – отговарят в един глас и двамата. А аз чувам: – *Ако бяхме знаели, пак щяхме!* „Ние сме тръгнали да преодолеем себе си, да стъпчем страха, да самоутвърдим човешкото си достойнство. Искаме да измерим вътрешния си ръст с височините. Да изпитаме себе си. Лавината е предварително преодоляна, щом сме тръгнали...“

„Неизбежно бе – и ние го съзнавахме! – да получим тежки удари...“ – признава Блага в послеслова на второто издание от 1993 г. Съзнавал го е и външният редактор – Тихомир Тихов, но жертвоготовно е поел риска, след което е уволнен от изд. Български писател. – На живо се възпроизвежда сюжетът на романа „Лавина“: „Самите ни стъпки събуждат лавината... Българска лавина. Твоята лавина. Стига ти.“ В двата дневника са отразени две различни оптики към едни и същи събития. Имах идея записките на всеки от хронистите да бъдат дадени в две

колони, за да може читателят да съпоставя, защото има записки, водени дори на една и съща дата, като отзвук на едни и същи събития. Такава съпоставка би имала смисъл при контрастиращи изказвания. Тук не намирам такъв контраст, изказванията по-скоро се допълват във времето, а и като информация за събитията. Повечето цитати от Б. Делчев не са публикувани в известния „Дневник“ (1995) под редакцията на Марияна Фъркова¹. Благодаря още веднъж и завинаги на Марияна Фъркова за отзивчивостта и изключителната духовна щедрост: да работя с неизвестните страници от записките на Делчев.

Документалният материал сам си показва разположението, звучи като разговор във времето между двамата хронисти – *изгнаници в дневника*. Затова реших да остане този задочен диалог между двата дневника. Едно събеседване във времето, в което Динеков и Делчев се допълват и подкрепят свидетелствата си. Не спорят и не полемизират.

Със свойствената си деликатност, и двамата оставят възможност за намесата и на други, странични гласове в разговора, напр. на съставителя... Затова си позволих доста пространни реплики от дистанцията на изминалите 50 години – като надграждане на сюжета. По този начин многопосочно и в детайли се проследява развитието на събитието на литературната 1975 – скандалът с книгата за Багряна, който продължава и през 1976 г.

В записките на Петър Динеков доста често се мярка фигурата на доц. Михаил Василев – ако не бе зловеща, щеше да бъде анекдотична – типичен образ на профана злочинец – като в някакъв гротесков пасквил. Не беше възможно да се изреже от текста – в ролята на „шпютник“, той се оказва основен ретранслатор на литературните новини, не толкова хитър, колкото перфиден интригант и проводник на „тъмните сили“ в литературното подмолние. Тъмен балкански субект.

Дано да успеем да разберем с какви ли възможности е разполагал Михаил Василев, за да влезе толкова успешно в ролята на „вершител судеб“, за да заяви през 1975 г. доц. Йорданка Холевич, че тъкмо на неговото благоволение проф. Динеков дължи връщането си в катедрата... Понякога архивите крият загадките си като криминален роман.

2 януари 2024

3 януари 1975

Блага ми се обади веднага след топовните гърмежи през нощта на Нова година. Уви, Ха се разболяла, вдигнала температура. Вчера аз се обадох у тях. Данчо ми съобщи, че Ха почти оздравяла, но Блага легнала...

7 януари 1975, вторник

Орлин [Василев] изведнъж подема разговор за Боян Пенев и ме пита: „Кажки какво мислиш за Боян Пенев; на какво се дължи неговото обаяние, та онези там ученици на Вл. Василев не могат без него?“ – Сочи ми масата срещу нас, където е седнал Здравко Петров и разговаря с Борис Делчев. Ангел [Тодоров] отново взема поучителен тон: Боян Пенев служи на реакцията, бил се обявил срещу реализма, написал отрицателна рецензия за драмата на Яворов „В полите на Витоша“, където била разобличена нашата буржоазия, отрекъл в статията си „За литературния плут“ един прогресивен писател като Людмил Стоянов. И още нещо: Яворов с драмата си „В полите на Витоша“ напуснал декадентството и тръгнал по пътя на реализма.

¹ Делчев, Борис. Дневник. Подбор, предговор и бележки Марияна Фъркова, София, Народна култура, 1995.

Слушах и си мислех, че се намирам в първите години след Девети септември, когато нашата критика разпространяваше такива схеми. Разбира се, реагирах – и то доста остро; опитах се да обясня разбирането на Б. Пенев за реализма, отношението му към Яворов, статията му за Л. Стоянов; припомних политическите му позиции и т.н. Орлин слуша внимателно и заявява: „Всичко това, което говориш, е интересно; заслужава да се помисли...“ Ангел отново се връща към декадентството на Яворов. Казах му: „Един от най-големите учители на Яворов е Бодлер, но никога френските комунисти и Френската ком. партия не са се отказвали от Бодлер като голям френски поет.“

9 януари 1975, четвъртък

Багряна също бе дошла на панихидата за Шапкарев. Нейното присъствие правеше впечатление. Тя е била и на погребението, намерила е сили да превъзмогне пустотата на раздялата. С обикновения си израз на лицето, с липсата на нещо необикновено и изключително – тя бе непроницаема. И човек си мисли: какво означава присъствието ѝ тук? Може би е някакъв белег за връщането към хубавото в младостта или е само акт на обществено приличие? Разбира се, многото години превръщат и най-бурните чувства в пепел. Всяко действие вече се превръща във вътрешно безразличие.

19 януари 1975, неделя

Обади ми се Блага – да се разходим из парка. Вече е към 11 часа, слънцето е пробило зимната мъгла... Блага е много оживена, но някак наедряла, с посивели кичури коса, които се подават под шапката. Весело коментирахме току-що напечатаното интервю на Джагаров в „Отечествен фронт“. Заглавието „Да не падаме на колени!“ е извадено от един от отговорите. Някои отговори са твърде смислени: „Има ли неща от всекидневие, които особено Ви дразнят? – Поведението на образования глупак. Подменянето на понятието човек с понятието производителна сила. Грубостта. Скромното нахалство. Тихата подлост. Усмивката с нож между зъбите. – Как се отнасяте към тях? – Понякога с възмущение. Понякога с болка. Понякога с ужас. – Коя съдба Ви се вижда най-вече за оплакване? – Съдбата на онзи, който знае истината, но не смее да я каже.“ Но изобщо интервюто е високомерно и маниашко – черти присъщи на Джагаров. Разбира се, и в много случаи неискрено.

С Блага и Данчо се разходихме из парка. Слънце, но студени алеи, хлъзгави заледени пътеки. Невесели мисли за нашата култура. Блага ми разказва за „реформите“ на Божидар Божилов в издателство „Народна култура“ – унищожил групата за поезия, която колективно разглеждала поетическите преводи; разпръснал поетите в другите отдели. Блага предполага – по внушение на Николай Антонов², за да може да прокарва слабите си преводи.

22 януари 1975, сряда

Отдавна не бях ходил у Тодор Боров.

² Николай Й. Антонов е писател, преводач и литературен критик. Работи във в. Труд, Българска кинематография, СПБ. Главен редактор в изд. „Народна култура“.

РЕПЛИКА: Тодор Боров (1901–1993) – важна фигура в живота на Блага. Боров е псевдоним, даден от неговия учител Ал. Балабанов. Боров е бележит интелектуалец, библиограф, с изключителна ерудиция във всички области на културата, историята, философията. Жива история, ходоеща енциклопедия, неистов темперамент. Велик импровизатор, актьор на словото. Златоустец, така го наричаше Блага. Тя е изписала много бележници с неговите разкази по време на честите гостувки в Бояна, но в записите се губи хипнозата на артистичните му импровизации. Посвещава му стих. „Мраз“ в сбирката „Лабиринт“. Блага събира сили и произнася прощалното слово на гроба на Тодор Боров през май 1993 г. А Й. Василев е направил десетки касети със записи на магнетофон, къде ли са? Тодор Боров е баща на световноизвестния литературовед, философ и културолог проф. Цветан Тодоров и на акад. Иван Тодоров – физик, и двамата близки приятели на Блага.

Към 4 ч. взех едно такси и се озовах в Бояна. И София бе мъглива, но Бояна бе потънала в мъглата; едва можах да разпозная очертанията на шосето. Боровият дом в мъглата изглежда като сънно видение. В ъгловата стая с прозорци отвсякъде сварих трима гости: проф. Цолов³ с жена си и сина си.

Още по стълбите Харитина⁴ ми казва, че са дошли да канят за свидетели на сватбата на сина, асистент в Медицинска академия. Отначало не се ориентирам сред какви хора се намирам. Проф. Цолов е възсух човек, с остри черти, побелял. Жена му, която седи срещу мене, е с кръгло червено лице, дребна и пълничка. Младият син стои с наведена глава, мълчи. След няколко минути, когато навлизам в започнатия разговор, разбрах, че жената на проф. Цолов е една от дъщерите на проф. Балабанов, Лили, лекарка.

Спомних си изведнъж, че бях чувал, отнякъде – д-р Цолов е зет на Балабанов. Другата дъщеря (Бисето) живее в Западна Германия. Едва сега се вгледах внимателно и открих в лицето и фигурата на Цолова целия Балабанов. Стана ми ясно и кумството. Оказа се, че някога Балабанов е бил кум на Боров и Харитина, а сега дъщерята и внукът възобновяват.

Стана дума за втория том на избраните съчинения на Балабанов. В него Боров иска да включи някои пътеписи и писма. Обаче се оказва, че мъчно се намират Балабанови писма. Боров има доста писма от Балабанов, но търси и до други лица. Научавам, че Балабанов обичал да пише писма. За съжаление, голяма част от архивата му пропаднала след смъртта му. Някакъв прокурор заел стаята му, изхвърлили всички книжа в банята. Дъщерята Балабанова се обърнала за съдействие към Писателския съюз, но без резултат и книжата се пръснали.

Боров съжалява, че тогава не се намесил и не прибрал Балабановата архива в Библиографския институт. Историята се повторила и с Балабановите писма и книжа, които се намирали у Яна Язова. Въпреки че била назначена от Писателския съюз комисия (Боров влизал в нея), близките на Яна Язова изнесли всичко и заявили, че го предали в Държавния архив.⁵

Аз предложих на Боров да вземе инициативата да се напишат спомени за Балабанов, които да влязат евентуално в един от томовете, издавани от „Български писател“. Боров обеща да разговаря със Сим. Султанов [...]. Обсъждаме едно бъдещо събиране у нас –

³ Проф. д-р Радол Цолов и съпругата му, д-р Лили Цолова, дъщеря на Александър Балабанов. Имат пет деца, всички медици. Синът студент е д-р Цоло Цолов, сега проф. УНГ в Исул.

⁴ Харитина Пеева-Борова – съпруга на Боров, дъщеря на Иван Пеев-Плачков, дългогодишен секретар на БАН и редактор на в. Мир.

⁵ По-късно изследователят на Яна Язова, Петър Величков, по указания на Боров откри там изключително ценни ръкописи на изгубените ѝ творби, писани в изолация и забвение.

дали да покания Багряна, ако дойдат Христо и Мила Радевски. Блага ме предупреди, че Мила не обича Багряна. Боров не е убеден, но ми казва друго: Багряна му се оплакала, че Блага се е отдръпнала от нея, не се обажда на телефона, крие се. Аз пък от своя страна не съм убеден в това, въпреки че зная някои резерви на Блага по отношение на Багряна. Слабости в човешките отношения, с които, уви, трябва да се съобразяваш...

28 януари 1975, вторник

В 11 и половина отидох в Полското посолство – поиска да се срещне с мен новият съветник на Юнг, заместник на Юзеф Ленарт. [...] Юнг искаше да разговаря с мен за дейността на Българо-полското дружество и перспективите на българо-полското културно сътрудничество. Юнг е в България от средата на ноември, малко познава българската литература. Но още в самото начало попаднал на романите на Блага „Пътуване към себе си“ и „Отклонение“. Възхитен е; дава им извънредно висока оценка, иска да се запознае с Блага.

Тази вечер късно отидох при Блага и Данчо. Поговорихме за работите в института; не радостни новини. [...] Питам Данчо какво става с третата част на книгата за Багряна. Стигнали са до половината. Напоследък са били заети с други неща: той с „Литературна мисъл“, а Блага – с една поема⁶, която е написала през лятото, а сега се печата в „Съвременник“. Блага е направила няколко редакции, поправяла на всички коректури...

Блага започва да говори за нов роман, който чете в „Иностранная литература“: „Всеки роман трябва да бъде откритие, човек не трябва да повтаря себе си.“ Завижда на Тодор Боров, че той е наредил живота си така, че да може само да чете. Би искала да има много време за четене. У Боров обаче това е по-скоро израз на мързел, отколкото някаква своеобразна лична жизнена програма. Наблюдавах Блага тази вечер: възвърнала е някогашното си очарование – красиво одухотворено лице. Отдавна не е изглеждала така добре.

РЕПЛИКА: Истината за трети том е казана от Блага в интервюто с Мария Незнакомова от 1 февр. 1993 г. „Питате дали сега, когато дойдоха *белите дни* на творческото възмездие, сме се зарадвали искрено на възможността да публикуваме третата част на книгата ни „Кръстопътища“. Откровено казано, не. По времето, когато работехме над книгата за Багряна, ние бяхме увлечени в изключително интензивен ритъм, който сега е невъзможно да възстановим. Вярно е, че повече от половината том е готов в окончателния си вариант, около 200 страници даже ще бъдат отпечатани в алманах „Море“, а и разказът на Багряна е завършен, съпътстващите материали събрани... Но има и неща, които би ни се искали отново да обсъдим, а ето че Багряна вече не е същата, на някои от въпросите тя днес не би могла да ни отговори, мнозина от спътниците ѝ през това време си отидоха завинаги.“⁷

Ако трета книга беше спряна от „комунистическата цензура“, тя щеше да се появи след промените. Имаше много време да се появи до смъртта на съавтора през 2017 г. Тя не се появи. Нито заедно с второто издание на двете книги през 1993 г., когато вече нямаше комунистическа цензура, нито в „Събрани творби“, където излезе само „Кръстопътна среща“, нито в отделно издание. Това означава само едно: не е била написана изцяло.

⁶ Това е поемата „Забранено море“, писана след тежка онкологична операция през 1973 г. Излиза след дълго забавяне във Варненското издателство „Г. Бакалов“ през 1976.

⁷ Димитрова, Блага. Дни черни... Или за младостта на една книга и за нейните отрицатели, интервю с Мария Незнакомова // Дни черни и бели, БАН: 1993, с. 320.

След покушението над първите два тома всеки от авторите вече е тръгнал по своя собствен път. Пожертвала шест години от творческия си живот в книгата за Багряна, през 1975 г. Блага е вече погълната от своето творчество, заета изцяло с поемата „Забранено море“, която е написала през лятото след тежката операция през 1973 г. Печата се вече в „Съвременник“. Освен това съзнанието ѝ е ангажирано и с романа „Лице“. Съавторът пише дисертацията си за Иван Хаджийски.

– *Прекършиха ни крилата!* – казваше Блага.

Доста по-късно в „Учителско дело“ през 1988, излиза историята с Иван Бочев, скрит под инициалите Н.Н. След десет години, през 1999 година в книга се появи само сюжетът „Багряна – Драинац“ под заглавие „Кръстопътна среща“. Началото на бъдещата книга дават в алманах „Море“: „Прелюдия към неиздадената книга „Кръстопътища“. Стигат до „Звезда на моряка“, ноември 1931 г. Но през 1992 г. авторите са потънали вече в политиката. Точно тогава алманах „Море“ прекъсва съществуването си и в онези смутни времена в началото на 90-те публикацията остава незабелязана. Багряна си е отишла вече, на 23 март 1991. Елена Огнянова си спомня: „Багряна така си и умря, с отворени очи – имаше желание да види каква ще бъде съдбата на този трети том и с какъв интерес ще се посрещне“⁸.

11 февруари 1975, вторник

...И двете книги за Багряна – софийската и пловдивската – почти са отпечатани. Разглеждам колите – макар че съм рецензирал цялата книга (преди да бъде разделена на две части), откривам множество интересни неща, сякаш я чета за първи път. Това ще бъдат два твърде обемисти тома (всеки около 400 стр.). Не се съмнявам, че ще бъдат приети с голям интерес. Че ще срещнат и възражения, това е безспорно – преди всичко заради обема си. На мнозина им се зловиди: как за един жив писател може да се напише толкова много? Това е основното възражение и на един Пантелей Зарев. Да беше някой друг, а то Багряна...

15 февруари 1975, събота

В четвъртък вечер разговарях у дома дълго с Камен Калчев, Боян Ничев и Тодор Абазов. Обсъждахме уволнението на Атанас Свиленов от „Земеделско знаме“ (изказал се срещу филма на един млад режисьор, син на високопоставен политически деец) и Михаил Неделчев от издателство „Български писател“ (допуснал отрицателна оценка за българската кинематография в една книга на Любен Георгиев, бил редактор на книгата). Български нрави! Дори ако са направени по някой културен въпрос погрешни изказвания и изводи, разкритикувайте ги, опровергайте ги, но да се борите срещу мненията с уволнения, това твърде зле говори за нашата действителност.

РЕПЛИКА: Това е сензационната история на деня. Младият режисьор е Иля Велчев, син на Борис Велчев. Иля Велчев предлагал на Блага да направи филм по „Пътуване към себе си“, добре че не се е съгласила. Тук става дума за филма „Завръщане от Рим“. През февруари филмът вече тече по телевизионните екрани, макар че официалната премиера е на 27 ноември 1975.

Фамилията подготвяла назначаването на сина за ген. дир. на Кинематографията. Уредено било П. Писарев да бъде пратен в Париж. Той обаче излага всичко на Т. Живков. В резултат излиза редакционна статия в „Литературен фронт“, където има остри изрази не само за сина, но и за бащата. Филмът е разгромен. Предполага се, че авторите са Драгомир Асенов, секретар на СБП,

⁸ Огнянова, Елена. Незабравимата моя Елисавета Багряна, Нестинарска съдба. Спомени за Елисавета Багряна. УИ: 1995, с. 351.

и Атанас Свиленов. Статията е отпечатана в пълна тайна – извикали Ефрем Каранфилов, гл. редактор, дали му статията и наредили да я набират двама словослагатели и да се пази в тайна. Боели се, че бащата може да узнае и да я спре.

Динеков пише, че се атакува една фамилия, която се е самозабравила; „разобличава се един бездарник и маниак, който използва високото положение на баща си, за да прави кариера“. Най-вероятно това е атака срещу бащата, с нещо не е угодил, защото синът нито е първият, нито последният. „Дано този случай отрезви и други“ – пише Динеков. Но за другите се пази мълчание. Едва сега се споменават имената на Зарев, Джагаров, Левчев, които са използвали максимално общественото си положение, за да правят кариера, да трупат пари, да устройват роднините си и т.н.

В случая с Михаил Неделчев вероятно става дума за книгата на Любен Георгиев „Критически претворения: Проблеми и портрети“. София: Български писател, 1974. Не е посочен редактор. Ето какво разказва самият М. Неделчев в интервю на Пламен Дойнов: „Но явно не съм чел много внимателно този ръкопис, защото когато книгата излезе, се оказа, че вътре има статии, в които се споменава Сталин с много добри думи. И Живко Живков, който тогава беше член на Политбюро, заместник министър-председател и май отговаряше за Комитета по печата, дръпна една реч, където обясни, че продължават да се правят идеологически грешки и ето тук излязла една книга, в която се възкресяват догматизмът, сталинизмът и т.н. Кой е редактор? Михаил Неделчев. Това беше една от моите „дебютни“ книги като редактор. Тряс, и ме уволниха.“⁹

23 февруари 1975, неделя

Тази сутрин ми се обади Блага – да отидем да вземем Багряна и да обядваме заедно. Към 11 и нещо бяхме у Багряна. Макар и студен, денят е слънчев и светъл. Отдавна не съм виждал апартамента на Багряна така светнал... Багряна поднася сливенска ракия (Данчо я опитва веднага), вермут, краставички, орехи, лешници. Тя е в добро настроение, оживена, разговорлива, макар че върху лицето ѝ – седя до нея и се вглеждам отблизо – все повече ляга маската на старостта.

Първата тема на разговора са двете книги за нея – излизат в София и Пловдив. Съвсем случайно излизат с еднакъв брой страници. Вече е готова обложката на софийската книга – „Дни черни и бели“. Книгата има хубав формат, прилична е по дебелина, няма да дразни онези, които смятат, че не трябва такава голяма книга да се пише за Багряна. Блага припомня на Багряна, че трябва да бърза с подбора на своите преводи – изд. „Народна култура“ ще издаде тома в една нова поредица – „Майстори на превода“. Първата книга е вече готова: преводи на Георги Михайлов, под редакцията на Божидар Божилов. Блага е доволна от статията на Иван Попиванов в „Литературен фронт“¹⁰ – отхвърля глупостите на Иван Спасов¹¹. Обядвахме в „Стадион“ с много смях и весели разговори.

28 февруари 1975, петък

В „Пулс“ Здр. Петров е напечатал обширна статия „Митовете на „аналитичната“ критика“. Тя е предизвикана от публикуването в „Лит. мисъл“ на материалите от дискусиата

⁹ Дойнов, Пламен. Михаил Неделчев на 80 години. Портал Култура, 17.07.2022.

¹⁰ Попиванов, Иван. Лирически герой и критически преценки, Литературен фронт, бр. 8 от 20.02.1975.

¹¹ Иван Спасов е публикувал страшно ограничена критична статия за сбирката „Как“ и за поезията на Ал. Геров в „Литературен фронт“, бр. 5 за 1975. Обвинява поетесата в субективност и фатализъм.

в Литературния институт за разказите на Н. Хайтов¹² (всъщност дискусиата започна в „Лит. фронт“ със статии на Н. Георгиев и Т. Жечев)¹³.

Най-сетне може да се спори и за импресионистичната, и за аналитичната критика, но спорът трябва да се води достойно, а не с грубия тон и политическите клевети, с които изобилства статията на Здр. Петров. Оказва се, че той е озлобен човек, славолюбив, болезнено властолюбив, способен да клевети, а от друга, ще внесе смут в Литературния институт. В статията му са атакувани най-издигнатите и най-честните хора в института: Искра Панова, Ванда Смоховска, Атанас Натев – хората, които трябваше да се обединят около новия директор Тончо Жечев и да се противопоставят на кариеристите около Божков. [...] Какво излиза? В озлоблението и късогледството си Здр. Петров подкопава авторитета на собствените си приятели.

1 март 1975, събота

Към 4 ч. с Блага и Данчо отидохме у Стефан Гечев. Стефан и Тити¹⁴ ни посрещнаха сърдечно, гостиха ни с чай, кафе, уиски, вермут и сладкиши. Блага прочете до шеста сцена от своята пиеса¹⁵. Най-хубава е петата сцена, пропита с присъщото на Блага философско съдържание. Тук е и основният конфликт на пиесата. Дълбок по мисъл и силен в драматизма си диалог.

Казах на Блага: в този вид трябва да заключи пиесата си в чекмеджето и да не я показва никога – има много преки алюзии за нашата съвременност; никой няма да ги допусне нито на сцената, нито в печата. Ако иска пиесата да бъде играна, трябва да я очисти от тези очевидни политически намеци и да я развие в по-отвлечен философски план. Стефан мисли същото – преките алюзии за съвременността трябва да бъдат отстранени. Пиесата и без това е дълга – търпи съкращения. Направих и друга бележка на Блага: има някакво стилово раздвоение; хумористично-ироничният тон на първите картини не се свързва с драматизма на последните сцени.

РЕПЛИКА: Стефан Гечев (1911–2000) – поет, прозаик, драматург, преводач от гръцки, френски и английски; дипломат. През пролетта на 1966 г. Блага предлага за издаване в „Народна култура“ неговата сбирка „Бележник“. Но Венелин Коцев, секретар по културните въпроси в ЦК, включва Гечев в доклад за идеологическата диверсия в културата. „Лит. фронт“ с гл. ред. Богомил Райнов, братовчед на Стефан Гечев, излиза с две рецензии срещу сбирката. Редакторът Николай Бояджиев е уволнен. Блага е искала да поеме цялата вина, ходила при Радевски с молба да напише обективна рецензия. Официалната марксистка критика отхвърля „Бележник“ като отглас от съмнителни образци (обвиняват го в сюрреализъм и дадаизъм). 23 години Гечев е в изолация, анулирани са всички договори за книги. Но той не съжалява: „Пиших каквото искам и както искам, свободен от цензура, конюнктура и т.н.“

¹² Става дума за дискусиата на страниците на „Литературна мисъл“, кн. 2 и 3 от 1974: Никола Георгиев. „Диви разкази“ от гледище на науката, морала и на сладкодумната критика; Т. Жечев. За съвременен марксистически подход към художественото произведение; Кръстьо Куюнджиев. „Диви разкази“ и „точните“ науки. В кн. 3 споровете продължават: Ванда Смоховска-Петрова, Искра Панова и Цанко Младенов; Атанас Натев в кн. 6: Прагът на чоглавото. Всъщност спорът е между т. нар. "импресионисти" и младите, които се стремят към научност. Според тях научно е единствено само структуралното изследване. Като се позовава на френски и съветски автори, Искра Панова доказва, че структуралният анализ сполучливо улеснява и допълва изследването, стига да не претендира за универсалност.

¹³ Никола Георгиев. Препрочитайки „Диви разкази“, „Литературен фронт“ от 14 юни 1974. Тончо Жечев опонира пак там: „Диви разкази“, или опитомяване на мисълта.

¹⁴ Кристина Гечева – преводачка и библиограф, съпруга на Стефан Гечев

¹⁵ Става дума за сатиричната пиеса „Богомилката“, която дълго е стояла в ръкопис, издадена е от изд. Факел едва през 1999 г.

Блага му е посветила стих. „Стълпник“ в сборката „Лабиринт“ (1986).

2 [март] 1975, неделя

На обяд се обади Блага – да отидем с нея и Данчо на разходка из парка. Рядко топъл и слънчев ден; от вчера се чувства полъхът на пролетта. Из парка много хора, от всички възрасти, особено старци и деца.

Още в началото на парка ни настига Камен Калчев. Блага почва да му говори за стиховете на Стефан Гечев. Камен е готов да ги напечата в „Септември“. Блага се отзовава възторжено и за драмите и прозата на Стефан. Тя е на мнение, че Стефан е писателят на бъдещето – за него ще се говори много повече, отколкото за мнозина от ония имена, около които постоянно се шуми. Разговори за статията на Здр. Петров в „Пулс“¹⁶. Общи съжаления и възмущения. Горещи при обелиска срещаме Павел Вежинов – небръснат, разгърден, без връзка; връща се от всекидневната си разходка. След инфаркта, разхожда се всеки ден, при това крачи бързо. Понякога среща Радевски, също така забързан из парка.

Павел ни разказва, че цялата зима се е пазил от грип – последиците на един грип могат да бъдат фатални за сърцето му. Говорим и за новия му роман – „Нощем със сините коне“; тази сутрин прочетох втория фрагмент в „Септември“. Напечатаното в кн. 1. и 2. на списанието е само една трета от романа. Питам Павел: действително ли е имал за прототип на главния си герой („академика“) Людмил Стоянов. Отговаря утвърдително. Казвам му, че почти не откривам сходни черти¹⁷.

23 март 1975, неделя

Тази вечер бяхме на гости у Радевски – Тодор-Борови, Блага и Данчо. Блага ми подари екземпляр от първата част, пловдивската, на книгата за Багряна. Боров говори почти цялата вечер. Новините му тази вечер бяха малко, но се смяхме и шегувахме много.

Кратък разговор в началото с Радевски за Д. Талев. Смята, че неправилно е издигнат толкова високо – поради шовинизма, който насаждал с романите си. Не трябвало да засягаме македонския въпрос, да оставим македонците да се смятат за каквито искат, да не ги караме непременно да се наричат българи, а да им помагаме да се развиват.

Възразих му. Творчеството на Талев засяга не шовинизма, а патриотични чувства, които у нас бяха пренебрегвани. Те се оказаха по-дълбоки, отколкото се предполагаше. В края на краищата не става дума за възвръщане на българското съзнание на македонците, а за реагиране срещу фалшификациите...

РЕПЛИКА: Христо Радевски (1903–1996) – поет, сатирик, публицист, мемоарист, дипломат. През 1946 г., когато Блага пристига в Москва за аспирантура, Радевски е културен посланик.

¹⁶ Заглавието е „Митовите на аналитичната критика“. Груби нападки и квалификации, насочени главно срещу Огнян Сапарев, който е засегнал честолюбие на тримата критици – Т. Жечев, Здр. Петров и Куюмджиев, нарича ги „импресионисти“. Статията е предизвикана от дискусиата в Лит. институт за разказите на Хайтов.

¹⁷ По-късно заглавието стана „Нощем с белите коне“. В образа на Академика има много черти на П. Диневков. Когато романът се появи, бях убедена, че тъкмо той е прототип на Урумов. От Людмил Стоянов е взета реалната сцена със смъртта на съпругата му, когато академикът сядна на бюрото си и продължава да трака на машината // Е. Белчева. Романът на Павел Вежинов „Нощем с белите коне“ – синтез на богат белетристичен опит. Литературна мисъл, 1984, кн. 5, 11-30.

„Той бе един честен човек с комунистически убеждения и затова хич не бе тачен при управлението на Годор Живков – така го характеризира Й. Василев, автор на анкета с него. Той е човек с непоклатима страст към истината и почитеността. Искаше да бъде почитен към времето и хората, както и към бъдещето.“

През 1958 г. Радевски става гл. редактор на сп. „Септември“. Въпреки че мнозина го смятат за сектант, тук се появяват нови оценки за литературата през изминалите десетилетия, особено по времето, когато там работят Т. Жечев, Цв. Стоянов, Антоанета Войникова и др. Тъкмо Радевски поканил отстранения от литературния живот Вл. Василев да сътрудничи на списанието. Низвергнатият критик се разплакал... Но когато през 1962 г. „Септември“ публикува спомена на Вл. Василев за Яворов, търпението на властниците се изчерпва. Радевски тутакси е освободен, а Фурнаджиев почтено подава оставка в знак на солидарност.

Й. Василев пише, че спорове много са имали, но до „отприпяване“ не са стигали. Дори по времето на СДС. Заблуждава се. Не е чел записките на Радевски от това време. Радевски е един от учредителите на Клуба за гласност и преустройство. Тръгва си много разочарован. Оценка за прехода и личностите му може да се прочетат в неговия дневник – „Разговор със себе си“ (2000). Не съм чела по-драстични и резки квалификации. Думите на Радевски са точни и убийствени. Сега е време на дневниците. Стари дневници – по новому.

3 април 1975, четвъртък

Шумна защита на докторската дисертация на Атанас Натев¹⁸. Колевски излезе с отрицателна рецензия, изтъкна политически аргументи (възхвала на западната драматургия, пренебрегване на съветската драма и т.н.). Наблюдавах го, когато говореше: профил на средновековен инквизитор.

Ат. Натев в заключителните си думи се защити блестящо, показа огромна ерудиция. И все пак получи пет гласа против, две „не“ и три бели. Това бе за мен изненада. Мислех, че няма толкова врагове. От защитата се върнахме с Блага и Данчо и говорихме за поражението на Колевски, истинско възплъщение на догматизма. Блага прибави („и на кариеризма“).

Днес сутринта Данчо и Блага ми донесоха втория том на книгата за Багряна: „Дни черни и бели“. Доволни са от изданието. Малко се боя за книгата; ще се намерят хора, които ще търсят под вола теле. Ще атакуват преди всичко страниците, посветени на „Златорог“. При това в първата книга е поместена снимка на Вл. Василев, а във втората – скица, нарисувана от Боян Пенев. На нашего брата това ще се види твърде много като реабилитация на „Златорог“; дори ще го вземат за провокация.

Б. Делчев: Неделя, 30. III. 1975

Получих екземпляр от книгата „Младостта на Багряна“ (това е първа част от цялостен животопис) със следния дарствен надпис от авторите:

*На Борис Делчев,
един от подстрекателите
на тази книга, с приятелство.*

*Бл. Димитрова
26. III. 75. Йордан*

Б. Делчев: Събота, 12. IV. 1975

¹⁸ Атанас Натев (1929–1998) – философ, културолог и теоретик; учен с оригинално теоретично мислене. Оценява високо лириката на Блага и пише проникновени статии за нея. Става дума за големия докторат – „кандидат на науките“ става в Москва през 1968 г.

Получих и втората част от книгата за Багряна – „Дни черни и бели“. Тази част е издание на „Наука и изкуство“. За първи път у нас една книга се издава по наполовина от две издателства (условно раздвоена на „младост“ и „зрялост“). Дарственият надпис на тази книга:

*На Борис Делчев –
сенки от изминалите дни –
с уважение.*

Блага

10. IV. 75. Йордан

Б. Делчев: Сряда, 16. IV. 1975 // непубликувани страници
Днес – 50 години от атентата в „Св. Неделя“, а в печата пълно мълчание. Не вярвам това мълчание да е израз на сила. Написах и изпратих следното писмо:

До Литературното съдружие

Блага Димитрова и Йордан Василев Тук

Чета с интерес изпратените две книги за Багряна и установявам, че сте имали неблагоприятното да пренебрегнете класово-партийния подход. Мисля, че тази дързост не ще остане незабелязана и се плаша, че може да намери някакъв израз в печата. В очакване на евентуални изненади, не е зле да стискате палци.

С благодарност за колегиалния жест, „подстрекателят“.

София. 16. IV. 1975.

Б. Делчев.

4 април 1975, петък

Аз все още съм под впечатление на снощната защита на Ат. Натев. Пет гласа против Натев – това значи пет гласа в защита на Колевски, който твърдо отстоява своите догматични позиции, последователен и верен винаги на себе си. Но защитата на тези позиции е крайно примитивна. За сетен път се убеждавам, че Колевски нито е умен, нито притежава някаква по-широка култура. Тесен кръгозор на фанатик – или може би на кариерист (всъщност двете неща не си противоречат). Някои смятат такива хора за необходими, те са възплъщение на „бдителността“. А на мен ми се струва обратното: те съвсем не са полезни, дори вредят. В дейността на Колевски има много доказателства за това.

Но безспорно умният и културен Натев има също своите слабости. Преди всичко – амбицията за популярност, за звание. Два пъти доктор – кому е нужно това? И за всяка своя книга ли трябва да си окачва по една титла? [...]

Среща с Тихомир Тихов. Тихомир ми разказа много неща за работата в изд. „Бълг. писател“ и за невъзможното държане на Симеон Султанов, който е загубил всякакво чувство за мярка. Високомерие, надменност, кариеризъм, егоизъм, бюрократизъм; от една страна непрекъснато ругаене на работещите в издателството, а от друга – угодничество към Зарев и ръководството на Писателския съюз. Според Тихомир поведението на Симеон граничи с психопатологичното...

20 април 1975, неделя

Блага продължава да се занимава с доклада си за жената. Надвечер ѝ занесох книгата на Саша Пундева¹⁹ за българката през Възраждането.

РЕПЛИКА: Саша е дъщеря на Михаил Пундев, убит на улицата от дейци на ВМРО през 1932 г. Брат му, Васил Пундев, също е убит на улицата. Саша е омъжена за Петко Войников, внук на Михаил Маджаров. П. Динеков пише на друго място:

„Жизнената, веселата, усмихнатата Саша има злочеста съдба – по време на бомбардировката на 10 ян. 1944 г. загина заедно с Петко в дома на Маджарови на „Славянска“... Разговарях на два пъти със Саша на бул. Руски един час преди смъртта – срещнах я, когато отиваше към Орловия мост, и след това, когато бе дадена тревога и тя бързаше към Външното министерство, за да отидат да се скрият в Маджаровия дом. Поканих я да се скрием бързо в Университета. Не прие – и загина заедно с Петко и още няколко души от семейството.“

Ето какво пише Вл. Василев в некролога на „Златорог“ за Саша Пундева-Войникова: „Не се иска на човека да мисли, че това се е случило! Очарователна в своята жизненост, която бликаше от цялата ѝ натура, и толкоз непосредна, искрена и доверително-духовита.“ Сравнявали Саша с Йовковата Боряна – светъл лъч в царството на достолепния и строг Михаил Маджаров.

Току-що е излязла първата ѝ книга с разкази „Съвременни жени“. Автографът за Вл. Василев е с дата 24 декември 1943, само две седмици преди бомбардировките. Анонсът за книгата е в същата книжка 10, последната на „Златорог“, с некролозите на цялото семейство на Михаил Маджаров. – „Уви, някога само по тия разкази малките ѝ две деца ще знаят майка си“ – пише Вл. Василев. Децата са били евакуирани на село. По някакво чудо Анна Каменова и Петко Стайнов остават живи, сякаш за да отгледат двете момиченца на Саша и Петко.

Данчо бе на ул. Искър, пишел рецензия за новата книга на Борис Делчев²⁰; дойде към края на разговора ни. В стаята си Ха свири на пиано и от време на време пее. Оказва се, че тя е музикална. „Уви, малко е мързелива, не ѝ се свири“ – отбелязва Блага. Ха все повече израства; тази вечер е облечена в светло, което я прави по-нашенска.

Блага ми разказва някои отзиви за двата тома за Багряна. Отзивите са положителни, но има и редица бележки. Занесли книгите на Дора Габе, посрещнала ги много добре, но не са сигурни как ще се отнесе към тях. Дора напоследък е много близка с Ана Александрова²¹, а Александрова вече е говорила много критично за книгите. Твърде е възможно това да са мнения и на Дора Габе²².

Говорим за Багряна. Много уравновесена, предпазлива, предвидлива. Крие писмата и снимките; само някои дава на разположение на Блага. Вкъщи непрекъснато всичко заключва. Може би така е свикнала от младините си, дори от детството си; когато в една къща има много деца, неизбежно собствените вещи се крият, защото всичко се разпилява.

¹⁹ Войникова, Саша. Съвременни жени, Хемус: 1943.

²⁰ Делчев, Борис. Познавах тези хора: Мемоарни очерци, кн. 2. Бълг. писател: 1974.

²¹ Ана Александрова (1924–2018). Като ученичка публикува стихове в сп. „Българска реч“ и списанието за класическа култура „Прометей“ – преводи от латински. През 1943 г. записва Славянска филология. През 1946 г. е назначена след конкурс за балерина в Софийската опера. Издава първата в българското балетознание книга „С крилете на Терпсихора“ (1972), получила най-висока оценка у нас и в чужбина.

²² Блага се безпокои за реакцията на Дора Габе – с право, защото тук за пръв път се изнасят официално отношенията на Боян Пенев с Багряна, макар че те се срещат след като Дора Габе и Боян Пенев вече не живеят заедно, но Дора Габе остава до края негова законна съпруга.

Третият том започва с Драйнац²³. Драйнац играе голяма роля не толкова в живота на Багряна, колкото в поезията ѝ. Тя се запознава със стиховете на Драйнац, въвежда нова образност, разчупва стиха. Драйнац е наричал себе си „моряк“ и „капитан“ – понеже много скитал по морета и океани. Оттук и названието на втората книга на Багряна – „Звезда на моряка“.

В третия том се отделя място и на Иван Бочев²⁴, с когото Багряна поддържа близки връзки почти десет години. Млад адвокат, син на генерал, знаещ няколко чужди езика (чете Т. Ман на немски и Голсуърти на английски), висок, красив, интелигентен, със светско възпитание. В него са били влюбени няколко интелектуалки.

Някои стихотворения на Багряна са написани по писма на Бочев. Тя заминала за Франция, а после той отишъл в Париж. Запознали се на нейния имен ден, есента през 1927 г. Тогава тя получила първите екземпляри на „Вечната и святата“ и ги подарила на гостите си. Бочев в книгата ще фигурира с инициалите Н.Н.

Той е още жив. Блага ми казва, че са го намерили много трудно. Живее във Владая; изселен е там след войната. Блага и Данчо успели да се срещнат с жена му. Бочев им изпратил писмо, което в книгата ще бъде публикувано. Той дава съгласието си да бъдат разказани отношенията му с Багряна в рамките на това, което Багряна ще разкаже на тях, от себе си той не ще прибави нищо. Блага ми даде екземпляра на току-що излязлата драма „Нечакана среща“²⁵, за издаването се застъпил Драгомир Асенов.

РЕПЛИКА: Според замисъла на съавторите трета книга е била най-важна. Наречена „Кръстопътища“, защото тук пътят на поетесата се кръстосва с много забележителни личности по света, напр. със словенския учен Изидор Цанкар, специалист по история на изкуствата. Но по-късно всеки от двамата автори се връща към свои изоставени планове.

Историята на любовта ѝ с Изидор Цанкар бе разказана доста по-късно в книгата на новото „литературно съдружие“ Людмила и Людмил Димитрови „Багряна и Словения“.

А Елена Огнянова сега ми разказва: „Багряна така си и умря, с отворени очи – имаше желание да види каква ще бъде съдбата на този трети том и с какъв интерес ще се посрещне.“ Едва след нейната кончина се появи само една завършена глава от книгата – за любовта ѝ със сръбския поет модернист Раде Драйнац.

Диневков, 27 юни 1964: „На приема в българското посолство дойде при мене един от по-възрастните югославски писатели (мисля Стеван Яковлевич) и ми каза: „Имах един приятел, който почина в моите ръце и който [в] смъртния си час ме натовари с една поръчка. Едва сега мога да я изпълня, защото се срещам с български писатели. Това беше Раде Драйнац. Умирайки по време на войната, той ме помоли да предам по някакъв начин след тая кървава война – лично или чрез някого – на Елисавета Багряна, че последната му мисъл е била за нея.“ Когато се върнах в София, предадох на Багряна тия думи.“

21 април 1975, понеделник

Видях Мишо Василев на обяд в Университета и се разходихме по булеварда. Както винаги, Мишо е пълен с новини – или по-точно: с клюки. Надявах се, че с течение на годините ще се откъсне от клюкарската атмосфера на Писателския съюз. Уви, все повече

²³ Драйнац, Раде. Виж: Людмила Малинова-Димитрова, По повод „величествения изгрев“ на „Звезда на моряка“, Е. Багряна. 125 г. от рождението ѝ. Парадигма: 2019, с. 87–99.

²⁴ Писмата на Багряна до Иван Бочев са публикувани в книгата на Людмила Хр. Малинова „Елисавета Багряна. Писма“. Огледало, С. 2012.

²⁵ Димитрова, Блага. Нечакана среща, драма, Театрална библиотека, 1974.

се пристрастява към нея. Разказва ми за разправиите в петъчното партийно събрание около случая „Септември“, за клюките за Зарев, който го обвинявал, че разнася тези клюки. Една от тях е, че Зарев тъкмял сина си за зам.-главен редактор на „Съвременник“; много се говорило и за капризите на Владко около неговия роман – три пъти препечатвали корицата и т.н. ...

24 април 1975, четвъртък

Бях тази вечер на пиесата на Блага „Нечакана среща“²⁶, не съм я виждал от премиерата, а са минали вече 60 представления. Играта на актьорите не е променена, само тук там се засилват комичните моменти. Следях пиесата с интерес, сякаш я виждах за първи път. И си мислех: това е най-хубавата наша пиеса на съвременна тема, за съвременните хора, за нашата съвременност. А никой за тази пиеса не говори, тя не получава никакви награди. Тъкмо обратното – очакват я само подли атаки. Преди няколко дни Блага ми казваше, че от „Пулс“ готвят статия срещу „Нечакана среща“, а тази вечер Надя Фурнаджиева²⁷, която беше в театъра, ми каза: „Чух от Ал. Бешков, че пиесата на Блага ще бъде спряна, ще я свалят...“

Блага е казала истината за нашето време – проникателно и дълбоко, с цялата ѝ житейска конкретност и с цялото ѝ философско звучене. А творба, която казва истината, не може да се хареса на властниците. „Всеки носи вина за всичко“, „И най-невинната вина не бива да се забравя“ – това са думи на пробудената човешка съвест. Цялата пиеса е един вик за човешка чистота, за чистота на моралната атмосфера...

Смелостта на Блага е в поставянето на генералния проблем за чистотата на пътищата, по които вървят отделният човек и цялото общество, за отговорността на човека, за запазването на чистотата на нравствената атмосфера, в която живеем. Тази атмосфера е замърсена и отровна, така както са замърсени и отровени реките в нашата индустриализирана епоха... С пиесата си Блага предизвиква нашата съвест, задава на съвременния човек най-тежките и мъчителни въпроси и в това е нейната писателска смелост и сила.

26 април 1975, събота

Вчера имаше заседание на Управителния съвет на Съюза. [...] Султанов²⁸ ми казва: „Четох книгата на Блага Димитрова за Багряна. Не приемам главата за Йовков. Цели 17 страници, а няма документи. Всичко това не е документирано.“ – „Как може да бъде документирано?“ – „С писма, дневници.“ – „Багряна е унищожила писмата, дневници не са водени. Още в 1932 г. тя цитира едно писмо на Йовков в сп. „Златорог“. А самият факт, че е прочела тази глава в ръкопис и не е възразила, показва, че това не е измислица. Разбира се, всичко е въпрос на тълкуване...“ Султанов не е доволен от отговора ми; мърмори в знак на несъгласие.

²⁶ Тази пиеса по-късно се превръща в романа „Лице“ (1981).

²⁷ Съпруга на Н. Фурнаджиев.

²⁸ Симеон Султанов (1927–1989) – лит. историк, есеист, критик. По това време той е директор на изд. Бълг. писател (1968–1989). Автор на известната книга „Йовков и неговият свят. Литературни етюди“ (1968). В книгата за Багряна става дума за това, че в младостта си Йовков е бил влюбен в младата поетеса.

РЕПЛИКА: Ето какво е записал П. Динеков три години преди това, на 27 август 1972: „С Елка Йовкова става дума за очерка за отношенията между Йовков и Багряна, напечатан в „Родна реч“. Елка го намира много сух. Смята, че за тези отношения трябва да се говори по-топло, независимо от това доколко Багряна е била влюбена в Йовков. Ясно е, че е бил увлечен преди всичко Йовков, но отношенията между двамата са били много хубави и са се запазили за цял живот.“

30 април 1975, сряда

Разговарях тези дни няколко пъти с Блага по телефона. Извикал ги директорът на „Наука и изкуство“ Ф[илип] Гинев, изказал им радостта си от успеха на книгата за Багряна и им предложил да сключат договор за следващия том. Блага е много доволна от рецензията на Атанас Натев за последната ѝ стихотворна книга в кн. 4 на „Септември“²⁹.

РЕПЛИКА: Става дума за рецензия за сбирката „Как“, 1974. Ат. Натев е писал и за сбирката „Импулси“ през 1973 г. Авторът пише, че „Как“ е истинско предизвикателство, лирически апостроф на цялата съвременна поезия. Особено интересен е анализът на стихотворението „Ако“ – за приглушения драматизъм, за смелостта да живееш с мисълта за смъртта.

В Дискусията за съвременната поезия („Лит. мисъл“, кн. 2, 1975) Натев задълбочава анализа на „Ако“: оценява го като едно от най-значителните постижения на нашата поезия през последните години. Заради много особения ракурс, през който поетесата ни заставя да погледнем своя свят – „през *своето* отсъствие от него“. Критикът прави аналогия с Вапцаров, но вижда съвсем нови неща в това стихотворение – то е „красноречив пример за способността на днешната ни лирика да апострофира отново и по нов начин съкровения душевен свят на своя читател“.

На 26 февруари 1975 г. Блага е написала много важно писмо на Натев по повод тази рецензия, вникваща дълбоко в същината („каквината“) на поетическото ѝ мислене. Благодарна е за готовността да я последва в изпитанието на *неизречимостта*... Това е среща на две личности, много дълбоко стигащи в анализа си на същността на нещата, не само на поезията. Поетесата е видяла в дълбоката мисловност на автора едно разбиращо насрещно съзнание. Изпитва най-голямото човешко щастие - „щастие – да бъдеш разбран“.

Диалогът между двамата продължава и по-късно. Показателен е автографът на Натев върху следващата му книга „Залежи в познатото“, 1977: *На Блага Димитрова, от чието творчество тази книжка почерпи основните мисли и дори заглавието си, а авторът – критическия си кураж (макар и проявяван на пресекулки). А. Натев, 10 юни 1977.*

2 май 1975, петък

На гости у Боров. [...] От Боров научих, че Данчо се е оплаквал от времето, което му е погълнала книгата за Багряна и искал да се отложи написването на третия том, за да може да завърши кандидатската си дисертация върху Иван Хаджийски. Искал съвет от Боров; Боров се съгласил с него. Аз съм на обратното мнение. Трябва да бъде написан и третият том. Данчо само ще спечели от това.

Книгата за Багряна го направи известно име; кой го знаеше досега. А с едно затвърдено име по-лесно би могъл да защити дисертация. В това отношение той дължи много на Блага – Блага го дисциплинира, на кара го да работи и му даде възможност да влезе в литературата.

²⁹ Става дума за рецензията за сбирката „Как“ (1975): „Каквината“ на поетичното мислене, Септември, 1975, кн. 4, с. 180-192.

Разбира се, за създаването на книгата за Багряна той има голяма заслуга – на него се дължат всички справки, уточняването на събития, дати и имена, издирването на материали. Виждам някаква склонност у Боров и Харитина да подценяват двата излезли тома, имат някаква резерва. Боров дори се съмнява, че книгата е изчерпана. Трябваше настойчиво да му кажа, че книгата е абсолютно изчерпана, за да се убеди (и не съм сигурен дали напълно се убеди). Все ми сочи успеха на книгата на Балабанов; статиите на Шишманов още стоели по книжарниците, а Балабанов отдавна е изчерпан. Припомних му обаче, че от Шишманов – освен тези статии – са пуснати четири тома избрани съчинения. Не му стана приятно, като му казах, че мнозина са разочаровани от Балабановата книга – поне половината статии са безинтересни.

РЕПЛИКА: Скандалът с книгата още повече засилва интереса към нея. Първи том излиза в 22 хил. тираж и свършва за месец. Вторият – в 13 хиляди тираж и свършва веднага. Съпротивата на Боров е основно за образа на Вл. Василев, с когото имал стара вражда – недоволен, дори раздразнен от високата оценка за него. Дежурното обвинение – че не оценил Смирненски, въпреки официалната „самокритика“ на Вл. Василев. Кумир на Боров е Ал. Балабанов, а за Вл. Василев снизходително казва: „Смятам, че той имаше *някакво отношение* към литературата, но „тънък ценител“...

В приятелската компания са имали много разговори за книгата още по време на писането. Според Боров Багряна е била твърде зависима от Вл. Василев. Трябва да се обърне повече внимание на ролята на Ахматова, Цветаева, Блок. Какви неща ѝ откриват те... Искане биография, която не е хронологическа – да проследява „становление поета“, както казва Боров, а не външните обстоятелства.

3 май 1975, събота

...По пътя Камен ми разказва, че Каракашев се заканвал на пиесата на Блага Димитрова „Нечакана среща“; в нея били събрани всички еретични мисли, които поотделно били изказвани в различни пиеси. Не осъществявал още заканата си, защото се боял, казали му, че от най-важно място Блага е натоварена да изнесе основния доклад в предстоящото тържествено заседание, посветено на годината на жената. Угодниците са разделени; чакат да видят накъде ще натегнат везните, за да решат да действат... Хора, които правят кариера чрез мракобесничество.

4 май 1975, неделя

Вечерях снощи в „Стадион“ с Блага, Данчо, Кирил Кадийски, жена му и сестра му Офелия, начеваща поетеса, студентка в Търново. [...] Данчо още се сърди на Камен за някогашното си уволнение от „Септември“ – получил „вълчи билет“, уволнението му било „по непригодност“. Обяснявам му (не знам вече за кой път), че Камен упорито се съпротивяваше на Джагаров, но не можа да предотврати уволнението.

Блага ще участва във форум в телевизията „Криза на ценностите“. Ядосва се, че това я откъсва от работата ѝ върху доклада за жената, но обещала отдавна и сега е невъзможно да се откаже. Излага ми схващането, което ще развие. Ще говори за кризата в стойността на словото – словото и днес без покритие. Ще вземе за пример думата „мечтая“, мечтател. У Вапцаров, който мечтае за бъдещето, тя се среща само четири пъти, а у някои съвременни поети тя изобилства, наводнила е стиховете им. Съжалява само едно: трябва да говори, а би предпочела да чете нещо, което предварително е написала – тогава ще бъде точна в изказа си.

Шегувам се с Блага: най-прав в случая е Ем. Станев, който казва, че когато нещо ни липсва, ние създаваме дума за него, или непрекъснато повтаряме дума, с която това дефицитно нещо се назовава...

12 май 1975, понеделник

Снощи излязох на разходка след десет и половина. Видях в „Стадион“ Блага и Данчо. Отбих се при тях. Те бяха с Николай Кънчев и жена му. Сварих ги в оживен разговор за статията на Атанас Натев за Блага в „Септември“. Тъкмо говореше Кънчев. Спря. После научих от Блага, че Кънчев не харесвал статията на Натев и я оспорвал. Данчо беше доста пийнал и си бе развързал езика; пусна няколко иронични и дори язвителни бележки по отношение на Багряна.

Поговорихме върху току-що излязлата книга на Исак Паси за Томас Ман³⁰. Още никой не я е чел от нас; аз я купих вчера и само успях да я прелистя. По всичко личи, че книгата е написана много сериозно. Паси прави добре, че не се хаби на дребно; работи целенасочено и върху по-големи теми. Резултатите са налице – няколко значителни книги, които тежат.

18 май 1975, неделя

Снощи с Блага и Данчо отидохме при Багряна в Бояна. Дъжд. Влага. От пътя до самата вила стъпваме по трева, която е подгизнала във вода. Посреща ни Жана – енергична и жизнена. След малко слиза от горния етаж Багряна – в чер панталон и черна блуза, със свежо лице, с прибрана прическа, която я прави по-млада. Весела и жизнерадостна, разговорлива.

Скоро пристигат Тодор и Харитина Борови. Настаняваме се в холната стая, а не в малката столова, където обикновено вечеряме. Багряна е донесла от Сливен хубава, препечена ракия, жълта като кехлибар, и някакво специално вино, което е прекият повод за днешното събиране. Багряна разказва оживено за провъзгласяването ѝ за хайдушки войвода на Сливенските огньовете. Дали ѝ диплома, подарили ѝ хайдушки калпак и силех, които ни показва.

Весела и приятна вечер. Излизаме си едва към осем и половина. Много разговори. Както винаги, най-напред Боров ни осведомява за синовете си – Цветан в Париж и Иван в Принстън. След това говорим за новия „поход“ срещу сивия поток – за тая цел се свиква заседанието на Управителния съвет на Писателския съюз. Никой не вярва в тоя „поход“ – но обстановката е такава, че нищо не може да се направи.

Говорих и за двете книги за Багряна. Едно неприятно съобщение за нещо, което предполагам. Елка Йовкова е много недоволна от това, което е писано за Йовков и особено за Деспина Йовкова. Не мога да не разбера Елка: наистина Блага и Данчо са постъпили нетактично, като говорят за недъга на Деспина Йовкова (безпръстната ѝ ръка) и я представят само като домакиня, която е полагала грижи за Йовков, но не е била нещо повече в неговия духовен и творчески живот. Данчо ми възразява: това било истина и трябвало да се каже. Колко малко разбира тези неща! За съжаление, на неговата нетактичност,

³⁰ Паси, Исак. Томас Ман. Наука и изкуство: 1975. Насочена към най-философските сфери на Т. Ман: неговата философска поетика и трите философски романа: „Вълшебната планина“, „Йосиф и неговите братя“ и „Д-р Фаустус“.

липса на усет за нещата, излишна дързост се дължат цяла редица неприятни моменти в двете книги. Блага не ги е забелязала или не е проявила желание да реагира.

Багряна е получила много писма за двете книги. Най-интересното е на Делчо Василев Демирев от Хасково³¹. Оказа се, че това е твърде интересна и колоритна личност. Багряна го е познавала добре, той я е посрещал в Хасково при литературни четения. Журналист и писателстващ брат (пишел стихове, той е редактирал много години хасковския вестник). Непосредно след 9 септември е бил в София, защото в писмото си до Багряна съобщава, че заедно с Багряна те посрещнали на летището в 1945 г. Еренбург и Садовяну. Преди 9 септември за една своя сказка за свободолюбието в поезията на Багряна е бил наклеветен от един хасковски свещеник пред полицията.

Багряна разказва по-нататък, че Делчо Василев е бил по убеждения анархист, приятел на Георги Жечев и Ламар. Тъкмо затова доста години след войната е прекарал в трудни житейски обстоятелства. Сега е вече много стар, болен, живее в Хасково, самотен, почти бедства. В писмото си до Багряна той пише за тези неблагоприятни обстоятелства открито, назовава нещата със собствените им имена. Към писмото Василев е прибавил дълъг очерк за поезията на Багряна, за своя живот, за своите естетически убеждения, като е илюстрирал изложението с дълги цитати от свои собствени стихотворения.

Блага се увлече да ни чете целия очерк, възхищавайки се от откровеността на автора и до известна степен от чистите пориви на неговите стихотворения. На мен тези стихотворения не ми направиха особено впечатление; но що се отнася за личността на Василев, наистина той е интересен човек. Той все още носи черти, които нашето общество отдавна е загубило.

Багряна ни чете и други писма, някои от тях са критични към двете книги. Всъщност и Василев е критичен – не е съгласен със Зарев (с предговора му към двутомното издание на Багряна) и с Блага (неизвестно по какви причини, не говори нищо конкретно). По телефона непознат глас казал на Багряна: „Тези две книги са написани против Вас“.

19 май 1975, понеделник

... Зад мен са Симеон Султанов и Серафим Северняк. Разменяме няколко думи. Във връзка с един неотдавнашен разговор му казвам, че действително Блага и Йордан Василев са допуснали някои подробности в главата за Йовков, неприятни за семейството; можеха да бъдат зачертани. Султанов ми казва, че при него идвала Дора Габе и му заявила: „Как е възможно да се пише за отношенията на Боян Пенев с Багряна, когато жена му е още жива...“ Била недоволна и жената на Георги Райчев. Не се учудвам – книга от този тип не може да не предизвика сръдни и недоволства.

РЕПЛИКА: В друга версия се казва, че Блага срещнала Дора Габе, която весело ѝ съобщила: „Обади ми се по телефона Султанов и ми казва: „Другарко Габе, как може така да се пише в

³¹ Делчо Василев Демирев (1890–1981) – анархист-толстоист, писател, критик, публицист, поет. Преди 9 септември е интерниран, а след Девети е съден от народния съд, неосъден, но лежал 16 г. в Куциян, Персин и Белене (1948–1964). От лагера в Персин излиза последен, защото е може би единственият, който не подписва декларация за сътрудничество. // Виж Йордан Нанчев „Хасковският Игнис“, 2017. Делчо Василев, поканен от Георги Жечев, отива заедно с Багряна и Людмил Стоянов на гарата да посрещнат Садовяну и Еренбург за Първата конференция на Съюза през 1945 година. За целта регентът Годор Павлов им предоставя колата си. На същата конференция Людмил Стоянов жестоко и несправедливо оплюва Боян Пенев.

книгата на Блага Димитрова за Боян Пенев при жива негова съпруга?“ А С. Султанов пък разказвал, че Дора Габе го намерила в издателството и му изразила недоволството си от книгата с тези думи. Софийските потайности се попълват с нови легенди...

Авторите пишат: „Разпитахме почти всички свидетели, живи и умрели... Само на една врата не посмяхме да почукаме.“ Вратата на Дора Габе. И аз се учудвам, че Блага не е разговаряла с Дора Габе, тя е жива съвременничка и много би могла да разкаже. Навярно се е бояла, че твърде много ще се усложнят нещата...

Но такъв подход е действително едностранчив. Не могат да се пренебрегнат отношенията на Боян Пенев с Дора Габе, тя е негова съпруга от 1909 г. Връзката му с Багряна, която е по-скоро чувствена, трае около две години. Дора Габе не е случайна личност в живота на Боян Пенев. „Думите ни разделиха“ – повтаряше по-късно Блага заглавието на едно нейно стихотворение... По-късно Блага се е опитвала да поправи грешката си, имала е някои разговори с Дора Габе, но е късно вече... Много високо оценяваше късните ѝ стихове, особено тези за смъртта...

7 юни 1975, събота

...Блага се възмущава от изказването на Слав Хр. Караславов в „Литературен фронт“, че поезията на Николай Кънчев била „мъчителна“. Засегната е от пасажа: „Дори в една дебела книга, ни в клин, ни в ръкав, се подмята, че е един неразбран талант“. Тя ми казва: „Веднага му изпратихме телеграма: „Като бяга от мътилката на Николай Кънчев, нека потърси чистите извори на Марко Недялков“. Блага весело се смее. Пита: „Какъв ще бъде резултатът от телеграмата?“ Отговарям: „Статия срещу книгата за Багряна...“

Пловдив, 9 юни 1975, понеделник

[Представяне на книгата за Багряна в Пловдив. Рецитал на пловдивски актьори по текстовете от книгата. Представена е на сцена главата „Среща“, посветена на Багряна и Йовков. Актьорите: Петя Балъкчиева, Мая Драгоманска, Мариус Донкин и Бончо Узунов³².] ...Къщата на Недкович, където тази вечер щеше да стане рецитала на пловдивските артисти върху текстовете от книгата за Багряна... В тази къща е живяла като ученичка майката на Багряна, тук е станала сватбата на родителите ѝ. Режисурата е дело на Борис [?] Гройс и е направена с голям вкус. Багряна трябваше да даде много автографи, а в двора я чакаха зрителите, които я изпратиха с искрени и спонтанни ръкопляскания. Едва ли поет би могъл да преживее по-голямо щастие... Понеже не исках да импровизирам, седнах следобед и написах встъпителните си думи:

Другари и другарки,

Имам голямото удоволствие да представя пред Вас една необикновена книга – книгата на Блага Димитрова и Йордан Василев за Багряна. От тази книга излязоха две части, третата, последната част, която ще обхване жизнения и творчески път на нашата голяма поетеса от 30-те години до днес, скоро ще бъде готова за печат.

Българската литература не познава друга такава книга. Действително, има две книги – извънредно ценни в своя жанр, – които се приближават до книгата за Багряна, но все пак са различни; това са книгите на проф. Ив. Шишманов и проф. М. Арнаудов „Иван

³² Динеков обръща специално внимание на младата актриса Цветана Манева: „Тя наистина на сцената е привлекателна, но сега отблизо се учудих, че действително е много красива, при това с небанална красота: с тънки, фини черти на лицето и с кожа, която излъчва светлина, която те изпълва със сиянието си.

Вазов – спомени и документи“ и „Към психографията на П. К. Яворов“. Безспорно, това са изключително интересни книги, но те са изградени преди всичко върху разкази, свидетелства, признания и документи, изхождащи от двамата писатели – Вазов и Яворов. Всъщност, това са две литературни анкети, за които основния материал са дали самите писатели; двамата писатели са предмет на изследване и изображение.

Блага Димитрова и Йордан Василев са си поставили много по-голяма задача: чрез личността и делото на Багряна да представят една цяла епоха, да дадат портрет на няколко поколения, да възкресят образа на нашата култура през 20. век, да обрисуват нашата интелигенция в продължение на няколко десетилетия – от първото десетилетие на века до нашата съвременност (ще я видите в третия том).

Разбира се, Елисавета Багряна сама за себе си би заслужавала една подобна анкета и едно подробно изследване – нейното поетическо дело е толкова значително, нейният талант е толкова голям, нейната роля и нейното въздействие в развитието на българската литература през 20. век са тъй внушителни и безспорни, че тя и сега, и в бъдеще винаги ще представя огромен интерес за литературния изследвач и историк.

Но двамата автори са поискали да видят Багряна сред нейните съвременници, в широкия и пъстър поток на нашето културно развитие, обкръжена от забележителни спътници – нейни учители и нейни колеги, учени и общественици, близки и приятели, един свят от интелектуалци и културни хора, чиито имена срещаме в книгата: от Яворов до Боян Пенев, от Димчо Дебелянов и Лилиев до Дечко Узунов и наши съвременни поети и белетристи. Ние следим почти всички кривулици и нюанси на пътя, който българското общество и особено българската интелигенция извървяват в тревожни и трагични, сложни и устремени напред десетилетия.

В това е голямата стойност на тази книга, в това е нейната литературна и жанрова специфика, в това е нейната особена привлекателност. Неслучайно авторите са нарекли първия том „Младостта на Багряна и нейните спътници“. Когато тази книга бъде завършена, тя би могла да носи заглавие „Багряна и нейните спътници“. И това ще бъде книга, колкото за Багряна, толкова и за българската литература изобщо, за литературния процес в България от 20-те до 70-те години.

Книга за българската литература, но все пак книга за Багряна, защото сред пъстротата на българския литературен живот главната светлина е насочена към нея – и нейният жизнен път, и нейното поетическо развитие, и нейната блестяща поезия, и нейният удивителен дух, и нейното необикновено очарование на поетеса и жена витаят и се носят в цялата книга. Няма никакво съмнение, че чрез тази книга и личността на Багряна, и нейната поезия ни стават по-близки, получават нови багри, още повече ни покоряват със своето обаяние. Това почувстваха читателите – и затова двата първи тома изчезнаха не за ден, а за часове, събудиха толкова жив интерес, че се превърнаха в книга и тема на деня.

Аз не бих казал, че в огромния отзвук за тази книга няма и гласове на съмнения. Най-честият въпрос е: необходими ли са три тома за жизнения път и творчеството на един поет? Да, когато това творчество принадлежи на един необикновен художнически дух, на един голям поетически извор и когато то е видяно като част от развитието на една национална литература и през живота на едно общество в продължение на повече от половин век.

Другари и другарки,

В моята задача влиза представянето не само на една книга – книгата за Багряна, но и на главните действащи лица, свързани с нея. Става дума преди всичко за другарката Елисавета Багряна, която присъства сред нас и със самото си присъствие ни озарява като неизгасваща, дълбоко жизнена, неизменна в блясъка си, безсмъртна в горението си звезда и светлина на българската поезия. Тя е между нас – бодра, спокойна, мъдра, живият символ на високите полети на българския творчески дух.

Тя е в тази старинна къща, където някога се е разиграла една прекрасна, сантиментална – в най-чистия и най-хубавия смисъл на тази дума – история, която е свързана с любовта и живота на нейните бъдещи родители. На тази къща Багряна посвети вълнуваща поема. Тази чудесна къща, също творение на българския творчески гений, е свързана завинаги с поезията на Багряна, с българската поезия изобщо – нека навеки бъде нейно светилище и неин храм.

Бих искал да ви представя също и авторите на книгата. Те работиха няколко години упорито, разпитаха и проучиха стотици познати на Багряна, ровиха се в архиви и вестници, обхванати не само от една изследователска страст, но и от една голяма любов към българската поезия и нейната неизменно-вярна жрица Елисавета Багряна.

Необходимо ли е да се казват много думи за Блага Димитрова? Познавате я всички: дълбока и силна поетеса, изключително оригинална белетристка, авторка на две пиеси, които се играят с непресъхващ интерес в един от Софийските театри, преводачка на такива забележителни творби в световната литература като поемите „Пан Тадеуш“, „Илиада“, „Василий Тьоркин“... Към творческата смелост на Блага Димитрова аз бих искал да прибавя и гражданската ѝ смелост, оная висока нравствена, етична стихия, която характеризира всичките ѝ произведения и която ни кара да се прекланяме както пред блестящата дарба и голямата култура на писателя, така и пред личността на поета.

Йордан Василев е един от отлично подготвените познавачи на българската литература, влюбен в нейната история... Към тези имена бих искал да прибавя още едно име – името на Йордан Йовков, един от най-обаятелните спътници на поетесата, защото тъкмо епизодите, свързани с неговата личност, са избрали инициаторите на тази вечер, за да ни запознаят с книгата за Багряна.

Мълчаливата сянка на безсмъртния автор на „Старопланински легенди“ и още толкова много прекрасни книги, незрима присъства между нас. Тук в Пловдив, в един есенен ден – 15 октомври 1937 г. – Йовков напусна света на земната преходност, за да премине в света на безсмъртието³³. Книгата за Багряна днес отново го връща при нас, него, големия майстор на българското художествено слово, жетваря на българската земя и красота, както го нарича поетесата в своето следсмъртно стихотворение. И толкова по-вълнуваща става тази вечер, защото две големи имена на българската национална литература са дошли да се срещнат тук, както много години преди това са се срещнали в живота си и литературен път.

Другари и другарки, завършвам тези встъпителни думи с едно дълбоко лично удовлетворение: рядко съм имал честта и радостта да призова и събера на едно място толкова блестящи имена и такива силни духове, такива удивителни творци и толкова обаятелни личности, които представят най-прекрасното въплъщение на българския творчески дух

³³ Като млад преподавател в Пловдив, П. Динеков е присъствал на последните дни на Йовков и е записал изключително ценни факти и преживявания в дневника си.

и на българската култура. Сякаш самият гений на изкуството ни е озарил с благословието си.

Нека тази вечер остане незабравима!

*

Блага пожела да ѝ подаря ръкописа на това слово.

11 юни 1975, сряда

[При Емилиян Станев в Правителствена болница] Емилиян е малко прежълтял и отслабнал, но е главно нервен. Вчера видял в някаква лекарска бележка думата „разсейка“ и изглежда това го е хвърлило в паника...

Във връзка с моето отиване в Пловдив Емилиян започна с ругатни срещу Багряна, Блага и Данчо. Ругае преди всичко книгата за Багряна. Това било снобизъм и пр. Ругае романите на Блага – напразно се опитвала да философства, пишела изкуствено, нямало образност и пластичност, увличала се по модерното. Ругае Данчо – бил сноб, лошо повлиял на Блага, какъв е този мъж, който се жени за по-стара жена и пр. И накрая ме пита какво обсъждане е имало в Пловдив... Разказвам му, че всъщност не е имало никакво обсъждане, а само един рецитал, чудесно направен. Отново се възбужда, вика гласно, че това е снобизъм; упреква ме, че съм се съгласил да отида в Пловдив и да взема участие в рецитала.

... Нищо не го успокоява. Нахвърля се срещу новата, интелектуално-философска проза. Признава голямата проза на 19. век – заради пластичността и живостта на изображението. Идеалът му е Толстой. Споменава Чехов, Мопасан. От писателите на 19. век приема американците – Хемингуей, Фицджералд. Но не приема Томас Ман. Възмущава се, когато му казвам, че това е най-големият писател на 20. век. Чел „Йосиф и неговите братя“ – предпочита да прочете тази история в библията, там тя е разказана по-добре.

Питам го на какъв език е чел романа. На руски. Това е изключено – Емилиян не разбира руски. Но той изобщо вече отдавна не чете, а само прелиства книгите и си съставя набързо мнение; неврастенията не му позволява да изчете нито една книга до края. Ругае и „Д-р Фаустус“ – всяка художествена творба трябвало да бъде ясна и достъпна... Преди няколко дни му дадох първия том от публицистиката на Томас Ман. Ругае и нея; Ман непрекъснато бил цитирал своя разказ „Смърт във Венеция“, който Емилиян иронизира.

РЕПЛИКА: Ето точното мнение на П. Динеков за романите на Блага. Записал го е няколко месеца преди разговора с Е. Станев. Абсолютно споделям всяка дума от записаното.

Динеков. Пловдив, 29 март 1975, събота: Данчо е казал на Емилиян, че Блага пише роман. Емилиян ми прошепва тази новина с една малко неодобрителна гримаса – той не харесва романите на Блага. Възразах му – Блага има свой романистичен стил и свои запалени читатели. Помислих си: ако Блага би се заела с разработката на „Язовеца“, колко интересни, дълбоки и оригинални мисли би вложила в устата на францужойката и българския художник. Диалогът би блестял, вътрешният спор между тях би се превърнал във философски двубой. Емилиян се блазни от мисълта, че е написал разказ с философско съдържание. Наистина има стремеж към философско решение на темата, но казаното е твърде общо, не е особено ясно, напомня търсенията на хамсуновите герои. У Блага навярно белетристиката би била по-слаба, но философското начало много по-дълбоко, по-остро и по-съвременно. Защото преди всичко тя е умен и дълбок човек.

Това са идеите на Ем. Станев за творчеството: истинското изкуство се ражда в самота, в изолация, далеч от суетата на деня. То възплъщава гласовете на мъртвите... В този смисъл то притежава някаква анонимност. Разбира се, в „Язовеца“ Ем. Станев разкрива собствените си умонастроения: отчуждението от съвременния свят, копнежа си по метафизичното, трагичното раздвоение между величието на изкуството и неговото безсмислие в съвременния свят. Но желанието му да извиси българина над съвременния цивилизован човек никак не се получава...

РЕПЛИКА: В образа на Язовеца Ем. Станев визира драмата на твореца. Тук има някои черти от образа на Яворов, но непостигнат художествено. Е. Станев замислял да пише роман за поета, според него той е гений. Особено със стиховете от втория период. „Другото е писано за селяндурите“ – така казвал. Единствен Яворов е разкрил най-същественото в душата на българина – неговата вечна раздвоеност. За разлика от Симеон Радев, който твърди, че вторият период от поезията му е чиста литература. А Надежда Станева е записала в дневника си за Е. Станев: „Смята, че Владимир Василев е човекът, който може би най-добре разбира Яворов“ (9 януари 1959). Действително предговорът на Вл. Василев към неговото издание на Яворов от 1934 г. представлява изключително проникновение в психиката на поета.

Борис Делчев. Петък, 1. VIII. 1975 //неизвестни страници

Вечерта приключих със статията и успях да прочета новелата „Язовецът“ на Ем. Станев („Пламък“, кн. 7, 1975). Скрит зад образа на художника, Емилиян защитава автономията на творческата личност и полемизира с хората на практицизма и материалните удобства, неспособни за духовно издигане, представени тук от една чужденка. Но понеже сам е в конформизма и трябва да не дразни бика и заедно с това да не полемизира със себе си, той е стигнал до една отвличена метафора, в която „положителният герой“, носител на основната идея, е дидактично невероятен и неубедителен като образ. Затова, макар да е добра, новелата не е онова, което очаквах.

12 юни 1975, четвъртък

След заседание в Литературния институт – в сладкарница „София“. Аз, Лиляна Грашева, Светлина Николова и Боню Ангелов. Една от темите на разговор – книгата на Блага и Данчо за Багряна. Първа заговори Грашева. Тя е извънредно умна, мислеща, изискана във всяко отношение, следователно нейното мнение не може да се отмени с пренебрежение. Грашева е чела двете части на книгата и е разочарована преди всичко от Багряна; тя се е показала в тази книга като съвършено посредствена жена, не може да води умело разговор, отговаря само с да и не, била е толкова близка с Боян Пенев, а нищо не може да каже за неговите интереси, нито за неговите размисли; при това абсолютно неактивна обществено... Грашева се аргументираше с примери, говореше с вътрешна разгорещеност и убедителност. Не ми бе лесно да ѝ обясня, че силата на Багряна е не в ежедневието ѝ прояви и разговори, а в поезията ѝ, в таланта; там е нейният истински живот.

Багряна не е човек на интелекта, тя е човек на интуицията. С нея и сега не може да се води интересен разговор, тя не е блестящ събеседник. Безкрайно тактична и уравновесена, някои я обвиняват в лицемерие (Ем. Станев). В обществено отношение тя никога не е била боркиня, не е била смела. Но заедно с това не бива да се забравя нейната решителност в брака, в личните ѝ отношения: тя напуска семейството като настройва срещу себе си близки и общество; никога не се срамува от любовта си – смята я за нещо нормално. Помня я в отношенията ѝ с Матвей Вълев - тя не ги криеше, не лицемереше, направо живееше с Матвей. Дори и сега, на своята 80-годишна възраст, тя не се побоя

да покаже живота си пред хиляди читатели – с брака, любовта ѝ, увлеченията ѝ, защото ги смята за нещо естествено и не се срамува от тях. А това е също своеобразна смелост.

Може би недостатъкът на книгата на Блага и Данчо е, че не успяха да покажат обикновената жена Багряна наред с голямата поетеса, не успяха да я разкрият в светлината на нейната поезия. Тогава образът на Багряна щеше да се извиси.

Багряна е от типа на творците, надарени с огромна вътрешна интуиция, а не с интелект. От този тип бяха Елин Пелин и Кръстьо Сарафов, а от интелектуалците – Пенчо Славейков и Сава Огнянов. За това винаги трябва да се държи сметка – и да не се иска повече от онова, което е същност на даден творец.

РЕПЛИКА: Висока оценка на епизода с Йовков дава месец по-късно самият Георги Марков, на 15 юли 1975 г. в беседа по радио „Свободна Европа“. Целият текст е бил публикуван „секретно“, в Бюлетина на БТА. Драгомир Петров тайно им носи копието. Не зная колко хора са могли да го прочетат, но на „когото трябва“, бързо е станал известен. Високата оценка на радио „Свободна Европа“ сякаш дава сигнал за огъня срещу книгата.

Марков оценява високо книгата заради стремежа към истинност – най-важният принцип при създаването на подобна книга: припомня „Записките“ на Захари Стоянов, мемоарите на Симеон Радев. Но забравя за „Път през годините“... : „Забележително дело, равностойно на отварянето на зазидан прозорец, през който човек може да види забравените далечини на своето истинско минало или да чуе песента на реката на историята“. Трогнат от пиетета на Багряна към низвергнатия редактор на „Златорог“ и от смелостта на авторите да възкресят неговата фигура: „Силно впечатление прави почитта на Багряна към Вл. Василев – редактора на „Златорог“ – един от онези големи българи, които станаха жертва на мъничките умове и сърца на непризнателното поколение. Авторите на „Младостта на Багряна“ смело коригират грешката на собственото си време.“

Марков издига образа на Багряна до образите на Мара Белчева и Лора Яворова. Но по средата стои една от най-обаятелните фигури в нашата литература – Йордан Йовков. „Има нещо тръпнещо красиво в представата ми за Багряна и Йовков заедно. Чуден е поместеният портрет на Йовков, сякаш извисен от нежност и болка. Ние простосмъртните много често се интересуваме от имагинерните плодове на любовта, без да отчитаме реалните плодове. Имам усещането, че от това общуване на духовете са се родили едни от най-хубавите редове в нашата поезия и нашата проза.“ И завършва: „Постоянното преминаване от минало към настояще създава „чуден акорд за вечност“³⁴.

След промените Блага е написала есе за Г. Марков в книгата със силуети на приятели. 26 февруари 1991: „Като истински писател, той бе любопитен, готов на рискове и приключения. Може би на това качество се дължи опасната стъпка, на която се е решил – да се свърже с някои тайни служби, за да надникне в заключените със седем катинара архиви. Помня го с какво изражение на артистично подвижното си лице представяше смайването си от данните, на които се е натъкнал. Неусетно той е бил въввлечен в коридорите на властта и в подземните лабиринти на „органите“³⁵. Тази история описа документално Ивайла Александрова в книгата си „Оловна тишина“, 2023.

³⁴ Целият текст на беседата е публикуван в Послеслов към второто издание на „Дни черни и бели“ по повод 100-годишнината на Багряна. БАН, 1993, с. 308-312.

³⁵ Димитрова, Блага. Ведър характер. Отсам и отвъд. Силуети на приятели, Котар, 1992, с. 250.

Варна, 18 юли 1975, четвъртък

... Вчера на плажа заговорихме с Тончо Жечев за дискусиата около поезията в „Литературна мисъл“. Тончо не знае, че Здравко е написал статия за „Литературен фронт“; такава статия – по искане на Зарев – трябвало да напише Георги Марков. Тончо се учудва на поведението на Зарев: от една страна пуска дискусиата, а след това нарежда да се напишат статии срещу нея. Защото се касае не само за една статия, а за няколко. Според Тончо от дискусиата бил много недоволен Ал. Лилов.

Тончо не е възхитен от самата дискусия: цялата дискусия се върти около „Как“ на Блага Димитрова и в дискусиата участвали само критици, които са писали за „Как“ (Емил Петров, Ат. Натев...). Според Тончо това е работа на Данчо, той умее да курдисва такива неща, като се прави на наивен.

РЕПЛИКА: Тончо Жечев също дава висока оценка на „Как“. За стиховете от болницата казва, че те са едно философско осмисляне на личното страдание, съпричастяване със света, сравнява ги с болничния цикъл на В. Ханчев. „Те също са едно явление в днешната поезия, както и цялата стих. „Как“. Но има някои страници, в които тя в стремежа си към драматичното създава изкуствено вълнение, хиперболизира някои ситуации, които дори в рамките на условността, която е присъща на изкуството, дразнят.“

Погромът над книгата за Багряна тече успоредно с дискусиата за поезията 1973–1974 г., публикувана на страниците на сп. Литературна мисъл, 1975, бр. 2. Организатори са Й. Василев и Атанас Натев, Стоян Каролев ръководи дискусиата. Участват 12 критици: Емил Петров, Ат. Натев, Ат. Свиленов, Иван Сарандев, Никола Георгиев, Хр. Йорданов, Ст. Елевтеров и Й. Василев. Разговорът излиза на първо място в кн. 2 на „Литературна мисъл“ и обема цели 65 страници. Между всички се откроява изказването на Атанас Натев, който говори главно за сборката „Как“ на Блага.

Поради важните въпроси, които поставя тази дискусия и развихрилите се спорове, ще се занимаваме с този сюжет отделно, макар че тези два сюжета вървят сдвоени и са много показателни за литературната 1975 г. Тук ще цитирам само интересен запис от анализите на ДС: „В началото на годината в редакцията на сп. „Литературна мисъл“ бе проведен разговор за състоянието на българската поезия и критическия отзвук от нея. Някои от участващите в разговора, като проф. Атанас Натев и Атанас Свиленов, възвеличаваха „неангажираните“ поети (Валери Петров, Блага Димитрова) и игнорирани постиженията на творци, бранещи комунистическата идейност в съвременната ни поезия. Отпечатването на стенограмата от разговора в същото списание предизвика тревога сред някои от здравите писателски среди, които го окачествиха като контрареволуция в поезията ни и открито лансиране на идейно-нестабилни творци“.

След уводната статия в „Литературен фронт“, написана най-вероятно от Мишо Василев по поръчка отгоре, Ст. Каролев и Ат. Натев са освободени от редколегията, а Й. Василев е уволнен. Обвинението е, че недооценяват гражданската лирика за сметка на камерната.

Б. Делчев: Петък, 7. IX.³⁶

По този начин Пант. Зарев, който от страх и подлост ръководи операцията срещу собственото си списание (като да е страничен човек и да не носи отговорност!) с надежда да удължи властването си, всъщност е отблъснал хората и е влошил собственото си положение. Преобладава мнението, че той е оставен само временно на заемания пост и в списанието ще играе ролята на „сиво възвишение“ (*eminence grise*).³⁷

³⁶ Пантелей Зарев е бил гл. ред. на списанието още от основаването му през 1956 г.

³⁷ Делчев, Борис. Дневник, с.279.

Варна, 25 юли 1975, сряда

От вчера тук е Пантелей Зарев. От разговора, който водих с него, най-интересното се отнася до „Литературна мисъл“. Недоволен е от Йордан Василев. Смята, че Данчо е виновен за статия, в която излезе името на Георги Марков³⁸ (от няколко години невъзвръщенец), за писаното за Георги Бакалов, и сега за дискусиата за поезията. „Някога можех да чета целия материал, сега нямам време.“ Уговорил с Александър Лилов да се дадат на „Литературна мисъл“ три нови щатни бройки – иска да назначи млади хора, които да четат всичко. Данчо ще премине на работа в Института, без да скъсва напълно със списанието. Може би ще се наложи да бъде назначен зам. главен редактор. Питам го защо не постави на това място Стоян Каролев. – Не е удобно, на Каролев не бих могъл да наредя да извърши това или онова. Тончо Жечев му предложил Кръстю Куюмджиев. Зарев казва: „От трън, та на глог“.

РЕПЛИКА: Автор на въпросната статия е Розалия Ликова (1922–2010): „Принципи на гледната точка на разказвача“, сп. Литературна мисъл, 1972, в която бегло се споменава и Георги Марков, който точно тогава е останал в чужбина. В текста няма абсолютно нищо идеологическо, тогава бе на мода да се пише за „гледната точка“ като нов елемент на поетиката. Но само фактът, че се споменава това „забранено име“ е достатъчен.

Тази статия стана повод да ударят Розалия Ликова, която отдавна не им е импонирала с „по-особеното“ си поведение... В „Литературен фронт“ излезе злостна статия срещу нея, подписана с псевдоним. Самата тя казваше, че авторът бил Серафим Северняк. Р. Ликова бе лишена от право да чете лекции за две години, но получаваше заплатата си, четеше в Народната библиотека и пишеше книгите си. Изживяваше това твърде трагично, в нейния си артистичен стил. Много съжаляваше за стола на писателите и за Почивния дом във Варна. Колегите ѝ в катедрата я заместяваха, за да се запази мястото ѝ, а после тя не постъпи по същия начин с тях...

И в Литературния институт нищо чак толкова трагично не се бе случило. Тончо Жечев направи невъзможното – издейства цели три щатни бройки, тогава бяха назначени Георги Цанков, Вихрен Чернокожев и Цветанка Атанасова, които станаха отлични литератори. И в случая с Й. Василев Тончо Жечев, както обикновено, е постъпил приятелски, както пише Динеков: в един и същи ден издава заповед за уволнение от „Литературна мисъл“ и в същия ден назначава Й. Василев в Литературния институт в Секцията по съвременна българска литература, без конкурс, без дисертация. Й. Василев: „Така само слязох от седмия етаж на шестия“. – Страшна „репресия“! – Не зная за „кума“, за „Видинска среща“ и „карето“, но много неща са се сбъждали със застъпничеството на проф. Динеков – заради Блага. А колко хора със защитени дисертации са стояли години наред без работа и не са могли и да мечтаят за Литературния институт...

Варна, 29 юли 1975, вторник

... Зарев отново ми говори за отрицателното влияние, което Данчо упражнява върху Блага: Данчо е настроен срещу социализма, въпреки възпитанието и такта си – той не може да скрие своето отрицание на всичко онова, което става у нас. „Аз го усещам, то се вижда. Искам да извикам Блага и до поговоря с нея по този въпрос.“

...Иван Аржентински не може да му бъде полезен с нищо; той е не само бездарен, но и глупав. Неотдавна дошъл при Зарев с предложение книгата за Багряна да се постави на обсъждане в партийното бюро. Това искали някои членове на бюрото – преди всичко Серафим Северняк. (Той все повече се очертава като мръсник!) Зарев възразил: Багряна не е партиен член, Блага също не е партиен член. Така ли ще привличате хората! Ако

³⁸ Ликова, Розалия. Принципи на гледната точка на разказвача, Литературна мисъл, 1972.

тази книга е нужно да се обсъжда, това може да стане в Секцията на критиците. По същия начин, в негово отсъствие (когато бил зает с писане на доклада си за Вазов) взели решение за Светлозар Игов: съкратили му командировката за Съветския съюз от 6 на 2 месеца. А това е способен и културен човек; отърсил се е вече от някои увлечения и престоят в Съветския съюз ще му бъде много полезен.

София, 1 август 1975, петък

Съобщих на Блага, че седем нейни стихотворения са обнародвани в последния брой на *Życie Literackie* в превод на Ян Зих. Видяхме се за малко долу пред дома ѝ да ѝ дам броя. Изглежда много добре, жизнена, весела. Разказа ми за трудностите, които създава Н. Антонов, като главен редактор на издателството „Народна култура“, за излизане на книжката с преводи на Сеферис. Повод за този разговор стана статията на Емил Петров за стихотворната книга на Антонов „Отечество“, статията е поместена в „Литературен фронт“ и разкрива бездарността на Антонов като поет. Това е един литературен занаятчия. За съжаление, в нашата културна обстановка за такива занаятчии има доста добри условия за осъществяване и прогрессиране.

3 август 1975, неделя

[За „Язовецът“ на Е. Станев] Той е в пълния смисъл автобиографичен, разкрива душевния строй на днешния Емилиян... В думите на художника са изразени мисли, които в бъдеще ще се превърнат в ключ за разбиране изкуството на Емилиян: „Аз не рисувам за хляб, нито за корист. Може да съм мъртъв за другите, но тъкмо затова моите картини са по-добри от тези на професионалните художници“. Не е трудно да се продължи мисълта на Емилиян: голямото изкуство се ражда в самота, в отчуждение от света, няма нищо общо с обществената вяра, то е безкористно и дело на безумци.

В същата книжка е публикуван и обширен спомен на Богомил Райнов за Илия Бешков. Написан е блестящо, само че човек никога не е сигурен в искреността на Богомил. Природата го е надарила с изключителни способности, но си е отмъстила за тоя дар по един ужасен начин: лишила го е от честност, от етични норми.

4 август 1975, понеделник

Потърсих надвечер Блага и Данчо – да ги поканя да отидем да видим Георги Цанев. Данчо тази вечер е зает, отложихме за друг ден. Узнах от Данчо, че вчера Пантелей Зарев му наредил да спре готовата за разпространение кн. 3. на „Литературна мисъл“ заради спомена на Радевски³⁹ за Вл. Василев. (Данчо се върнал снощи късно от Варна.) Споменът ще бъде изваден и едва тогава книжката ще бъде пусната за разпространение.

Данчо не знае причините за това внезапно решение на Зарев. Вероятно това е страхът от нови атаки срещу „Литературна мисъл“, което значи – лично срещу него. Блага ми каза, че Д. Методиев вече представил на най-високо място доклад за дискусията върху поезията. Сега, ако се прибави и публикацията за Вл. Василев, положението на Зарев ще се влоши. Става дума не само за сменянето му като главен редактор на „Литературна мисъл“, но и за кандидатурата за председател на Писателския съюз през следващата година. Владимир Василев не намери успокоение и след смъртта си – неговото име

³⁹ Радевски, Христо. Владимир Василев, Живи като живите: Спомени, кн. 3: Личности. С. 1981, с. 39-57.

продължава да плаши. Отново си мисля за недостатъците на националния характер на българина.

РЕПЛИКА: Радевски е вторият след Б. Делчев, който се опитва да „разопакова“ личността на Вл. Василев. В анкетата с Й. Василев Радевски си спомня, че когато решили с Фурнаджиев да поканят низвергнатия критик за сътрудник в „Септември“, той се разплакал: – Старците лесно плачат... Такива били според лекарите нервите им – било обобщението на културтрегера. Дали му е било лесно на Вл. Василев, по всичко се вижда...

Тъкмо в ролята си на културтрегер в книгата „Живи като живите“ Радевски пръв заявява, че е време да бъде направена сериозна преоценка на „Златорог“ и на неговия редактор, неотделим от списанието си: „Не е нито полезно, нито убедително традиционното твърдение, че е било трибуна само на буржоазни естети“ – пише Радевски още през 1975 г. А за редактора заявява: „С него ние не спорехме. Но дето разправят за него, че не знам какъв си бил... Вл. Василев има статии прекрасни, защитава реализма в българската литература. И кога да е те ще излязат...“⁴⁰

Споменът за Вл. Василев е обмислян и писан през януари 1975 г. Но готовата кн. 3. на „Литературна мисъл“ е спряна по заповед на П. Зарев, споменът „изтърбушен“ и едва тогава пусната за разпространение – без Вл. Василев. „Бях уредник в „Литературна мисъл“ и узнах от Радевски, че е написал спомен за Вл. Василев, негов идеен противник цял живот. Поисках ръкописа за списанието и бях удивен от толерантността на поета. Главният редактор, проф. П. Зарев, одобри. Книжката бе вече готова, когато той ми позвъни по телефона от Хисаря и нареди споменът да бъде изваден от подшитото тяло. Печатницата успя да се справи, но книжката бе като оръфлек. Очевидно всичко, отпечатвано в ония години, първо е било преглеждано от зоркото око на ДС“ – пише Й. Василев през 2001 г.⁴¹

По-късно и в изд. Български писател спират книгата на Радевски. И те се плашат от сянката на Златорога. Радевски я изтегля от издателството, но не се отказва от очерка за Вл. Василев. По тази причина книга трета – „Личности“, излиза едва през 1981 г. Отново в „Български писател“.

Б. Делчев: Понеделник, 9. VIII. 1976 // непубликувани стр.

Хр. Радевски бил предал в издателство „Български писател“ ръкописа на свои мемоарни очерци. Книгата била приета при едно условие: да изхвърли очерка за Вл. Василев. Но Радевски не е от хората, които лесно отстъпват, и отива при Симеон Султанов на обяснение, като му казва нещо приблизително такова (предавам точно думите на Боров): „Аз имам впечатление, че ме издигате. Ето че ме направихте и народен представител. А се оказва, че не мога да публикувам спомена си за един литератор.“ Симеон започнал да мънка и го насочил към Пантелей Зарев като председател на Съюза – той да разреши въпроса. „Няма да ходя при никого, върнете ми ръкописа“ – рекъл Радевски. И ръкописът му бил върнат.

Разказвайки това, Боров се върна към един предишен наш разговор. „Пак ти повтарям – рече той, – че Радевски има характер и не ще измени разбиранията си за един депутатски мандат. И сега, когато съм у дома му, той ми говори, като прекъсва телефона [страхувал се е от подслушване – б.м.] – мисли така, както и по-рано.“ – „Никой не поставя под съмнение личната чест на Радевски – повторих аз на свой ред това, което съм твърдял и по-рано, – но факта, че вдига ръка както всички други, а гласът му срещу безобразията не се чува, ползва не него, а онези, срещу които говори.“

⁴⁰ Радевски, Хр. Анкета с Й. Василев, Цвят, 1983, с. 281.

⁴¹ Василев, Йордан. Българско слово за всекиго, 2001, с. 225.

Б. Делчев: Ноември 1976 // непубликувани стр.

Радевски бил представил в издателство „Български писател“ поредната си книга с мемоарни очерци. Книгата била четена и приета по начало. Когато обаче да се подписва за печат, му поставили едно условие: да отстрани очерка за Вл. Василев, без да му приведат какъвто и да било довод. Станало ясно, че всичко се свежда до името – за Вл. Василев може да се пише не дори критично, какъвто бил въпросният текст, а *само ругателски*. А Радевски не могъл да се съгласи с такова условие и изтеглил целия си ръкопис. Каквото и да ме разделя с този човек, за случая мога само да го поздравя.

Б. Делчев: Понеделник, 4 август 1975 ⁴²

Най-подир, след много седмици отлагане, днес прочетох и последните страници от книгата за Багряна, в които Й. Василев прави своя структуралистичен анализ на ранните ѝ стихотворения. Имах повод да се върна към моите наблюдения.

Поначало аз защитавам документалната литература и особено мемоарно-документалната, понеже запазва за поколенията факти и събития, които инак са изложени на забравата. Това важи с още по-голяма сила, когато се документира един богат живот като живота на Багряна, която поради липса на характер, възгледи и социално чувство, взета във литературното осъществяване, се оказва най-обикновен човек.

Моят отговор: „Не е възможно да се заемеш с един толкова голям труд, след като си се слял с автора, без желание да героизиращ този автор. И ако се е получил обратен резултат, то се дължи на простия факт, че материята е оказала съпротива: правдата за човека е взела връх над предварителното намерение.“

РЕПЛИКА: И ето – точно на същата дата, когато Б. Делчев изразява това учудване – 4 август 1975, „ръмженето“ е ословесено и „отпорът“ започва с неочаквана, но предизвестена сила. През септември бурята около книгата се развихря неударимо, но все още устно. Докато се стига до официално становище на Тодор Живков да се започне кампания, чрез която книгата трябва да бъде заличена като литературен факт, а авторите ѝ да понесат всички последствия на "идейната си неблагоприятност".

Диневков: 6 август, 1975, сряда

Обадих се снощи на Елка Йовкова. [...] Сама ми заговори за книгата на Блага за Багряна. Чела я с интерес, намира я хубава, богата с данни. Едно не харесва: защо Багряна толкова често говори за тоалетите си – с какво била облечена, какви шапки имала и т.н.⁴³ Що се отнася до главата за Йовков, няма особени възражения, с изключение на едно. Дружбата на Йовков и Багряна е факт, който не може да се отрича – и в нея няма нищо лошо. Допуска, че Йовков действително е бил увлечен в онези години. Но по-късно Багряна не е играла никаква роля нито в живота, нито в творчеството му:

⁴² Делчев, Борис. Дневник, 268-269.

⁴³ Този въпрос – за роклите и шапките на Багряна, е много обговарян. Багряна има силен художествен усет, тя се отнася към роклите си като към живи същества, нещо като художествени произведения – сама си ги шие и влага в тях представата за себе си. Наблюдава се отстрани, като на филм. Затова помни роклите си – като важна част от случилото се, част от сюжета.

„Вие познавахте баща ми, знаете колко беше затворен в себе си, погълнат от своите грижи – творчески, и житейски. Блага просто е измислила ред неща – по пътя на предположенията и на фантазията. Защо не я посъветвахте да ги съкрати? Друго е, ако пише роман – там може да се измисля, а това е една документална книга. Такива измислени и хипотетични неща просто намаляват автентичността на книгата, на разказа...“

Обясних на Елка, че съм само рецензент на книгата, а не редактор, щях да съкратя някои неща. – „Но посъветвайте я да направи това при второ издание. Например не може да бъде вярно това, което Блага пише за „Частния учител“. И Елка добавя: „Знаете ли, доста хора се опитаха да ми говорят против книгата и да ме настроят срещу Блага. Но не мога да се съглася с тях – книгата е хубава“. Слава Богу, Елка не спомена онова несполучливо място, в главата за Йовков, в което се говори за природния недъг на Деспина Йовкова.

РЕПЛИКА: Ето мнението на проф. Динеков, записано още по време на писането и обсъждането на книгата: *Динеков: 28 август 1972* : Този път четем Блага, главата за студентските години на Багряна. Заглавие на този откъс – „Съдбовна среща“. [...] Възраждам срещу заглавието – срещата между Багряна и Йовков не е съдбовна, няма такова решително значение за творчеството и духовното развитие на Багряна. Това е едно хубаво приятелство. Очевидно Йовков е бил увлечен. Разликата между него и младото момиче е била 13 години, доста чувствителна за оная възраст. На Багряна тази дружба е била много приятна, но ясно е, че тя не е била влюбена в Йовков. В дружбата има и чисто литературен момент – Йовков научава, че Багряна пише стихове, взима две стихотворения и ги занася за публикуване. Тъкмо на този момент много държи Блага, спори с мен и Багряна (*която решително ме поддържа*) и не иска да се откаже от заглавието. Едва когато отиваме в ресторанта, тя се съгласява – до известна степен я уговаря Данчо – със заглавието, което аз предлагам: *Студентски срещи*. (Багряна предпочиташе „Студентски дни“).

Не е възможно проф. Динеков да не съзнава, че действително срещата е съдбовна. Вероятно не е искал да засегне посмъртната памет на преданата му съпруга. Ясно е, че Йовков е бил силно увлечен. Но е предпочел да съхрани това чувство като невсекидневно, само в себе си. Бела Казанджиева: „Едно такова чувство никаква баналност не търпи, той не го смъква на земята, чувството остава голямо. Той като че ли туй чувство го е капсулирал.“⁴⁴

Чувството на Йовков остава дълбоко затаено. Остават на Вие докрай. Няма общо с разликата в годините, нито с неговата „затвореност“, нито с неговата „мнителност“. Има общо с нежеланието му да се връща в Жеравна – за да не разруши илюзията. „*Албена е мечта, а човек не трябва да вижда мечтата си на живо...*“ – ще каже по-късно Вл. Василев.

Блага е абсолютно права. Срещата е наистина съдбовна. И за двамата. Блага знае много добре, по себе си, че в живота на една творческа личност някои случайни и мимолетни срещи се оказват наистина съдбовни. Толкова съдбовни срещи има и в нейния живот... Съдбовни – с литературните си последствия.

–*И аз пишех стихове! Но никой не подозираше това* – казва Багряна. „Пишех скришно, но и мисъл не ми минаваше да печатам, или да мечтая да ставам някога писателка“... А около нея са били Лилив, Константинов, Райчев – всички – пишещи братя. Но Йовков единствен е прозрял Поетесата. Единствен той е този, който я тласка към призванието ѝ. Изключително прозрение – да видиш в красивата студентка нещо неизмеримо по-високо и съдбовно – Багрянородната поетеса.

Разбира се, че срещата е съдбовна. С литературните си последствия: какво значение има всичко друго... Йовков я тласка към самата нея, тласка я в орбитата на призванието ѝ – какво по-съдбовно от това?... Пръв я оценява и публикува две нейни стихотворения в „Съвременна мисъл“:

⁴⁴ Съпруга на проф. Спиридон Казанджиев. Те са живели дълго време заедно с Йовковото семейство.

май-юни 1915. След като Йовков публикува стиховете, проф. Арnaudов ѝ казва: Продължавайте, във вас виждам самокритика! – А на други той казва: не печатайте, не бързайте!

„С гласа на Йовков я е призовала съдбата“ – пише Блага. Патетично, но абсолютно вярно. Вдъхновението на поета е прозрение. Отстрани тя е разбрала колко много дължи Багряна на Йовков, но явно Багряна не съзнава това... Или съзнава, и затова отрича? По-скоро не иска да признае. Тя приема това като нещо съвсем естествено, получава – като птичка божия, не вижда този факт в реалното му значение. За нея – само стъпка нагоре във витото стълбище на живота ѝ...

Защо Багряна сега отрича, че е съдбовно? Невъзможно е да е забравила какво е написала в спомена през 1938 г. в „Златорог“, чете го на повратки през годините на всички чествания на Йовков. Сега отрича, но тогава – в спомена след смъртта му вече е признала: „Така, ако днес трябва да благодаря някому (или да проклинам?), че ме е тласнал в пътя на писателството, това е той, Йовков.“ Забравила ли е какво е признала: – *Това е той, Йовков.*

А този „възторг, задушевност и неизчерпаемост на разговорите ни някога“?... Безспорно този възторг не е бил случаен. И не е останал без следа: – За това „някога“ ние никога не говорехме... Но ако е било случайно и мимолетно, защо тогава после: „никога не говорехме“?... Мълчи се точно за дълбоки и съществени неща. Има нещо, за което Багряна мълчи пред биографите си. Споделила го е с Динев: „Можех да се ожена за него, но се боях от две неща – не го обичах и беше извънредно мнителен и много чувствителен“ (22 юли 1965, четвъртък).

Твърде романтичен и самовглъбен мълчаливец, Йовков не е нейният тип. Мъчен човек. Неговият капацитет е от друг характер – неговият капацитет е духовен. „Мълчеше. Никога не е изявил външно чувствата си.“ Но разказва ѝ свои замисли, „които не е разказвал никому“ – какво по-съкровено приближаване: „Той ми разказваше тези разкази, бавно, спокойно, сякаш чете. И после разказите излизаха почти така, както ми е разказвал.“

В „Златорог“ двамата често съжителстват в една книжка – „едно до друго, в една подвързия като под един покрив – завинаги“⁴⁵ – твърдят биографите. Но Багряна сама избира с кого да я свързва литературната история: Боян Пенев. В книжка първа през март 1925 г. техните две имена са вече едно до друго. Между двамата – Йовков с разказа „Чудният“: „Ний пак се срещаме – в една печатна страница“ – пише Лиза в стих. „Среща“. Този, който престана да пише, „когато тя почна“ – сега я чете редом до себе си...

Проницателната Блага, виждаше като в огледало – толкова ясно, другите – през себе си: „Йовков е разбирал, че я отдалечава от себе си, но въпреки това я е подкрепял в писането. Сам подсъзнателно си е създавал страданието, което после да претворява в изкуство. Това е била неговата награда“⁴⁶. Трябвало му е страдание, за да пише?... Тук Блага съди по себе си. Защо да я е отдалечавал от себе си? – Приближавал я е. Но вътре в себе си. Не в някакви си кумства и роднинства... А там – вътре в себе си – най-съкровено приближаване. Издигната на пиедестала ѝ, сътворен всъщност от самия него:

– *Когато тя почна, аз спрях!* – казва Йовков, виновно полуусмихнат. Това е страхотен жест – недвусмислен. Чисто литературен жест. Създава един поет, а сам се отказва от поезията – велик жест, поклон доземи пред нея, Багрянородната.

За това „някога“ ние никога не говорехме – пише Багряна. Но магичното видение на красотата и белотата ще съпътства Мечтателя през целия му живот. От него са се родили най-романтичните илюзии в нашата проза. Бялото сияние е дотолкова заслепяващо, че затулява от очите му дори греха – смъртния грях на Албена, грешницата. – Виновна и невинна? – „*Невинна – в себе си!*“ – ще възкликне дори моралистът Вл. Василев. Лиза Белчева е криптирана в името *Албена*, както във всичките му женски образи. – Не Багряна. Това е различно.

⁴⁵ Димитрова, Блага и Й. Василев. Дни черни и бели, с. 28.

⁴⁶ Димитрова, Блага и Й. Василев. Младостта на Багряна, с. 187.

През 1932 г. Йовков напуска „Златорог“, обиден от една рецензия на Вл. Василев. Пътят на Багряна, вече много известна, я отвежда далеч по кръстопътищата на света и те се раздалечат. Но „задушевният разговор“ остава. Въпреки ритуалното изгаряне на писмата, уж от майка й... Нека си спомним само скрития диалог между две заглавия: „Женско сърце“ (1935) на Йовков и „Сърце човешко“ (1936) на Багряна – в известния вече многозначителен автограф. На пръв поглед – слушан диалог:

На Йордан Йовков

– това „Сърце човешко“

да му спомни за обещаното

„Женско сърце“!

Е. Багряна

13 април 1936. „Сърцето“ на Багряна току-що се е появило по щандовете. Разговор в кафенето, записан от Сп. Казанджиев: „Йовков дума, че напоследък твърде много се злоупотребя с тази дума: „Аз имам сбирка „Женско сърце“, Ат. Душков има също „Сърце“ и др., и др. – *Опустошението на сърцето*. – И се смее. Едно време беше така с думата „душа“. Види се, че ги губим едно след друго, та се мъчим да ги задържим в книгите си.“⁴⁷

Тази реакция на Йовков е цитирана и в книгата за Багряна, но авторите са я оставили без коментар. Не са искали да забележат горчивата ирония на романтика, вложил един идеал във всичките си героини: „Белота. Чистота. Недокоснатост“. Невъзможно е да не са почувствали разочарованието... Особено след ревнивото подхвърляне на Йовков в писателската сладкарница след по-редното завръщане на Багряна от чужбина: – *Помислих, че това украшение трябва да ви е подарък от някой махараджа!*...

Дали за своето „Женско сърце“ мисли сърцеведът или изразява болката си от загубата на една илюзия: *Опустошението на сърцето*... За корицата на „Женско сърце“ на Багряна Йовков отбелязва, че тя му напомня шоколадена кутия – изобщо „нещо плакатно, което приляга повече за прејскуранти, бедекери“ и пр. Едва сега, когато разбирам, че на немски „прејскурант“ означава списък на стоки с указание за техните продажни цени, а „бедекер“ – пътеводител, справочник за пътешественици и екскурзианти с описание на маршрути, местности и т. н., едва сега вниквам в иронията и разбирам колко горчиво трябва да е било разочарованието на идеалиста, влюбен в образа на един „човешки шедевър“ (Св. Игов) – влюбен в абсолютната жена...

7 август 1975, сряда

Някъде към 11 часа срещнахме на „Толбухин“ Блага и Данчо. Блага бързаше да се прибере, защото трябваше да прави някакви процедури на болната си майка. Данчо беше малко пийнал; носеше тежък магнетофон – записвал разговор с близък на Иван Хаджийски.

Разказах на Блага разговора си с Елка Йовкова. Когато останахме с Йордан [Радичков] отново сами, той ми каза впечатленията си от книгата за Багряна. Прочел първия том и половината от втория; не го е завършил, защото го дал на проф. Янков⁴⁸ да го чете. Отношението му към цялото е положително. Намира слабост от една страна в повишения тон на Блага, а от друга – не е предаден ароматът в думите на Багряна. Трябвало е не всичко да се предава, а само онова, което носи духовността, аромата на поетесата. „Ако ние сега, когато се върнем у дома си, речем да запишем тазвечерния си разговор, всичко ли трябва да повторим? Не, само онова, което носи аромата му.“

⁴⁷ Константинов, Георги. А. Страшимиров, Елин Пелин, Йордан Йовков в спомените на съвременниците си, ред. Минко Николов, Бълг. писател: 1962, с. 552.

⁴⁸ Вероятно това е проф. Александър Янков, по това време представител на ООН в Ню Йорк.

Йордан като мен смята, че Блага трябва да почива, да не се втурва така лудо в работата си, да се щади след операцията. „Тя е създала вече своето дело – и в поезията, и в прозата. Казала е най-важното, сега вече може само да го разширява.“ Тези думи Радичков казва пред Данчо – и аз ги повтарям с молба да възпира Блага от много работа. Но Данчо ни обяснява: без работа тя не може да живее, работи и когато почива. Чудесна вечер, чудесни разговори!⁴⁹

8 август 1975, петък

Тази вечер излязох късно да се разходя. У Блага прозорците са тъмни. Както и предположих, бяха в ресторант Стадион – заедно с Антоанета Войникова⁵⁰ и с дъщеря ѝ Данила (с нея беше, разбира се, и Ханка). Ходили в кино „Дружба“ да гледат някакъв хубав стар филм – продължаваха да го коментират. Не бях виждал отдавна Антоанета – все така е хубава с русата коса и светлото си лице; усмихва се мило, бих казал – лъчезарно, говори приятно, с някакво вътрешно увлечение.

Попитах я – има ли неиздадени ръкописи на Цветан Стоянов? Оказва се, че всичко завършено е публикувано. Има няколко незавършени статии и много преводи. Запитах: няма ли намерение да подготви един том със статии на Цветан върху българската литература. Искала да напише писмо до Султанов, с копие до Зарев, да изрази недоумението си, че издателство „Български писател“ не е издало нито една книга на Цветан. Посоветвах я направо да напише писмо на Зарев и да предложи да се издадат Цветановите статии. Колебае се; когато починал Цветан, било взето решение кръжокът по естетика в университета да се нарече на негово име. На тържественото събрание по този случай дошло нареждане от деканата това да не става. Студентите отишли при Зарев, тогава ректор, да искат обяснения. Зарев им казал: „Цветан Стоянов не бе напълно наш.“

14 август 1975, четвъртък

На обяд се отбих в писателското кафене... На нашата маса седна Мишо Василев. Започнах дълъг разговор с него... Както винаги, Мишо е пълен с информации и клюки; мъчно можеш да отделиш едното от другото... Единствената по-интересна новина бе намерението му да напише докторска дисертация. Вече пишел работата си на тема: „Развитие и тенденции на българския разказ между двете войни“ [...].

Мислех си за лошите отношения, които се създават между младите и които не предвещават нищо добро за нашата наука и култура. Мислех си и за Мишо, който цял е затаен в писателските разправии и сплетни. Знам, че преживява тежък момент от живота си. Развежда се с Красимира, дъщерята на Дим. Пантелеев, нито го питах за това, нито той засегна този въпрос. Надявах се, че едно такова преживяване може да го отрезви, да го откъсне от клюкарската среда на кафенетата. Уви, Мишо е непоправим – ще продължава да се хаби в тази атмосфера. Тя му пречи да се съсредоточи върху творческата си

⁴⁹ Интересно е, че Радичков дава такава оценка за завършеност на творчеството на Блага Димитрова още през 1975 г. А по-късно ще изрази сериозни резерви както към книгата за Багряна, така и към романа „Лице“. И непрекъснато тези грижовни „заклинания“ – да се пази, да не пише... Дали това е продиктувано единствено от грижа за здравето на Блага?...

⁵⁰ Антоанета Войникова (1936–2022) – съпруга на Цветан Стоянов, театровед, професор. Данила Стоянова е дъщеря на Антоанета от първия ѝ брак, но приема фамилията на Цветан. Петесата, умира на 23 години.

работа, да задълбочи книгите и статиите си, да ги обработи в езиково и стилово отношение.

Изглежда, че Мишо ще си остане в много отношения осакатен като литературен изследвач и критик. [...] От Мишо научих и за облаците, които се трупат над книгата за Багряна. Почнали са вече нейните закрити обсъждания на отговорни места. Блага има много врагове, които лесно биха се нахвърляли върху нея – ако не беше името на Багряна. Едно официално осъждане на книгата би имало лош международен отзвук – Багряна е широко позната в чужбина.

15 август 1975, петък

Два телефонни разговора с Багряна по телефона – кани ни в Бояна в неделя. Обезпокоена е за Блага; казала ѝ по телефона, че всичко у нея не е в ред. Дали се отнася за болестта? Обещала по-подробно да каже, когато се види с Багряна.

Говорих и с Блага. В момента тя има други тревоги: води дълъг спор с телевизията, където ще правят филм по „Нечакана среща“. Обаче режисьорката Панайотова си позволила големи изменения в сценария, въвела нови герои, създавала един банален триъгълник. Блага е решително против всичко това и не разрешава филмът да излиза с нейно име. Работата се усложнява и поради това, че режисьорката довела аристка от Съветския съюз за ролята на Бора. Артистката чака да почнат снимките, председателят на Комитета за радио и телевизия не може да вземе решение. Блага е категорична. Не разбират смисъла на нейния протест; обясняват го с „авторско честолюбие“. – „Не само че сега няма да се съглася, но ще направя завещание: и след смъртта никой няма право да променя моя текст!“ – Шегувам се: „Първо – много си наивна, ако смяташ, че някой ще се съобрази с твоето завещание, и второ – поетите са безсмъртни, за смърт не бива да говориш.“

17 август 1975, неделя

Часът е към 11. Върнах се от Бояна, където тази вечер бяхме на гости на Багряна – Блага, Данчо и Ха, Емилиян и Надя, Тодор и Харитина Борови. Багряна чете свои преводи на латвийския поет Еужен Веверис, с когото се е запознала това лято в Латвия. Не е бил млад, 70-годишен, прекарал войната в немски лагери...

Разговорът бе много оживен. Най-много говори обаче Емилиян – пред неговите ораторски изстъпления трябваше да се преклони дори и Тодор Боров. Темите най-различни: ролята на прабългарите в нашата история, Достоевски и Чехов. („Единият унищожи разказа, а другият романа“), Толстой и Мопасан, нашите национални слабости... Както винаги, в речта на Емилиян парадоксите следваха един след друг. По едно време той така се разпали, че Надя се уплаши – почна да го моли да спре. Но молбата ѝ дава тъкмо обратен ефект – Емилиян още повече се разпалваше...

22 август 1975, четвъртък

Разговарях с Радичков за статията на Хаджикосев за „Спомени за коне“ във вчерашния „Литературен фронт“. Съвършено безпомощна статия. И в нея авторът се е показал като безогледен карьерист, като литературен въжеиграч, който иска да угоди на всички и най-вече на властимеещите. Порази ме обаче друго – неумението на Хаджикосев да

проникне в една художествена творба. А винаги съм го смятал – въпреки угодничеството му – способен и културен човек. Изглежда, че кариеризмът е почнал да го похабява. Радичков е труден автор, но толкова много е писано върху него, че творческият му свят отдавна е престанал да бъде загадка.

... На коктейла видях Лаура Фотиаде. Пита: „Защо писателите толкова много мразят Блага?“ Показала разрешение от Дирекцията за авторско право – отказали; обърнала се към Съюза на писателите – също отказ. Отказът трябва да е бил придружен с някакви нападки за Блага; иначе не мога да си обясня възбуждението на Лаура.

... Надя ни разказва с хумор срещата на Багряна и Дора Габе у тях след излизането на книгата на Блага за Багряна. Предварително Надя я запитала какво мисли за книгата. „Не ми беше приятно да чета любовните писма на мъжа си до друга жена. Все пак аз съм жива, не съм разведена с Боян и си оставам негова жена...“. Надя ѝ казала: „Няма ли да Ви бъде неприятно – Емилиян е поканил и Багряна да дойде; не му беше удобно да не ѝ телефонира, защото още сутринта ѝ беше казал, че ще дойдем на вилата и че иска да се видят.“ Това става 1-2 дни преди операцията. Емилиян и Надя срещат случайно Дора и я завеждат на вилата. Дора отговаря: „Съвсем не, нищо лошо няма, че ще дойде.“ Багряна пристига и двете вечни съперници се разцелуват.

РЕПЛИКА: Митът за двете „вечни съперници“ е част от Софийските потайности, но е силно преувеличен. Двете големи литературни дами всъщност са се подкрепяли в битието си на „сами жени на път“... Другото са измишльотини на „воайори“ на чуждото битие.

Ето едно ярко доказателство за добронамереността на Дора Габе към Багряна и за високата оценка на нейния талант: *Динев*. 25 юли 1971, неделя: „Някъде към края на разговора Дора ме пита какво става с Нобеловата премия на Багряна. Казвам, че съм песимист; няма да дойде ред до малка България. „Как така? Ще намерят ли друг такъв голям поет като Багряна?“ – Добавям: може би Пабло Неруда; той бе кандидат миналата година, а сега е чилийски посланик в Париж. Дора се съгласява: „Да, наистина, много често дават наградата на дипломати; тази работа върви малко по дипломатическа линия...“

26 август 1975, вторник

[Запис за посещението на акад. Дмитрий Лихачов в България.] Показах му няколко стари и доста нови книги, които не бе виждал. Показах му и последните книги със стиховете на Блага. Прочете няколко стихотворения, след което ми каза: „Знаете ли, тя много е израснала. Предишните ѝ стихове не бяха такива“.

... Лихачов си спомни и стихотворенията на Далчев. Има и български оригинал, и руския превод. Удивлява се на точността, с която е предаден далчевият текст⁵¹. „Когато разговарям с някои мои приятели за смъртта, за това, че смъртта не бива да ни плаши, препрочитам им Далчевото стихотворение „Вечер“. Удивително стихотворение!“ Лихачов припомня пред мен това стихотворение, защото някога му обърна внимание на него, прочетох му го и му казах че ми е едно от най-любимите творби в българската поезия. Той разбра стихотворението така, както аз го разбирам – и му направи силно впечатление... Културата на духа у него е свързана с културата на поведението, с финеса на личността.

⁵¹ Преводите на Мария Петровых са изключителни, конгениални. Невероятно вникване в поетиката и душевността на Далчев, породено от силна духовна връзка в писма. Някои стихове в превод звучат по-силно от Далчевите.

... Интересното, което научих от Любен, засяга конфликта на Блага с телевизията. Той току що говорил с Блага по телефона (тя е във Варна) – наложило се да играе ролята на посредник. Оказва се, че аристократа, която е дошла от Съветския съюз, е Бистрицка (изпълнителката на Аксиния в „Тихият Дон“). Извикали я с настойчива телеграма да дойде да играе главната роля в една българо-съветска продукция. Била в санаториум на почивка, но в името на дружбата, въпреки всички неудобства, дошла. Посрещнали я на гарата, настанили я в парк-хотел „Москва“ – и ето вече 11 дни стои в хотела, без да знае кога ще започне и дали ще започне снимането. А когато я повикали, ѝ съобщили, че снимките започват веднага. Сега никой не може да ѝ даде отговор. Жертва на нашите неуредици, ще намрази България.

Любчо ми съобщи и друго. Блага се срещнала и разговаряла с Бистрицка; присъствал и Данчо. Бистрицка казала пред Любчо, че Данчо се държал просто провокационно; задавал нелепи въпроси, напр. дали е член на КПСС; ако е член, няма да може да играе ролята на Бора. „Не мога да кажа на Блага; тя обича много Йордан, а той не за първи път прави такива неща“ – заключи Любчо. Уви, той е прав. Данчо не за първи път постъпва така. И неговите провокации не остават скрити. Зарев го подозира, че не е „наш“ човек, а „чужд“, обвинява го за „провалите“ на „Литературна мисъл“. Дори и от Тончо Жечев съм чувал подобно мнение за Данчо.

Наистина, не е много удобно да се говори с Блага за тези неща, но питам се: в кой ли ден Данчо ще прекали с провокационното си държане и ще загуби равновесието си на еквилибрист – ще падне и ще се нарани жестоко. Горката Блага, как ще се справи тогава?

РЕПЛИКА: По-късно акад. Лихачов ще оцени поезията на Блага по-високо дори от поезията на Багряна. През 1984 г. Блага му е изпратила свои стихове по повод загиналата му дъщеря Вера Лихачова. Трогнат, Лихачов отговаря едновременно на П. Динев и на Блага (писмото до Динев се пази в неговия архив в ЦДА):

Писмо от 14 март 1984 г.

Скъпа Блага Николаевна, аз много обичам Вашите стихове, стихове-мисли. Всички Ваши стихове са мислещи. Вие сте поет-философ. Това, бих казал, е дори руска традиция – връзка с философската мисъл и естетическата: Тютчев, Достоевски, Вл. Соловьев, донякъде и Заболоци.

Вашите стихове за Вера потрисат. Разбирате ли Вие коя сте за Вашата страна. Та нали за съвременниците, а особено аз самите носители на истински великото – тяхното значение остава неоткрито. Някъде вътре в себе си Вие, подозирам, схващате това: затова се уединявате, рядко и с внимателен подбор печатате. Колко важно е да не урони човек престижа си! Страхувам се, че Багряна (тя стои по-ниско от Вас) уронваше себе си. Колко ми се ще да Ви видя още един път, да Ви кажа всичко, каквото мисля за Вас. Вие сте удивителна!

Много, много поздравя на обичния ми Йордан Асенович. За Вас – много поздравя от Зинаида Александровна. Не смятайте, че ми бе лесно и просто да Ви кажа всичко това: да се говори в очите е много трудно. Винаги Ваш: Дмитрий Лихачов

10 септември 1975, сряда

Вчера сутринта се обади Блага от Варна. Багряна не е заминала за Пловдив – останала е и тя до края на смяната. От два дни е студ, но преди това времето е било хубаво... Блага казва: „Ето сега този изглед е пред мен – изпращам ти го вместо картичка; особено чуден е цветът на морето в тоя час.“

Пръв се обади на телефона Данчо. Попитах го какво прави Блага? – „Не чувате ли? Трака на машината.“ По този повод и във връзка с разговора за смъртта на Андрейчин (тя не знаеше, че във Варна е починал) предупредих Блага – достатъчно е работила, почивката на море е, за да се почива, а не да се работи.

8 октомври 1975, сряда

На обяд в университета видях Мишо Василев и от него научих писателските новини: обсъждане на „Литературна мисъл“ и на книгата за Багряна в ЦК, затворено партийно събрание на писателите по същия повод. Главното обвинение: пробив на буржоазната идеология, възхвала на „Златорог“.

Зарев не е присъствал на обсъжданията, върнал се е от Париж едва в събота. Вчера е освободил от „Литературна мисъл“ Йордан Василев. Тази вечер се обадох на Данчо – потвърди това; преместен е на работа в Литературния институт.

Отново са се развихрили завистта и омразата, бездарниците размътват водата, за да ловят риба. Няма по-безнадеждна интелигенция от българската, интелигенция, която се самоизяжда, която непрекъснато унищожава националните ценности. Липса на култура, духовна ограниченост, морална осакатеност. Връщам се от една страна – Полша, където своето се издига в култ, където се оценява всяка висока културна проява на миналото и настоящето. Затова поляците са нация с бъдеще, а ние вървим в сляпа улица.

Мишо ми разказва за вълненията в писателското кафене, което през тези дни се било много оживило. Активизирал се много и Богомил Райнов, атакувал Зарев. (Богомил винаги надушва накъде вее вятърът.) Мишо ми съобщи поразителен факт: Райнов казва високо в кафенето: „Кому е нужно да се напишат 2000 страници за една...“ Позорна история! Всяка литература би се гордяла с поетеса като Багряна. Помислил ли си е Богомил за своя морален лик?

РЕПЛИКА: Динеков непрекъснато и дълбоко се възмущава от отричането на Богомил Райнов от собствения си баща. Когато Богомил прочел доклада си за грешките в трудовете на баща си, Николай Райнов казал само: „Никога не съм предполагал, че моят син може да стане такъв карьерист“. А вкъщи насаме цитирал Смердяков на Достоевски: „В Париже будеш житъ, не будеш тужитъ...“ И наистина Б. Райнов отиде в Париж...

Динеков не може да приеме новия образ на Б. Райнов след промените – суровия, безкомпромисен и жесток воин на партийните литературни и философски изстъпления в продължение на 45 години. *2 август 1991, петък:* Богомил бе червеният палач; пийнал, той сам се наричаше така. Може би не е бил дълбоко в себе си искрен комунист, може би е носил нещо от теософското си възпитание, но той бе най-преданият „войник на партията“, изпълняваше всички партийни поръчки като идеологически ексекUTOR – дори срещу собствения си баща. Всички помнят жестоките удари, които нанасяше... Сега и той бяга.

10 октомври 1975, петък

Блага и Данчо са много спокойни – такова е впечатлението от вчерашната ни среща. Най-напред разговарях с Данчо, а след това бяхме на концерт на Софийската филхармония (предкласика и класика). Блага е вече свикнала на ударите – и не се плаши от нищо. Шегува се с думите, които бил казал Богомил Райнов за тяхната книга: „Ударихме ѝ брадвата!“.

Б. Делчев: събота, 10 януари 1976⁵²

Привидност, драги Кръстьо, никакъв вълк, а хиена. – Действува в тъмнина, из засада, без да носи никакви рискове. Той е бил винаги там, където е материалната сила, далече от всякаква опасност да бъде „ръфан и нападан“. Велика наивност е да се търси в него „човечност“ и „душевна мощ“, да се твърди, че „гледа истината в очите“. Той е проводник на чужда воля и страхливец, който отстъпва в паника при най-малката опасност. Видях го след порицаването на култа, на който служеше много послушно, да плаче със сълзи пред нашето партийно събрание за извършените от него подлости – със сълзи на лицемерие, не на разкаяние, защото след преминаване на опасността, сменил господарите си, продължи със същото усилие своята злокобна кариера. Така че този човек без човечност, чийто литературен талант е инвестиран в нечисти предприятия, се оказва не друго, а *квалифицирано момче за мръсни поръчки*.

14 октомври 1975, вторник

Четири дълги заседания в два дни. [...] Най-неприятно бе заседанието в Писателския съюз. Зарев с твърде внимателен тон посочи, че трябва да бъде променен планът за работата на Управителния съвет и да бъдат вмъкнати в него нови точки поради допуснатите грешки, обсъждани на партийно събрание: дискусията за поезията в „Литературна мисъл“ и книгата на Блага Димитрова и Йордан Василев за Багряна. В първия случай била недооценена гражданската лирика за сметка на камерната, а във втория случай не била дадена вярна представа за развитието на българската литература през 20-те години: литературната среда, в която Багряна попаднала, била очертана като главно течение в българската литература през този период и по този начин била пренебрегната прогресивната, революционната литература. Слава богу, не станаха никакви разисквания.

Б. Делчев: Събота, 11. X. 1975 // непубликувани страници

Във връзка с моето изказване по телевизията, от което Данчо е много доволен, говорихме и за тяхната книга. Попитах как гледа Багряна на въсенята – готова ли е евентуално да сподели отговорностите, като се има предвид, че голяма част от текста е диктуван от нея. Нищо подобно – била казала, че думите ѝ са изопачени. „Как ще са изопачени – обяснява Данчо, – тя чете и сама нанесе поправки на коректурите.“ „Виждаш ли коя е голямата ви грешка? – попитах аз. – Багряна е голяма поетеса, но не голям човек, без чувство за гражданска отговорност. И грешката ви е тази, че пишете за нея, без да се дистанцирате.“ „Тя е жива, другото беше невъзможно – поясни Данчо. – За това говорим в предговора.“

„Но Багряна се е оградила без нужда – продължих аз. – Желаната от някои разправа с вашата книга изглежда не ще се проведе.“ И аз казах какви ми са съображенията да мисля така. Данчо ги прие с уговорка, но ми съобщи нещо, което иде да потвърди моето мнение.

Ето какво още свидетелства и Б. Делчев: Понеделник, 26. V. 1975

Дойде и Багряна – да поднесе на домакинята (Миша Танева) авторски екземпляр от книгата на Бл. Димитрова и Й. Василев. Поднесе я като *чужда* книга. На това възразих, че тя е диктувала голяма част от нея. Багряна отхвърли думите ми с един жест и една недомлъвка – не иска да мине за съавторка.

⁵² Делчев, Борис. Дневник, с. 283.

РЕПЛИКА: Динеков е записал същото още в процеса на писането на книгата:

28 май 1973, понеделник: Багряна съжاليا, че се е съгласила да разказва за живота си без магнетофон. Разказът ѝ не е записан точно, много неща са изпуснати и съкратени, това не е неин стил; прибавени са много разсъждения и заключения, чиято връзка с разказаното тя не вижда. Записвала е главно Блага. „Поне да знаеше стенография...“ Много неща не е доловила, записвала ги е със съкращения и след това ги е възстановила неточно и изопачено.

Това е някакво презастраховане и не е истина. Записите на Блага от разговорите им в десетките сини тетрадки са абсолютно точни, подробни и много четливо записани с нейния ясен, почти ученически почерк. Точно е отбелязана датата на разговора, външния вид и настроението на Багряна, дори времето и часа, когато са разговаряли. Почеркът на съавтора също е четлив, но често е изнервен и бърз, на пресекулки понякога.

Чувала съм от нейна близка, че Багряна не искала да чете книгата за себе си... Не зная доколко е вярно това, но всеки детайл е важен и трябва да бъде отразен.

16 октомври 1975, четвъртък

Враговете на Блага и сектантите най-сетне изплюха камъчето – днес в „Литературен фронт“ излезе огромна, неподписана статия срещу книгите за Багряна⁵³. Главното обвинение: идеализиран е „Златорог“, подценена е революционната линия в нашата литература. Статията е написана с такъв размах и тон, сякаш е настъпила национална катастрофа.

Човек се чуди на две неща в тази статия: първо, на невярното представяне на книгата на Блага – в нея са направени множество критични бележки за „Златорог“ и за цялата тогавашна политическа атмосфера, и второ – на връщането към позиции, които имаха място при оценката на нашето литературно наследство в първите години след 9 септември. Изглежда, че на нищо ново не сме се научили.

Има какво да се критикува в двете книги за Багряна, дори и в отношението към „Златорог“, но такова тотално отричане, каквото е прокарано в „Литературен фронт“ е несправедливо. *То е печален белег на нашето време – и тъжно предзнаменование за бъдещето.*

Че „Златорог“ бе едно буржоазно списание, че бе обвързано в много случаи с управляващата върхушка – това е истина. Че Вл. Василев успя да привлече от революционните редици доста голям брой талантиливи писатели и да ги свърже със своите естетически позиции – това е също истина. И за всичко това списанието може да бъде критикувано. Но също факт е, че на неговите страници се развиха няколко много талантиливи български писатели. Такъв е случаят с Багряна. Някои не искат този факт да се припомня.

РЕПЛИКА: Получава се нещо като статията на Б. Делчев от 4 октомври 1944 г. в „Работническо дело“ – „Потърсете им сметка!“ (за която той се покаява по-късно), но с обратен знак, нещо като призив на авторите да се потърси политическа отговорност. Дори датите съвпадат, но с 30 години отстояние. Във „Философска мисъл“ Борис Ценков направо заявява: „Тази тяхна упоритост е достойна за по-друга участ!“

⁵³ „За класово-партиен подход към миналото, против разместването на естетическите ценности!“ Статията е уводна, заглавието ясно говори за източника и посоката на удара. Известно е, че след седмица, на 23 октомври, и „Работническо дело“, орган на управляващата партия, публикува същата статия. Критиката придобива откровено политически характер.

Основното обвинение е „антиисторичен подход“ и „идейна контрабанда“, тенденциозно изопачаване на историческата истина. Пътят на Багряна не се разглежда в контекста на времето. Реабилитират идейно-естетически дребнобуржоазния кръг на Багряна, враждебен на пролетарския фронт. Рисуват миналото в „буколическата“ розова светлина на дребнобуржоазна идилия. Гласът на Боян Пенев е „гибелен“, защото иска да отклони литературата от пътя на реализма.

Упреците са персонално към Блага: „Просто е чудно как редица пасажии са излезли изпод перото на Блага Димитрова“. Сбъдва се предупреждението на Динеков, че ударите ще понесе тя, защото тя е творецът: „Авторката Блага Димитрова неизвестно по какви причини обръща грубо гръб на истините на нашия живот... и не се съобразява с морала на историята.“

Наистина – „на нищо ново не сме се научили“, както казва проф. Динеков. Но сега Делчев реагира по коренно различен начин. С усета на дипломат той е разбрал причините за оказаното протоколно внимание към Блага, както и към Багряна: *Ние те удряме, но те ценим...*

Б. Делчев: Варна, 16 октомври 1975⁵⁴

Целта е с една елементарна редакционна статия, която пращи от партизанщина и староверски догматизъм, да се запушат устата. Нашите мили ръководители искат не щракане на идеи, а казармена дисциплина. Те изхвърлиха фелдфебелския чин и сами поеха ролята на фелдфебели. Добре, но в такава обстановка изкуство не се създава.

Статията повтаря старите изтъркани клишета за „Златорог“. Ако не знаеш фактите и повярваш на написаното, ще помислиш, че това е някаква заговорническа централа, насочена срещу българската литература – и наум няма да ти дойде, че на страниците на това списание, с всичките му естетически предразсъдъци, са намерили място повечето от произведенията, създадени от близо четвърт столетие, които преиздаваме и с които се гордеем. Да цениш творбите и да възхваляваш авторите, повечето приети по-късно в партията, а да обявяваш редактора, който ги е приел и наложил, за похитител – тайната на тази логика трудно може да се разбере и още по-трудно може да се защити. И понеже в такива случаи доводите са безпомощни – удряй по масата и въвеждай абсурда в закон. Това е също начин да се управлява.

Според записките в написването са взели дейно участие Тончо Жечев и Слав Хр. Караславов. Статията не е подписана. Авторството се оказва нещо като фолклор: в слуховете за анонимите варира поне 4-5 известни имена. Лакеите на властта се крият. Но в същото време Искра Панова, почтена личност и много добър литератор, научен сътрудник в Института по литература, се осмелява да застане с името си зад Изложение от 12 страници в защита на авторите (29 октомври 1975). Въпреки инструкцията Ат. Натев също е намерил начин да заяви гласно пред събранието, че акцията на „Литературен фронт“ има за образец китайските политически методи. Блага също направила писмено възражение. Поради инструкцията да се избегнат въпроси и спорове, защото вече имало няколко предавания по Свободна Европа, Искра Панова депозира възражението в Партийното бюро на ИЛ-БАН. Сигурна съм, че то абсолютно опровергава обвиненията на някои самозабравили се „демократи“, че И. Панова била „рупор на мракобесието и литературния фашизъм“.

Б. Делчев нарича това възражение „документ от първостепенна важност“: „Прочетох с най-голям интерес изказването на Искра Панова пред партийното отчетно събрание на Литературния институт. Искра се е съобразила с инструкцията по свой начин – като е направила писмено изказване. И в 12 страници е казала всичко, което е имала да каже. Произнасяйки партийната молитва и името на Т. Живков, тя е разкрила с малко думи и по неподражаем начин онзи всемогъщ механизъм“.

⁵⁴ Делчев, Борис. Дневник, с. 273-274.

зъм, който задушава всеки опит за нормален обмен на мисли и мнения. [...] Обрисуваната картина не вдъхва никаква реална надежда. И с право, разбира се. За мене това изказване представлява документ от първостепенна важност, който може да се оцени само в перспективата на утрешния ден“ //13. XI. 1975, Неизвестни страници.

Да, утрешния ден! Но утрешният ден няма документ за миналото, няма дори спомен. Търсих в архива на Литературния институт – няма такъв документ, макар и „от първостепенна важност“, или тъкмо затова: няма такъв жест на Искра Панова. Няма архив! Тоест – няма я личността. Няма човек – няма проблем. Отговорът беше, че изложението вероятно е депозирано в архива на партийната организация, а някой бил изнесъл и унищожил архива още по време на промените! Стигнах до сина на Искра Панова, но и от него нищо не получих: книгата изгорели при пожар, самата тя си отива от последствията на пожара... Искра си отишла в пожар... Все си мисля, че видях това изложение, запазено в архива на Блага, дали няма и той да изгори в някой пожар?...

Б. Делчев: Четвъртък, 20. XI. 1975 // непубликувани страници

От близък човек на Искра Панова стана известно следното. Наскоро при нея дошла Соня Бакиш, съпруга на Станко Тодоров, и я попитала къде е и какво прави Блага Димитрова. След като прочела писаното срещу нея, тя я потърсила, но телефона непрекъснато давал „заето“. Искало ѝ се да я види и да ѝ изрази своите съчувствия. Станко също следял нападките срещу Блага и ѝ съчувствувал, но, както тя се изразила, не могъл да ѝ помогне. Пита се: в коя друга страна един председател на Министерския съвет, член на върховното партийно ръководство, ще стои безпомощен пред онова, което се пише в печата на собствената му партия? И още: коя е тази анонимна сила, която стои над Министерския съвет и над Политбюро? Злонамерени хора казват, че това е *салонът* на една високопоставена дама, но аз не искам да вярвам⁵⁵...

[...] Там заварих Ст. Каролев – тъкмо разговаряха за последните изстъпления на „Литературен фронт“ (днешния брой – 47) – угодническата уводна статия на потомствения блюстител за чистотата на марксистическите идеи, небезизвестния теоретик Сим. Хаджикосев, интервюто на многоумния и многопатетичния лирически поет Младен Исаев, изпаднал в умиление от отдавна погребания Априлски пленум, и километровата статия на Пант. Зарев за поезията на Вес. Ханчев. С първата се подновяват атаките срещу Бл. Димитрова, този път за нейната „Лавина“, а с интервюто, макар и анонимно – срещу Ив. Сарандев, който си позволява да харесва последната ѝ стихосбирка. Според Берберов това не било случайно – акцията на „Литературен фронт“ щяла да продължи. Не е случайно също така, че Зарев и Исаев правят по един нисък поклон на Левчев, макар да няма особен повод за това. Разбрали са, види се, каква е реалната сила на *салона*, където той застъпва... българската поезия.

РЕПЛИКА: Да припомня, че след появата на романа „Лавина“ през 1971 г. Симеон Хаджикосев излезе с рязко отрицателна реценция „Талантът в безвремието на експеримента“ – „Литературен фронт“, бр. 3 от 20 януари 1972. Обвинява авторката в екзистенциализъм, по това време едва ли не равно на фашизъм. Не може да не признае, че в книгата има „превъзходно написани страници“, но като обща оценка заявява: „Нейната идейно-философска основа изобилства с внушения, несъвместими с нашата идеология и етика“.

„Лавина“ излиза през септември 1971. Статията на Хаджикосев е написана веднага – още през октомври, но е отказана от редакцията на в. Антени. Върната е вероятно от Калин Донков. Но през януари в „Литературен фронт“ е пусната за печат от Румяна Узунова, Наташа Манолова,

⁵⁵ Става дума за „салона“ на Людмила Живкова.

Димитър Канушев и Серафим Северняк. Гл. редактор е Л. Левчев. Ат. Свиленов разказва, че отначало рецензията била положителна, но Максим Наимович се намесил и рецензията станала отрицателна! Не е за чудене – Хаджикосев беше най-елейният в раболепието си критик.

Езуитската рецензия излиза точно по време на 50-годишния юбилей на Блага Димитрова, на 20 януари. Авторът отговорил на въпроса на Динеков, че „не знаел“ за юбилея... Не юбилеят е важен, а същността на критиката. Хаджикосев е ерудиран литератор, беше лектор на запад, той много добре познава екзистенциализма и добре знае, че това, което пише, е пълна лъжа. Обаче – лакей, убива един роман – и автора му, по поръчка. Тогава Станко Тодоров и Соня Бакиш специално отиват в дома на поетесата, за да ѝ изразят подкрепата и солидарността си.

Известно време преди това Хаджикосев излезе във в. „Народна култура“ със статия за сивия поток. Смела статия, която предизвика голям шум. Безспорно С. Хаджикосев е много ерудиран критик. Но тъкмо от такива ерудирани критици е имало нужда ръководството на Съюза, покварило много млади хора, използвайки ги за своите си цели. Дори много талантилия критик Атанас Свиленов. Да оставим другите, които изобщо нямаха нужда от „покваряване“ – бяха си покварени по природа – Мишо Василев, Николай Петев, Ал. Спиридонов... Четяли всички книги и вестници и донасяли на Джагаров. А Джагаров заявявал, че ако не гласуват за Спиридонов, най-верния му лакей, това ще означава недоверие срещу самия него. (Вероятно мизата за прехвърлянето на С. Хаджикосев от Търново в София е била много висока. Слуга на много господари.)

Както и за заминаването на Мишо Василев като лектор по български език в Италия. По това време М. Василев е бил зет на Д. Пантелеев. Дори Далчев е отвратен и се настройва негативно срещу приятеля си Д. Пантелеев. *Динеков, 17 май 1970, неделя*: „Споменава името му неприязнено – причината е, че неговият зет ще отиде за 3 години в Италия като преподавател по български език: Кой е той? Кой го изпраща? Знае ли италиански език?“

Само такъв като Ат. Далчев би могъл да задава такива риторични въпроси. Нищо подобно нямаше значение, след като има решение от „отговорното място“.

17 октомври 1975, петък

Кратък разговор с Блага по телефона. Казах ѝ, че статията в „Литературен фронт“ е една фалшификация, написана е наизуст, без книгата да е четена. Срещу тази фалшификация трябва да се реагира, като просто се дадат цитати от книгата. Разбира се, статията е обидна и за Багряна.

Блага е много възмутена – и от фалшификацията, и от оценката на нейното дело: признава ѝ се само „чувствителността“, която е проявила към съдбата на виетнамския народ. Нито дума, че е написала книга за Димитров, книга за Лиляна Димитрова, книга за строителството в Родопите, книга със съвременна тематика. „Изкарват ме контрабандистка в българската литература – и то хора, които сътрудничеха на „Златорог“. А аз отказах такова сътрудничество; имам две писма на Владимир Василев, който ме кани за сътрудница“.

РЕПЛИКА: За жалост за да се защити, Блага изтъква онова, с което се е вписвала в конюнктурата: какъв друг изход има... Пламен Дойнов много добре описва този механизъм: „След историческия разлом от септември 1944 г. бързо се оформя ситуация, в която голяма част от активните поданици на Царство България се опитват да пренаредят миналото си с оглед на установения *отечественофронтски*, а по-късно – *комунистически* режим, за да станат приемливи, преобразени граждани на обявената през септември 1946 г. Народна република. Не винаги става дума за абсолютни биографични лъжи. В по-голямата част от случаите се извършва операция по

подбор на биографи, преценявани като *престижни* и игнориране на смятаните за *непрестижни*, за да се получи поне донякъде свързан житейски разказ, който да изгради подходящ публичен образ, вписващ се в настъпващата нова епоха“⁵⁶.

Точно така описваше този механизъм и Блага: – Обвиниха ме, и то кои: почти всички членове на ръководството на Съюза са били сътрудници на „Златорог“. А сега обвиняват мен, която отказах да сътруднича на списанието тъкмо по „партийни съображения“. – За отказа си да сътрудничи на „Златорог“ тя много съжаляваше. Въобразявала си е, че следва своята свободна воля, а всъщност е следвала повелите на партията, подведена от общите настроения и внушения на роднини. Писмата, разменени между съвсем младата поетеса и Вл. Василев са публикувани и обговорени в книгата „Златорожката връзка. Петър Динеков – Владимир Василев“, Гутенберг: 2017, с. 223-234.

Блага научила, че статията е написана от Здравко Петров, Богомил Райнов и Михаил Василев. Възмущава се особено много от Богомил Райнов – „моралния убиец на Жендов“ и от Здравко Петров, който я упреждал, че не отишла на погребението на Вл. Василев; в частни разговори се показвал много свободомислещ, а в писанията си почва да играе ролята на ретроград. Блага ми заяви, че ще престане да го поздравява.

Опитах се да успокоя Блага, да не обръща внимание на клеветите; всичко ще мине и ще се забрави. Но тя е дълбоко засегната: „Срам ме е да изляза и да вървя по улиците...“ Одобрих намерението на Блага да направи едно изложение до най-високите инстанции, в което с цитати да покаже, че е извършена една съзнателна, преднамерена фалшификация.

РЕПЛИКА: Със свойствената си непредубеденост, Динеков наивно иска да вярва, че книгата не е четена и лошата рецензия е резултат от тази небрежност и прибързаност. Затова той твърди, че това е фалшификация, и съветва авторите да напишат изложение. Предлага да отговорят с цитати от книгата. Какво значение има тук всякакъв отговор, и всякакви цитати, когато „отгоре“ има заповед книгата да бъде унищожена! Разговорът изобщо не е литературен. Разговорът е политически. В такъв случай всяка книга може да бъде унищожена – без да се чете! Никакво значение нямат цитатите, нито каквото и да било друго... Но за Здравко Петров се оказва абсолютно прав. Като скенер е в преценките си за хората.

18 октомври 1975, събота

Позвъних рано на Блага. Жената, която чисти у тях, ми каза, че не се почувствала добре и отишла в болницата. След малко ми се обади от Бояна Надя Станева – търсила Блага, за да ѝ изкаже своето възмущение и възмущението на Емилиян. Към 11 часа намерих Блага. Явили се някакви неприятни признаци в болестта ѝ. Отишла да се прегледа в болницата. Доволна е, че не я задържали на лечение; дали ѝ лекарства.

Тази вечер отидох у Блага. Намерих ги всички. Темата на разговора – статията. Блага е външно в добро настроение, шегува се, смее се – и все пак е неспокойна и угнетена; Данчо е твърде посърнал; противно на навика си говори малко, мълчи.

Блага заявява, че не ѝ се пишат никакви изложения. Настоях да напише; онези, които са на високите места, трябва да разберат, че е извършена фалшификация. Най-сетне се съгласи; поговорихме дори за основните точки, които трябва да съдържа писмото им.

⁵⁶ Дойнов, Пламен. Щрихи към двумислието и разномислието на „новия писател“ в НРБ, Литературен вестник, бр. 2 за 2020 г.

Днес Блага е била на преглед в болницата; дори отишли – както казва – с торбичката, защото мислела, че ще я оставят там. Направили изследванията; във вторник ще ѝ съобщат резултатите.

19 октомври 1975, неделя

Дора Габе ме е търсила по телефона. След обяд ѝ позвъних. Искала да ми каже, че едва тази сутрин била прочела статията в „Литературен фронт“. Не знаела какво да мисли. Мъчно ѝ е, че всичко се е струпало върху Блага. Била снощи у сестра си Бела⁵⁷. Всички там (Бела, Катя, Суружон) се възмущавали от статията, наричали я мръсна, но тя нямала право да предава една чужда преценка. Разговорът всъщност бе сведен до любовното писмо на Боян Пенев до Багряна, отпечатано в книгата. Мнозина ѝ се обадили – да ѝ кажат, че са били учудени – Пенев бил по този начин окалян, изложен, представен в лоша светлина. Дора Габе смята, че докато тя е жива - съпругата на Б. Пенев, това писмо не трябва да бъде печатано. При това то не било нищо особено, било написано при случайно настроение. „Ако е въпрос за любовни писма, да покажа аз какви любовни писма имам.“

Сърди се и същевременно не се сърди на Блага – Блага била просто обаяна от Багряна. А Багряна цял живот се стремяла да покаже, че навсякъде я надвивала. Искрено признава поезията ѝ – тя е един голям поет. Но жалко е, когато големите поети имат своите слабости. Багряна имала такива слабости. Дора Габе била разговаряла с Блага за любовното писмо; струва ѝ се, че осъзнала, че е направила грешка с неговото публикуване.

Опитах се да възразя: сега публикацията на писмото не е най-важното, а безчовечната атака срещу Блага. Каквито и грешки да има книгата, така не може да се пише. Сякаш живеем в страна на людоеди. Дора се съгласява с мен. [...] В целия разговор имаше нещо неприятно – омразата между две жени. И тази омраза трае с десетилетия.

РЕПЛИКА: Тук проф. Динев е твърде субективен. Провокира ме с негативните си оценки за Дора Габе. Той също е под обаянието на Багряна и е съвсем несправедлив към Дора Габе, не знае и много реални факти. Действително Багряна се свързва с Б. Пенев в края на 1924 г., когато двамата с Дора отдавна вече живеят отделно. Тя няма никаква вина за раздялата им. Но съвсем не е „легенда“, че връзката между Дора и Б. Пенев е била много дълбока, на високо културно ниво. Прощалните писма на Дора са дълбоко трагични. Съвсем млада, около 30-годишна, тя прави стъписваща психоанализа на техните отношения. Щедра и мъдра душа, тя намира сили да превъзмогне тежките емоционални травми, които ѝ причинява Б. Пенев със своята по-особена чувствителност, опитва се да съхрани доверието и близостта между тях, въпреки всичко⁵⁸.

22 октомври 1975, сряда

В понеделник ми позвъня Радевски по телефона. Възмутен е от онова, което се пише срещу Блага. Възмутен е и от оценката за Вл. Василев, която ни връща към времето на РЛФ. Думите му бяха остри и язвителни, както винаги.

⁵⁷ Бела Казанджиева (1893–6 януари 1979) – по-малка сестра на Дора и съпруга на проф. Спиридон Казанджиев (от 1914 г.). Датата на смъртта ѝ открих, записана единствено от Блага, летописец на мъртвите. Катя Казанджиева е нейна дъщеря, пианистка, починала рано, Леон Суружон е съпруг на Катя, изгъкнат цигулар и музикален педагог.

⁵⁸ Белчева, Е. Шедьоври на психоаналитичната проза. Писмата на Дора Габе до Боян Пенев, Култура, 29.04.2023.

Вечерта се отбих в съюзното кафене. Седем часа. Както винаги пълно. На една маса е седнал Джагаров; заобиколили го от всички страни. Около него се върти и Мишо Василев. Щом ме видя, дойде при мене и набързо ме осведоми: статията срещу Блага в „Литературен фронт“ била написана от Здравко Петров. По няколко фрази добавили и други: Богомил Райнов, Пантелей Зарев. Краят на статията възпроизвеждал писмото на ЦК до писателската партийна организация. Самият Мишо не бил участвал с нито един ред.

РЕПЛИКА: Статията е доста разностилна, което говори, че действително авторът не е един. Но изразът за „буколическата светлина“ на миналото веднага се асоциира със Здравко Петров. А „идейната контрабанда“ – със стила на Богомил Райнов. Тези „заклевания“ на Михаил Василев трябва да се разбират с обратен знак – презастраховка, тъй като той работи в Катедрата по българска литература на Университета, която се ръководи от проф. П. Динеков. Преизказното наклонение, в което Динеков дава тази информация обаче, показва, че вярно предполага авторството на статията, познавайки добре моралния кретенизъм на Михаил Василев. Може и да е участвал: като „пазвантин“ на входа на литературата.

Новата статия в следния брой на „Литературен фронт“ за дискусията върху поезията вече се пише от мнозина, от колектив. Била разпределена по проблеми и участници в дискусията и раздадена на няколко души. На Мишо се паднало да пише за Ив. Сарандев. Мишо ми шепне: „Всичко стана заради писмото на Ст. Каролев до др. Ж. Др. Ж. се разсърдил, скъсал писмото и наредил да се свика съвещание, в което и той взел участие. Ако Каролев не беше направил тази глупост, нищо нямаше да стане“.

Може би писмото на Каролев е изиграло някаква роля, но не мога да приема, че то е основната причина. Вероятно причините са по-дълбоки. Отново посъветвах Мишо да не се вмесва много в литературните борби и разпавии; по-добре е да си гледа работата в университета. Той сумти около мен, едва промълвя някакво обещание и отива пак при масата на Джагаров.

РЕПЛИКА: В същия ден излиза следващият удар. Вестник „Пулс“ – наречен от Делчев „хунвейбински лист“, а от Динеков – „орган на литературните псувачи“, излиза с текст на „неудържимия професор“ Васил Колевски⁵⁹: „Отклонение от класово-партийните позиции“. Критикуван е основно Вл. Василев, заради изказването му по случай 20 години „Златорог“: „Идеите, които провежда писателят, художникът, артистът, музикантът, политико-обществената му устремност и пр., не могат да бъдат нито белег, нито мярка за художествен капацитет“.

Това е аксиома, разбира се, че има право: първият критерий на Вл. Василев за литературата е *талантът*. Неслучайно Радевски често повтарял: „Докато не умрат Т. Павлов, Л. Стоянов, Ангел Тодоров и Васил Колевски, няма да се оправи работата със „Златорог“. А Колевски доживя преклонна възраст, отиде си през 2018 г. Литературният фолклор разнасяше думи, които приписваше на Колевски – за Р. Якобсон – че го нарекъл „най-големия агент на американския империализъм“.

Б. Делчев: Варна, сряда, 22. X. 1975⁶⁰

⁵⁹ Колевски, Васил. Отклонение от класово-партийните позиции, Пулс, 22, 21 окт. 1975, с. 2; Васил Колевски (1925-2018) е известен с догматичните си възгледи, нещо като политкомисар по идеологията. Дългогодишен апаратчик в ЦК на БКП. През 1968 г. защитава в Института за световна литература в Москва докторска дисертация на тема: „Патосът на октомври. Съветската литература в българския пролетарски и антифашистки печат през 1917-1943“.

⁶⁰ Делчев, Борис. Дневник, с. 274.

Кампанията е в пълен ход: в последния брой на „Пулс“ (22) срещу книгата за Багряна е възроптал неудържимият професор доктор Васил Колевски. Статията носи заглавие „Отклонение от класово-партийните позиции“, от което трябва да се заключи, че авторите на книгата, в това число и Багряна, стоят на тези позиции, но са имали непредпазливостта да се отклонят. И наистина след прочитане човек се убеждава, че професорът е мислел тъкмо така. Няколко примера ще ни дадат представа за непостижимите дълбочини на неговата марксистическа мисъл.

1. Цитира се като порочен един пасаж от книгата на Димитрова-Василев, в който най-порочното е дадено с разредка. А то гласи: „Поетите не могат да бъдат еднакви.“ Това означава, че според марксизма на професора могат да бъдат еднакви, което на практика води към това – да бъдат подстригани по угодата на властващите теоретици.

2. По-нататък в статията се казва, че „през годините на народната власт“ Багряна била „въоръжена с нов мироглед, с нов художествен метод“. Много лесно: властта се променя и ти с един замах променяш мирогледа и метода си, както се променя дрехата. Къде по-дълбока мъдрост от тази!

3. Подлага се на унищожителна критика мисълта на Вл. Василев, изказана по случай двадесетгодишнината на „Златорог“... Мисълта е от ясна по-ясна: идеите, каквито и да са, не ти проправят път към изкуството, ако нямаш дарба на художник. Доктор Колевски обаче не е съгласен с това – идеите според него стигат, а който поддържа противното, е в плен на идеалистическата естетика и тайно или явно служи на империализма.

Чух във връзка с тази статия да се говори за *кретенизъм*. Болести всякакви, не може и без кретени – има ги навред. Бедата обаче в случая е по-голяма от личното неблагополучие – работата е там, че кретенизмът е пласиран добре навред у нас и минава за еталон на марксистическо мислене, служи за ръководно начало в практическата работа: от него зависят и кадърните хора.

Диневков: 24 октомври 1975, петък

Днес ми се обади Багряна, безпокои се за Блага. Телефонирала ѝ много пъти, никой не се обажда. Това е вярно, и аз ѝ звънях вчера, днес; звънях и в квартирата на „Искър“. Трябва да отида направо у дома ѝ, без предупреждение. Твърде е възможно да са изключили телефона – да не ги безпокоят.

26 октомври 1975, неделя

Снощи минаха покрай нас Блага и Данчо, преди да отидем у Емилиян Станеви. Исках да им съобща клюките, които се разнасят из града, – за да могат да реагират, когато се наложи, да бъдат информирани за всичко, което става около тях. [...] Блага е в много хубаво настроение, външно изглежда много добре – красива и жизнена. И това е добре. Шегувахме се, смяхме се над глупостта и примитивизма на последната статия на „Литературен фронт“ за дискусиата за поезията.

Дано такова бъде настроението на Блага докрай, дано да намери сили да понесе удара. По-умърлушен бе Данчо – като гузно дете, което по невнимание или от твърде голяма самоувереност е счупило съдовете и сега се чувства виновно. Докато аз ги успокоявах,

че всичко ще мине и ще се забрави, Данчо няколко пъти повтори: „Това значи пет години да не можем да печатаме нищо“... Казах им какво ми съобщи онази вечер по телефона Багряна: Стефан Коларов⁶¹ от „Работническо дело“ ѝ поискал да даде стихотворение за вестника. Блага и Данчо посрещнаха тази новина с неудоволствие – значи Багряна скоро ще се измъкне от бедата.

Казах им, че не са прави: първо, Багряна е отказала да даде стихотворение – под претекст, че не пише на теми, които са подходящи за „Работническо дело“, а второ, ударът падна най-силно върху нея, въпреки комплиментите, които ѝ се правят в излезлите статии. Тя го е почувствала, защото в двата си последни разговора с мен по телефона – в петък вечер и вчера сутринта – съвсем сериозно ми се оплака, изказа откровено дълбоката си обида. Тя изрази и опасенията си за здравето на Блага и ме попита пишат ли изложение до ЦК; готова е и тя да го подпише.

РЕПЛИКА: Делчев е записал, че „оттеглянето на Багряна от отговорност, след като е диктувала голяма част от книгата за нея и е получила част от хонорара, се преценява като безчестие. Берберов казва, че след двусмисления жест в процеса Вапцаров, това е „втората смърт на Багряна“⁶². Много жестоко съдят. Матвей Вълев занесъл „Моторни песни“ на Багряна в навечерието на процеса и я помолил да свидетелства. Петима познати на Вапцаров били призовани. Единствено тя и Конст. Щъркелов се явили. Р. Ралин също не е успял да помогне на Вапцаров, той се криел в дома му в нощта преди ареста. Радой ходил да търси помощ, но хората от партията не са си мръднали пръста за поета. И дали изобщо са знаели, че е поет... Защо искаме от Багряна да защити и спаси младия поет, когато собствените му партийни другари не са го оценили и не са го запазили. От дома на Радой Вапцаров се върнал у дома си да преспи и точно тогава е бил арестуван.⁶³

27 октомври 1975, понеделник

Държавен изпит в университета. Мишо Василев се върти цял ден из кабинетите и коридорите. Разказва ми нови подробности около уводните статии на „Литературен фронт“⁶⁴. Казах му направо, че статията е глупаво написана, примитивно; онези, които са я писали, ще се срамуват утре от нея. Мишо ме гледа гузно, понеже той самият е участвал в нейното написване.

От Мишо узнавам, че срещу стиховете на Р.Ралин се е обявил най-остро Б.Райнов на общо заседание на бюрото на Съюза и партийното бюро. Той атакувал Ефрем Каранфилов, а Радой е нарекъл с най-ругателни епитети. Макар че стиховете на Радой са били приети на редакционно заседание, Е. Каранфилов приел цялата вина върху себе си; заявил, че той лично ги е пуснал; не премахнал посвещението на Христо Ганев, защото Ганев го бил атакувал на последния конгрес на писателите – и Ефрем сметнал, че ако спре

⁶¹ Стефан Коларов (1943). Завършил журналистика. По това време работи във в. Литературен фронт и в отдел „Литература и изкуство“ на в. Работническо дело (1975–1979). Като аспирант на акад. Георги Цанев защитава дисертация на тема „Творчеството на Ангел Каралийчев“ (1975).

⁶² Делчев, Борис. Дневник, 279

⁶³ Процесът на Вапцаров е изследван в детайли по архивите в книгата на Ивайла Александрова „Оловна тишина“, Жанет: 2023.

⁶⁴ „Литературен фронт“, бр. 42 и 43 от 1975 г. Втората: „Гражданската поезия – голямото наше завоевание“ от 23 окт. 1975. Говори се, че участие в написването са взели Т. Жечев и Слав Караславов.

стиховете с посвещенията на Христо и Бинка Ганеви, това може да се сметне за някакво отмъщение, най-малкото – лична заинтересованост.

РЕПЛИКА: Точно в този ден бях на държавен изпит. Затова ми се е запечатало какъв смут предизвика този брой на „Литературен фронт“. А аз трябваше да защитавам дипломна работа за Блага Димитрова тъкмо пред доц. Мишо Василев. Бях абсолютно наивна в партийните „катехизиси“ и не съзнавах какво точно се случва. Но доцентът се държеше като герой на деня и победител. Всички говореха, че той е авторът на статията.

Имал е смелост, защото се оказа, че освен хората от отдела за критика на „Литературен фронт“, дейно участие е взел Тончо Жечев, а той бе на висок пост – директор на Литературния институт. Абсолютно ми е необяснимо, защото винаги съм вярвала в неговата почтеност, а после той написа едни от най-хубавите текстове за Вл. Василев. Но това е записано безкомпромисно от Борис Делчев в непубликувани страници.

Ясно е сега, че кариерата в тези времена, а и винаги, е била свързана с големи компромиси. Всъщност какъв друг изход е имал Т. Жечев, след като е влязъл във властта, но от друга страна, от тази позиция той е имал възможност да помага на много хора. Известно бе, че проф. Т. Жечев е човек на творческия компромис, иначе не би могъл да се задържи там. Но тежките оценки, записани от Делчев ме поразиха:

Б. Делчев: Неделя, 29. II. 1976 // непубликувани стр.

Говорихме и за *комбинациите* в Литературния институт, ръководени от директора – Тончо Жечев. Нашите предположения се оправдават към лошото: поставен пред дилемата *литературна преценка или кариера*, Тончо се колебаеше отначало, а сега вече предпочита кариерата.

1 ноември 1975, събота

Вчера срещнах Димитър Дублев. Каза ми, че в писателското кафене много се говорело за книгата на Блага и Данчо за Багряна. Сега център на разговорите сме били ние с Ефрем Каранфилов – авторите на двете вътрешни рецензии. Дублев ме кара да отида в кафенето – да разсея обвиненията, които намирали място по масите. Заявих му, че тези разговори не ме интересуват, поддържам мнението си и не се отказвам от рецензията.

И Ем. Станев чул, че се готви атака срещу мен и Каранфилов. Отговорих му същото: от подписа си в рецензията не се отказвам. Времето ще покаже, че прави сме ние, рецензентите, които сме препоръчали книгите, не онези, които сега безогледно я отричат и грубо я нападат.

Отбих се вчера за малко при Блага. По телефона ми каза, че е настинала. Мислех, че ще я заваря на легло. Беше станала, облечена, само не искаше да се ръкуваме – да не би да ми предаде грипа си. Вкъщи бяха всички – Йордан, Ханка, Ивайло.

Постоянният разговор през последните седмици – каква нова атака готви „Литературен фронт“? Казах ѝ – сега са на ред рецензентите... Разбира се, смяхме се, защото не е нужно нещата да се схващат трагично. Веднъж започнала, атаката трябва да отиде докрай.

РЕПЛИКА: Смят се, но тъкмо по този повод се пусна слух, че проф. Динеков е вече пенсиониран като ръководител на катедрата в Университета. Ясно е, че слухът е пуснат във връзка с офанзивата срещу книгата за Багряна. После се оказа, че не е само слух, защото веднага му е било подготвено пенсионирането, което не е могло да стане по средата на учебната година, но става само след няколко месеца – в лятната университетска тишина на август.

23 август 1976, понеделник: „Днес на бюрото си в университета намерих заповед за освобождаване от служба по пределна възраст. Край на университетската кариера – 38-те години, отдадени на студентите, са достатъчни; човек има нужда и от време за себе си.“

Йордан все още не може да разбере, че известни удари можеха да бъдат избегнати, ако бяха по-внимателни. Става дума преди всичко за снимките на Владимир Василев. Дори – както ми каза Дублев – се е намерила в книгата и снимка на Янко Янев⁶⁵ (в колективната снимка на „Златорог“), за когото непрекъснато се подчертава, че бил хитлерист. Знаех за него не толкова от „Златорог“, колкото поради това, че бях състудент с неговия брат Георги Янев, кротък и мълчалив човек, пишеше стихове. Дълги години бе учител. А Янко Янев съм виждал в сладкарница „Цар Освободител“. Той наистина бе свързан с немците, много време прекарваше в Германия; там и загина по време на войната при една бомбардировка.

Б. Делчев: Вторник, 11. XI. 1975 // непубликувани страници

В библиотеката срещнах Йордан Василев. Излязохме и в продължение на един час говорихме за статията на „Литературен фронт“ срещу тяхната книга. От него научих, че прибавката в края, която представлява един вид словесна кръпка, била взета от резолюцията на нашата партийна организация. Те с Блага били написали отговор, но след като статията била препечатана от „Работническо дело“, се отказали да го изпратят – било безсмислено. „Но не е безсмислено – рекох аз, – да го размножите и да го раздадете. Полезно е да се създават документи. Утрешният ден трябва да знае кой какво е вършил и какво е писал. Нека всеки отговаря за делата си. Противното улеснява мошениците и кариеристите да се крият зад ненаказуемата колективна вина.“ И Данчо се съгласи с мене, като обеща да ми изпрати препис от техния отговор.

РЕПЛИКА: Й. Василев занесъл на Делчев препис от изложението на „литературното съдружие“. Това изложение има такъв характер, че дори дръзкият „протестант“ Делчев не смята за разумно да се дава публичност на тези възражения, за да не бъде предизвикана нова хайка срещу авторите. Според Делчев, твърдението, че „партийната линия е левосектантска и не стимулира творците, няма да им бъде простено и ще стане причина да не се вземат под внимание и основателните им доводи.“⁶⁶

По-късно самият Делчев стига до извода, че техният отговор следва да се изпрати и дори той самият се заема да предложи писмено някои поправки в него, за да се избегнат допуснати неточности. Много интересно е какво точно е допълнил Делчев, но не става ясно от дневника му. В това изложение авторите са направили много уместни паралели с литературно-историческото минало. За пръв път се говори, че са потъпкани „принципите на плурализма и демократизма“ в културата за „свободна критика и свободна проява на мненията“. Говорят за Боян Пенев като за един от най-големите български учени, „радетел за духовно извисяване на нашата култура, личност от необикновен мащаб“. Двамата съавтори изтъкват, че това е „политическо заклеяване“, а не идейно-художествена критика, колкото и коварно да е скрита зад историко-литературни аргументи.⁶⁷

По-късно лакеите и блюстителите на реда се усъвършенстваха и започнаха да подменят аргументите: привидно бият уж по художествените качества, вместо идеологически, както бе случаят с

⁶⁵ Янко Янев (1921-1945) – философ, поет, есеист, от 1934 живее в Германия, но сътрудничи на български списания.

⁶⁶ Делчев, Борис, Дневник, с. 281.

⁶⁷ Цялото изложение „Исторически поглед и страсти на съвременници“, е поместено в края на „Дни черни и бели“, издание на БАН: 1993, с. 324.

критиката на романа „Лице“ по-късно: че бил повторение на някакъв известен западен роман, или че е бил написан под диктовката на „вражески радиостанции“.

Този интересен документ обема цели 12 страници и е много настъпателен, дори на места безтактен. Той съдържа редица доводи, които са добре обосновани и уличават редакцията на вестника („анонима“!) в безчестие, фракционност и мисловна несъстоятелност, правят я смешна в очите на читателя. Как например да не се усмихне човек на тази любопитна подробност, изнесена, без да се споменават имена, че първите двама души от редакционната колегия на „Литературен фронт“ (Ефр. Каранфилов и Б. Райнов) и други шест души, членове на съюзното ръководство, всички бивши сътрудници на „Златорог“, станали внезапно ортодоксални марксисти, обвиняват в съчувствие към списанието Блага Димитрова, която, въпреки всички ухажвания на Вл. Василев, е отказала да бъде негова сътрудничка. [...] Обаче – имам чувството, що се отнася до Блага, която досега се е съобразявала повече, отколкото е било необходимо, с обстановката, че за нея този документ е нещо като *литературно завещание* – акт на откровеност, причинен от съзнанието за обреченост.⁶⁸

РЕПЛИКА: Не само това съзнание – „за обреченост“, е причината. Блага действително е била под силното влияние на човека до нея, когото по времето на прехода наричаше свой „съмишленник“. По-силна сега, защото не се е чувствала сама. Действително, с неговото присъствие в живота ѝ започва рязък прелом. П. Динеков е виждал това влияние върху Блага и се е страхувал от жестоките удари, които тя ще трябва да понесе – в името на хармонията... „*Боя се за Блага – тя е творецът*“ – записал е страховете си Динеков.

Б. Делчев: Четвъртък, 13. XI. 1975 // непубликувани страници
Поредната разходка със Ст. Каролев до Бояна. Стоян ми разказа каква паника е настъпила в издателство „Наука и изкуство“ след статиите на „Литературен фронт“. Освен неговата книга, която е взета от печатницата за нова рецензия, същата участ е сполетяла и други, между тях и една, рецензирана от мене. Настъпил е мор или бяс – както искаш го кажи. И за да се види абсурдността на всичко това, достатъчно е да се знае, че неговата книга е възложена сега на Ив. Цветков. Не е грешка – на Ив. Цветков, който не е чел Пенчо Славейков и няма и най-далечна представа за неговите духовни кръстници – Гьоте, Ницше, Ибсен и Хайне. „Той получи двойка по марксизъм – казва Стоян – и само благодарение на моята намеса двойката стана тройка и успя да влезе в института. Сега той ще прави марксистическа оценка на моя труд. Мисля да му направя отвод за некомпетентност. Какво мислиш?“ „Ще направя, разбира се – отвърнах аз, – това се налага, покрай другото, и от чувството за достойнство.“

10 ноември 1975, понеделник

Наблюдавах Мишо Василев. Мислех си за ролята, която играе в атаките срещу Блага, Стоян Каролев, Атанас Натев в „Литературен фронт“. Навлязъл е в кал, от която няма да се очисти лесно. Въпреки всичките ми предупреждения – не може да се освободи от този най-лош вид „литературна“ атмосфера.

⁶⁸ Делчев, Борис, Дневник, с. 280-281

Снощи с Блага и Данчо отидохме у Емилиян Станев в Бояна. [...] Блага ни прочете отговора, който са приготвили с Данчо на статията в „Литературен фронт“. Някои места в него са блестящо написани; отговорът стои няколко аршина над статията на „Литературен фронт“. Личат езикът, умът, културата на Блага. И все пак отговорът не е сполучлив, има много слаби места, които ще предизвикат остра реакция. Защитата започва с посочването на грешките, които е направила партията още в случая с прогонването на Г. Цанев и другите от „Нов път“; минава през „Кормило“, засяга отношението на Полянов към Смирненски, спира се на историята на „Кормило“ и „Тютюн“, споменават се едно до друго имената на Б. Пенев, Шишманов, Йовков, Елин Пелин, Балабанов, Хербст, Далчев, Д. Найденов, Валери Петров, Емил Манов и др. – за да се дойде до атаката срещу книгата за Багряна. Има някои неточности и в оценката, която по-нататък се дава на „Златорог“.

Слушах и с удоволствие, и с неудоволствие изложението. Виждах, че на много места се е месила ръката на Данчо – и тези места бяха най-атакуемите и най-слабите, направо погрешни. Нима може да се говори за забравяне на Шишманов, след като бяха издадени 4 тома от него и книга за него? Същото важи за Й. Хербст, Д. Найденов, Иван Хаджийски и др. Изказах се категорично срещу тези грешки – въпреки възраженията на Данчо. Посочих, че цялата линия на защита е погрешна – да се търсят грешките на партия по отношение на литературата в продължение на половин век. По този начин Блага и Данчо си излагат гърба за нов бой, който ще има много тежки последици. Посъветвах Блага да прибере това изложение в чантата си и никому да не го показва.

Емилиян и Надя се съгласиха с мен. В края на краищата и Блага разбра нецелесъобразността на подобно изложение. Мисля, че тя видя и някои от неговите грешки, но Данчо – не! Боя се от влиянието, което оказва на Блага в това отношение. Той все още не е разбрал в какво време живее. Не знам дали това е наивност, или съзнателно хитруване – „ако mine...“, но те няма да му донесат нищо добро. Не се касае тук за отказ от собствено мнение, за търсене на компромиси, за убиване на смели мисли, а преди всичко за отношение към измененията, които категорично са настъпили в нашата страна. За съжаление, мнозина са усетили поведението на Данчо – това са ми казвали Зарев, Тончо Жечев. Боя се не толкова за Данчо – боя се за Блага; тя е творецът.

Телефонира ми Дора Габе. Пита какво става с Блага, не могла да я намери. Успокоих я: Блага е добре. Но ме хвана яд на лицемерието ѝ. Всъщност, от свои егоистични съображения се радва на атаките срещу книгата за Багряна, а от друга страна „жали“ за Блага. „Не мога да разбера – защо атакуват само Блага?“ Ясно е какво иска да каже – защо не атакуват и Багряна...

12 ноември 1975, вторник

Багряна вчера слязла от Бояна, за да види коректурата на стиховете си в „Септември“... Отишла в секретарската стая, но, научил че е там, Владимир Голев⁶⁹ я поканил в своя

⁶⁹ Владимир Голев (1922 – 2011) – поет, драматург и белетрист. Бездарен поет, но инструктор в ЦК на БКП – надзорник на писателите. Редактор в много издания – сп. „Пламък“, сп. „Съвременник“, в. „Студентска трибуна“, Радио Москва, Сценарната комисия при Студията за игрални филми, изд. „Народна младеж“. Г. Марков: „Ако Владо Голев изчезне от главното редакторство на „Септември“, едва ли някой ще си спомни, че е имало такъв поет!“ // Задочни репортажи, с. 117.

кабинет. Разговаряли доста. Той ѝ съобщил, че в „Септември“ ще излезе критична статия за книгата, но тя да не се сърди – такава е нареждането; Голев е убеден, че Багряна ще продължи да сътрудничи на списанието. Багряна заяви категорично пред мен: „Вече никога нищо няма да дам на „Литературен фронт“.

РЕПЛИКА: П. Динев на друго място. *Варна, 16 юли 1976, петък*: Голев се старае да бъде любезен с всички, но това е „любезността“ на човека с високо самочувствие. Посредствен поет и неинтересна личност, постигнал сегашното си положение благодарение на дългогодишната си информаторска служба в апарата на ЦК. Учудвам се на Зарев – как може да се обкръжава с такива хора, да им дава път, да съдейства да им се поверяват високи постове. Едно литературно списание заслужава по-достойна личност, личност с култура, с интереси, с обаяние, за главен редактор.

Давайки ми двата тома за Таня Карпова, Багряна ме помоли да ѝ кажа да ги скрие в куфарите си, да не ги види младият преводач, който я придружава, изпратен от Писателския съюз. Когато пристигнахме пред хотел „Балкан“, тя помоли Гиза да вземе томовете и да ѝ ги предаде в последния момент преди заминаването ѝ.

Разделихме се с Таня и Гиза ми каза, че тя изрично я помолила за това. Мисля си – какви времена! Багряна, нашата най-голяма поетеса, чието име ще остане в историята на българската литература, се бои, че някой може да узнае, „престъплението“ ѝ – дала е книгата, посветена на нейния живот и творчество, на една чужденка! А тази чужденка – съветска гражданка – също се бои някой да не види тази книга у нея... Накъде отиваме? Нима е възможно това в 20. век, при това в една страна, която се гордее със социалистическата си революция, многобройните жертви, дадени от нейните най-добри синове в името на свободата...

Книгата за Багряна може да има всякакви недостатъци, но никога не може да оспори многобройните ѝ достойнства – като огледало на литературното ни развитие в течение на няколко десетилетия, като картина на една епоха, като богат и незаменим извор за всички бъдещи изследвания върху творчеството на една забележителна поетеса. Понякога си мисля: заслужава ли нашият народ големите си, талантливите си хора? Вместо с възхищение – обкръжаваме ги с омраза; вместо искрена благодарност за гения им – отвръщаме им с лицемерие. Срамувам се за всичко това – и като човек, и като българин.

13 ноември 1975, четвъртък

Разговарях с Блага по телефона. Работи на ул. Искър, тази вечер ще остане до 9 ч. Пише романа си „Сляпа среща“. Питам – докъде е стигнала. Първият вариант бил готов; сега пише втория – написала е две трети. Понеже на същия сюжет тя написала сценарий, после драма [„Нечакана среща“], това ѝ давало възможност да създаде интересна композиция на романа. Чувах, че Блага пише някакъв роман, но нищо повече. Тези дни си мислех: защо не направи от пиесата „Нечакана среща“ роман? Оказа се, че отдавна пишела такъв роман.

Тази вечер научих и друго – Юлия Огнянова е направила нова режисьорска редакция на пиесата „Нечакана среща“ – и тази редакция се оказала много сполучлива, особено краят. По едно време се бяха появили някакви подозрения към пиесата – заради отделни остри реплики. За да се избягнат неприятности, Блага се съгласила – след смъртта на режисьорката Лена Ченчева – Юлия Огнянова да нанесе някои поправки. С изключение на една – всички реплики били запазени, но репликите били обърнати навътре, а не навън – и се получила нова тоналност, която Блага харесва. В понеделник ще отида да видя направените поправки. Блага ще бъде също на представлението.

РЕПЛИКА: Юлия Огнянова (1923–2016) – режисьор и театрална легенда, близка приятелка на Блага от ранна младост. Изключително нравствена личност. През 1943 г. е арестувана за агитационна дейност сред висшите офицери от армията. За такова нещо дават смъртна присъда. Най-жестоко измъчвана повече от година, 19-годишна, в тогавашната дирекция на полицията и в Разузнавателния отдел на Министерството на войната, известен като „Отделение на смъртта“...

Адвокатът казва: нищо противозаконно не е извършила. Тя е от богато семейство, баща ѝ – експерт по финанси, не са бедни, но „запалянковица“, както каза Блага, заради идеите си осъдена на смърт, малолетно момиче със смъртна присъда. С Петър Ангелов се виждали по време на процеса, само че не могат да говорят, не им дават среща. „След това, когато ни връщаха... Ние така се хванахме, в това... в камионите... И така, за ръката. Аз мислех, че той ще успее да ме прегърне, контрабанда някак... И даже го помня или си го въобразявам...“⁷⁰

После месеци наред оцелява по чудо в гипсово корито. „Военните палачи в Разузнаването ме инквизираха, но никога не пожелах отмъщение. Имам особена памет и не човъркам в нея“ – казва Юлия. Спасява я милосърдието на обикновено войниче, откраднал трупа ѝ и я увивал в овчи кожи. Срещата на двамата е записана на магнетофон, потресе ме:

Илия Петров: Аз чета книгата за къщата, където съм служил, и като чета името Юлия... Бе, дявол да го вземе! Как може да бъде жива?... Седам и пиша писмо. Пиша до директора на „Театър номер 199“: „Ако Юлия Огнянова е жива, да ми се обади на Илия Петров Мишев, село Биволаре, Плевенско. Аз съм един от войниците, така и така... (Пауза. Поглежда Савина.) На третия етаж пред клозета те беха хвърлили гола. Там лежеше, главата ти до прага на клозета. Една шуба железничарска намерих, та те завих да не лежиш гола. И Кочо Стоянов идва за клозета. И като те ритна в главата, и вика: „Па това не мре, бе!“ И така се потресох...

ИЛИЯ ПЕТРОВ. Садист е... Ма като видех Бураджиев, хванал те за краката и те бие у стената. С очите си. И той беше бял такъв, че като хване да бие, ако му не кажат да спре, не спираше. Звер човек. Ти да извиняваш, Юле, тука всичко беше нацепено, тука това всичко нацепено... Това половите органи, обезобразено... Беше страшна работа. Ами, дето връзвах лука, беше всичко нацепено табаните, едно червено с гной. От баба съм чувал за лук и сол. Викам, чакай да опитам. Не че съм бил политически нещо, не! Беше ми жал за тебе... Щото като слушаш постоянно тия сензации, ти се отвращава. Отвращава ти се, бе! Да спиш ти и през стената да чуваш как бият човека!

Юлия: Илия, за мене е много важно предварително, преди снимките да говорим. Аз съм така, по периферията... А много се натискат... Ако това минало го има в мен, хубаво. Но много хора взеха това минало като байрак да го развяват и да печелят... Затова и ти, ако вземеш да разправяш пред камера с имена, само с малкото ми име! Искам всичко да се разбере през твоите очи, както ти ми го разказа... Как бялът натиска раните ми да се пукат, как ти горе ме завиваш... Как един държи горната устна, друг долната, а ти с лъжичката. Това е истината. Защото много взеха със своето минало да си правят капитал. Ти го виждаш това, нали?... Аз го ненавиждам! Ти ми каза, като идвах в Биволаре, че аз като съм дошла в съзнание, ти си бил сам. И ми слагаш лапи с лук и сол... Това е най-силното! Не само за тоя момент, а за всичко!... Защото каква спекула с това минало направиха хората! Другояче вече говорят, а ти ще си го кажеш с твоя си език и с твоя си изказ, точно... Как сте се грижили за едно мораво тяло.

Юлия: Какво тръшкане беше за това време, а то не излезе като това, дето човек го е мислил. Излезе, че съм се излъгала, Илия!

–Защо отказахте да станете активен борец срещу фашизма през 1958?

⁷⁰ Илия Петров– Юлия Огнянова, запис от 1 юни 1984.

Юлия: Привилегиите... Това е срамно... Не ми се говори за това. Не ми се мисли. Не ми се връща там. И публичност не давайте. Вредно е човек да вади неща, които може да сложи на ревера си.

Юлия завършва през 1953 г. в Москва, специалност „Театрознание“. 1954–1957 преподава във ВИТИЗ. Първата ѝ постановка е „Всяка есенна вечер“ на Иван Радоев в Бургас през 1959 г. Тя, Вили Цанков, Леон Даниел, Методи Андонов променят българския театър за години напред. Тя е под силното влияние на Брехтовия театър. Но властниците повеляват: „Това име го забравете!“

Юлия е прототип на Бора в романа „Лице“, любимата на Петър Ангелов (Андрей Ковачев в романа), затова приема с ентузиазъм работата по пиесата „Нечакана среща“. По-късно е единствената, която се наема да постави сатиричната пиеса „Богомилката“. Написана е през май 1974, в болницата, в кабинета на проф. Николай Минков, който настанява Блага в кабинета си поради липса на места в болницата.

Пиесата е публикувана за пръв път през 1989, в сп. Съвременник, № 4. Издадена едва през 1999: Факел. В послеписа Блага пише: „Приятелката ми от най-ранни младини Юлия Огнянова взе присърце пиесата, по своему разкри в нея възможности за народно колоритно представление с елементи на мюзикъл, с песни и танци по стиховете, с модерна кръстоска на стиловете – гротеска и трагедия, фолклор и църковни ектения⁷¹.“

Но тогавашният директор на Пловдивския театър заявява, че няма да допусне името на Блага Димитрова да се появи там. След време Юлия предлага пиесата на Смолянския театър. „Срещнахме се с нея, тя гореше от идеи за постановката, вдълбочи се в проучване на епохата, на богомилската ерес, събра от мене книги, поиска нови разработки на отделни сцени, изобщо вложи присъщия си темперамент в творчески проекти ... Хрумна ми един номер за заблуда на цензурата: когато Богомилката изрича своята прощална дума от кладата, камбанен звън да я заглушава. Но и това не помогна.“⁷²

Винаги ще съжалявам, че Юлия не написа спомена си за Блага. Отговори, че цяла е в една нова постановка в Смолянския театър. Не посмях да настоявам, защото със сигурност зад отказа ѝ имаше и други причини и огорчения...

16 ноември 1975, неделя

Отидох да видя Багряна в Бояна. Тази сутрин в София прехвърчаше сняг. [...] След малко тя слезе отгоре, в панталон, стегната и бодра. Разказа ми подробно за разговора си с Вл. Голев в редакцията на „Септември“ преди няколко дни. Неприятна среща с човек, който е взел участие в подготовката на атаката срещу книгата за Багряна. Заявил, че питал Зарев дали може да постави стихотворенията ѝ начело на кн. 12 на „Септември“. Зарев казал, че няма никаква пречка за това. Ето докъде стигнахме – печатането на Багряна да се поставя под въпрос...

Говорихме за Дора Габе. В Хисаря тя казвала пред група писатели, че не се е разделяла с Боян Пенев, че до края на живота му била близко свързана с него, че недоразуменията между тях били дребни и били изгладени. Целта ѝ – да омаловажи отношенията на Багряна с Боян Пенев, да представи нещата така, сякаш Багряна се намесила в живота им и ги разделила⁷³. Нищо подобно; Дора Габе е била разделена с Боян Пенев отдавна; Багряна много по-късно се е свързала с него. Преди това Боян вече е имал сериозни отношения с Олга Милетич – Балабанова, дори имал син от нея.

⁷¹ Ектения (гр.) – протяжно моление. *Църк.* Поредица от кратки молитвени възгласи в православното богослужение, произнасяни провлечено.

⁷² Димитрова, Блага. Богомилката, 1999: Факел,

⁷³ Багряна не ги е разделила, но Дора Габе говори истината и това ще бъде доказано.

А тя вече била дала съгласието си за развод; разводът скоро щеше да стане. „Ние вече мислехме с Боян за венчавка и дори започнахме да търсим жилище...“ Тъкмо поради думите на Дора Габе, Багряна решила да обнародва Бояновите писма до нея.

18 ноември 1975, вторник

Два пъти виждах Блага – снощи и тази вечер. Снощи гледах отново „Нечакана среща“... Блага е доволна от поправките на Юлия Огнянова... Пиесата се държи и след 60-те представления, които вече са изиграни. Единствено добра е Емилия Радева – разкрива пълно образа, на места е чудесна. Нейният партньор Л.Димитров опростява образа – свежда го до външна грубост и до недодялана мъжественост; много от най-интересните черти на образа остават у него дори незабелязани. Втората двойка е слаба; нейната задача се състои в това – да размива публиката.

Макар че съм гледал пиесата вече 5-6 пъти, аз следях текста с непрекъснат интерес. Защото силата на пиесата не е само в отлично намерения драматичен конфликт – неочакван и оригинален, но във философското ѝ съдържание. То се разкрива главно във втората част и не само буди мисли – направо разтърсва съзнанието и поразява. В това е силата на Блага като писателка – образована и културна, дълбока, с развълнувана гражданска съвест, непокорна и искрена.

Тази вечер отидох късно, към 9 ч. у Блага да видя Данчо, който от няколко дни е болен. Заварих Данчо да лежи, пуснал брада. Двама негови братовчеди му бяха дошли на гости. Разговаряхме главно за двете уводни статии на „Литературен фронт“. Виждам сега колко Блага е огорчена от тях. Първата ѝ мисъл е била да даде под съд „Литературен фронт“ за оклеветяване. Разказах им за разговора си с Георги Пенчев⁷⁴, пред когото изразих открито отношението си към двете статии – с пълното съзнание, че ще занесе думите ми в ЦК. Пенчев ме попита: – Как приема Багряна статията? – Дълбоко е огорчена; заяви ми, че никога вече няма да даде стихове на „Литературен фронт“. И изобщо как е възможно в нашата страна така да бъде обругана една поетеса, с която би се гордяла всяка литература? – Тук Блага избухна: „Значи само Багряна е огорчена? А аз, която съм болна?“ Обясних ѝ, че съм говорил и за нея, че съм изразил възмущението си от начина, по който се оценява нейното творчество. Блага се поуспокои.

Съобщих им една новина, която научих тази вечер от Боян Ничев. Връщахме се с Цанев, Милена Цанева и Боян Ничев от събранието в Писателския съюз, на което говори външният министър Петър Младенов. Боян ни разказа, че днес е имало бурно заседание на ръководството на съюза и партийното бюро; стигнало се е до скандал, до размяна на остри реплики. Слав Хр. Караславов, от името на някаква комисия, внесъл предложение Мишо Василев да бъде уволнен от „Литературен фронт“. Богомил Райнов скочил, направил скандал и успял да го запази.

РЕПЛИКА: От този факт – яростната защита на човек с позициите на Б. Райнов, веднага става пределно ясно на кого е служил Михаил Василев – в Университета и в Съюза на писателите. Кой го е назначил, кой го е поддържал и защо се ползваше с такава неограничена власт и с нищо неоправдано самочувствие на „вершител судеб“ – и в Университета, и в литературните среди. „Най-доброто, което може да направи, е да не навреди“ – така ми каза проф. Динев за него.

⁷⁴ Георги Пенчев (1933) - литерат. критик, публицист, бил е зам. гл. редактор на в. Работническо дело, защитава дисертация за бълг. истор. роман в Москва, сътрудник на ЦК на БКП.

Ето съдбата на Мишо. Използваха го като маша – да сипе кал върху хората, а след това един ритник през вратата, навън! Ако сега не са успели да го изхвърлят... Много пъти му казвах – да избяга от това литературно блато, от клюкарската атмосфера на писателското кафене. Уви, никакви думи не помагат. Изглежда, че му е нужна някаква „власт“ за компенсация на чувството му за малоценност. От тук и ругатните и епитетите – хули, които не слизат от устата му. С поведението си Мишо загуби авторитета си, преди да го е спечелил. А е бедно момче, дошло от низините... Познавам го от годините на неговото студентство – със скромния му изглед, с болестите му, и с желанието му да учи. Безспорно той се разви, разшири знанията си, погледна по-широко върху проблемите на литературата, но заедно с това показа и качествата си на сплетник и дори хулиган. Мнозина са песимисти за неговото бъдещо развитие, нищо вече не очакват от него.

21 ноември 1975, петък

Надя се възмуцава от вчерашния „Литературен фронт“ – Младен Исаев е обругал Блага, използвайки една статия на Сарандев (неговото име не споменава). Първо, уплашил се е от думата „трансцендентни“, употребена от критика, и второ, нищо не е разбрал от цитираните стихове на Блага. Поразителното е, че един поет е показал такава липса на поетически усет, не е доловил поетическия образ. Всъщност, тук няма нищо за чудене: Младен Исаев е слаб, повърхностен поет, човек без култура и с ограничени интелектуални възможности. [...] Слушал съм много пъти Младен да се изказва в Управителния съвет на съюза: винаги празни изказвания, пуста и надута фразеология. Лошото е, че към глупостта често се прибавя и подлост... Така е със сегашното му изказване за Блага – това просто е издевателство.

26 ноември 1975, сряда

Снощи бях у Блага Димитрова. Тя бе поканила на гости Сузи и Йордан Радичков... Сварих края на бележките, които Йордан правеше на отговора на Блага и Данчо по повод критическата статия в „Литературен фронт“. Касаеше се за съкратен вариант на изложението, което вече познавах. Уви, в съкратения вариант се поддържа същата предизвикателна линия, която открива възможности за нови удари срещу Блага. Радичков общо бе забележил това и съветваше този отговор никъде да не се праща; от него могат да бъдат извадени известни пасажии и да бъдат използвани срещу тях. Аз подкрепих Радичков. Той ги посъветва да поискат среща с някои отговорни лица и устно да поговорят с тях, за да се изяснят нещата.

Блага и Данчо не са склонни да постъпят така. Те са донкихотовци, които не разбират в какво време живеят. Не искат да се самокритикуват, не искат за се извиняват – разбирам ги, това е тяхно право. Искат да оставят само един документ, който в бъдеще ще свидетелства за тяхното поведение. Данчо няколко пъти повтори: „Разтворете съчиненията на Димитър Димов; там е напечатано неговото обяснение за „Тютюн“ – речта, която произнесе след тридневното обсъждане на романа в Писателския съюз.“

Данчо не вижда разликата в двата случая. Не е добре анализирал и отговора на Димов. Слушах го непосредствено на самото обсъждане; в него няма никакви нападки срещу партията, никакво разобличение на нейните грешки в културната политика, никакви иронични подмятания.

Боя се за Блага и Данчо – ще ги сполетят нови бури. Данчо е лош съветник; той просто провокира от позиции, които Блага не би трябвало да споделя. Той няма чувство за

действителността, за времето, в което живее. Прави се на „герой“ и живее с илюзии. От наивност смята, че ще може да излъже някого в примитивните си хитрувания, и налива масло в огъня. Когато и да е, стомната ще се счупи и за Данчо ще настъпят лоши неща. Той е мъж, млад и здрав – ще ги понесе. Жал ми е обаче за Блага – най-тежкият удар ще падне върху нея. Ще бъде ударена така тежко, че не знам дали ще издържи. А да бъде унищожена Блага – това значи да бъде унищожена една от най-хубавите страници от съвременната ни литература.

Писателите трябва да се борят с произведенията си, а не с изложения. Изложенията ще ѝ донесат много повече неприятности, отколкото самите творби.

Трудно е човек да се намеси в отношенията между Блага и Данчо, но все пак трябва някак да се каже на Блага, че Данчо я тика към излишни страдания и криейки се зад гърба ѝ, води една борба, в която той ще бъде най-малката жертва.

30 ноември 1975, неделя

Пътуване до Пловдив. [...] През цялото време Блага бе в добро настроение. Смяхме се и се шегувахме. Това е чудесно, израз на вътрешна сила. Слава богу, чуждата злоба и явната несправедливост към нея не могат да я сломят...

Някъде преди 4 ч. ми се обади Емилиян Станев – да отида да го видя. Говорихме за поведението на Блага – възхищава всички ни. И тук Емилиян не можа да се сдържи и повтори отдавнашното си мнение, че Блага направила грешка, дето се оженила за Данчо; не можел да уважава и Данчо, понеже се оженил за по-стара жена. Аз прекъснах Емилиян – това е чисто клюкарство.

Емилиян твърди, че Блага трябвало да се издигне над писанията, насочени срещу нея, и да не им обръща внимание. Той така би постъпил. Смешна работа! Емилиян реагира при най-дребния белег на критика или пренебрежение към него – и то колкото от честолюбие, толкова и от суета. Ако би му се случило да бъде нападнат със статия от типа на психическата атака срещу Блага, той „би полудял“ и би тръгнал да търси най-високите места, за да се оправдава или да търси удовлетворение.

7 декември 1975, неделя

Тази вечер ми се обади Блага. Говорим за Б. Райнов – изказвал се срещу поезията на последното заседание на Управителния съвет. Цитирал анонимно от списанията; споменал само името на Радой с много остри думи. Цитирал анонимно и стихотворение на Блага.

Блага ме пита: „Що за човек е Богомил? Каква е тази загадка? Обругал на времето баща си, стана убиец на Жендов...“ Радой се е заел да издири материали за поведението му по време на войната. Двама души, които са живи, му разказали как Б. Райнов реагира при разстрела на Вапцаров. Вечерта в кафене Сердика му съобщили, че Вапцаров, с когото се познавал добре, е разстрелян. Богомил казал: „Глупак, пада му се, като се занимава с това, което не му е работа“.

РЕПЛИКА: Много тежка е съдбата на човек, който живее в противоречие със себе си. В разговорите си за преображенията на Б. Райнов Динеков и Делчев споделят мнението, че той е един своеобразен „феномен“ в нашия литературен живот. Всичко, което пише и прави, е в полза на неговото издигане нагоре по стълбицата на кариерата, затова всичко е в рамките на конюнктурата.

Делчев търси причините в неговата вълча самоизолация. Вълкодав. Не случайно в днешно време Цвета Трифонова го нарече Песоглавец: „Б. Райнов е сам, той се е самоизолирал; той няма приятели, с които може да разговаря човешки. Крие се от хората, чувствайки своята гузност. Културен, безспорно талантлив, но лишен от чисти емоции. Нищо от теоретическите и критическите му книги и статии не може да се преиздаде – всичко е свързано с конюнктурата“.

През 1976 г., когато Б. Райнов съвсем се развихря, много точен отговор на потреса на Блага: „Кой е този човек?“ дава негов колега, Крум Христов – 18 години дипломат от кариерата, публицист. Две години са работили в Париж стая до стая. Б. Райнов му се изповядал, а Динеков е записал разказа му.

Динеков. 8 май 1976, събота: Той често се отбивал при него и понякога правил изповеди. Мълчалив, мизантроп, погледът винаги към земята. Абсолютно не вярва в това, което пише. Той е декадент по виждане и мислене. Преживява тежко собствената си неискреност, собствения си фалш. Последният откъс от „Тоя странен занаят“ имал симптоматичен завършек. Богомил пишел, че някога се е страхувал от тъмното, а сега се страхува от светлото. [...] И Крум съжالياва за липсата на морални позиции у този талантлив и знаещ човек. Понеже не може да каже истината за своето време, затова се насочва към криминални романи, към спомени. Но продължава да има инквизиторски замашки и да убива по поръчка.

Б. Делчев: Петък, 5. XII. 1975 // непубликувани страници

Получих от Йорд. Василев окончателния съкратен вариант на техния отговор – „Исторически поглед и страсти на съвременници“. Били го изпратили на „Работническо дело“ и на отделите на Централния комитет, не на „Литературен фронт“ обаче. Разбира се, не става дума за публикация – това е свидетелство за литературна позиция, предназначено по-скоро за утрешния ден.

Б. Делчев: Понеделник, 8. XII. 1975 // непубликувани страници

И тъй, атмосферата... загнива. От какво? От две книги, които не се назовават. Едната от тях е книгата на Бл. Димитрова и Й. Василев за Багряна. Това се разбира, защото Павлов има стари сметки с Вл. Василев и не може да му прости за ухапванията от тяхната някогашна полемика. Втората е „Българският Великден...“ на Т. Жечев и тук са нужни по-дълги обяснения, за които нямам време. Любопитен съм обаче да видя друго: какво ще направи Павлов, ако тя бъде удостоена с Димитровска награда (защото вече е получила благословията на *салона*). Никак не ще се учудя, ако забрави сегашните си филипики и започне да я хвали. Тодор Павлов е способен на такъв обрат – доказал го е не веднъж.

8 декември 1975, понеделник

На гости у Радевски. [...] Покрай всичко друго много говорихме днес за книгата на Блага за Багряна; Мила едва сега я прочела и има определени впечатления от нея. Тези впечатления са отрицателни. Радевски е по-въздържан, макар че и той не харесва много неща в книгата. Мила и Радевски отначало започнаха с по-плаха критика, декларирайки че са приятели с Блага и напълно ѝ съчувстват в несправедливите нападки, които бяха отправени към нея; не биха искали да я огорчават със своята оценка. Но след това Мила изрази решително отрицателното си отношение: това е една „дамска“ книга. Блага не се е спряла на съществените моменти от творческото развитие на Багряна, а е насочила вниманието си към средата, в която Багряна е расла, към облеклото и т.н. Багряна е представена като една най-обикновена жена. Нито един творчески разговор. Тя е просто една голяма егоистка, която от чист егоизъм е напуснала детето и семейството си⁷⁵.

⁷⁵ Мила Радевска – съпруга на Радевски, проф. по история на архитектурата. В нейното мнение има отсенки от нейното собствено минало. Дъщеря на Антон Иванов-Козинаров, тя цял

Радевски прибави и своите бележки: не е било необходимо да се пише книга в три тома. Напразно се прави опит Багряна да бъде представена като боркиня срещу едно сковано от предразсъдъци общество. Тя самата съвсем не е влагала някакво социално съдържание в своята борба. [...] Радевски не харесва и структуралния очерк за поезията на Багряна – статистическият метод нищо не доказва, в това отношение аз съм напълно съгласен с него, но защитих книгата заради богатия материал, който съдържа, и особено поезията на Багряна. Радевски цени само една книга – „Вечната и святата“, а Мила се отнася към всичко, което Багряна е написала, снизходително и иронично.

Аз не се учудих много – знам отдавна нейното отрицателно отношение към Багряна; тя неведнъж е показвала, че не я обича. Учуди ме по-скоро друго – отношението ѝ към Блага. Мислех, че нищо не е останало от миналото⁷⁶, че е създадено трайно приятелство. Оказва се, че всичко е външно. В това приятелство има нещо „конюнктурно“ – общото недоволство от нашия литературен и обществен живот, но вътрешно това са хора съвсем чужди помежду си.

РЕПЛИКА. Йордан Василев: „Отношенията ни бяха наистина доста странни – канеха ни често у тях, гостувахме им и разговорите бяха сладостни, предимно за литература и изкуство, избягахме политическите теми, защото там имахме различни възгледи. Освен в отрицателното отношение към диктатора Т. Живков, където бяхме на една позиция, дори те говореха по-остро срещу него. [...] Интересна е историята на неговото членство [на Радевски] в БКП – приет е като младеж, но през 1937 е изключен, след Девети го канят на събрания, дори го избират за член на ЦК и чак тогава се досещат, че е изключен и че авторът на известната сбирка „Към партията“ е безпартиен. Разказа ни как го поканил Т. Живков и искал да подаде заявление за възстановяване на членството, но той отказал.“ Йордан Василев, Личен блог // 01 февруари 2011.

Радевски и Мила не харесват поезията на Блага – намират я прекалено умозрителна и изкуствена. Нещо повече – Мила нарича Блага провинциалка, която се стреми да докаже, че знае много... Те са недоволни и от друго – в книгата е цитирано изказване на Радевски за сектантството на левия печат. Той не си спомня кога е казвал тези думи, звучат му много нетактично и грубо⁷⁷. Щом ще го цитират, Блага и Данчо са били длъжни да му покажат и да го предупредят, че ще го цитират. Колко е крехко приятелството, колко лесно може да се разруши!

Радевски не е съгласен с начина, по който „Литературен фронт“ и „Работническо дело“ постъпиха с книгата на Блага. Тази книга има много слабости и трябваше да се даде възможност всеотрасно да бъде обсъдена. Радевски не е съгласен и с крайно отрицателното отношение към мястото на Вл. Василев. Дори се канел да пише писмо на Колевски и да поспори с него.

живот не може да прости на баща си, че е изоставил семейството и децата си в името на една абстрактна идея. Тя била десетгодишна, когато напускат България през 34 г. и почти не си спомня баща си.

⁷⁶ Когато през октомври 1946 г. Блага пристига в Москва като аспирантка, Радевски е културен посланик. Между двамата се създават близки отношения, но Блага се отдръпва, когато се появява Мила Иванова, дъщеря на Антон Иванов-Козинаров, осъден на смърт в процеса на Вапцаров. Мила била много интелигентна, типичен руски интелектуалец, става професор по история на архитектурата.

⁷⁷ Вероятно това е споделено по време на анкетата на Й. Василев с Радевски: Хр. Радевски. Литературна анкета, Цвят, 1993.

РЕПЛИКА: Почти същия ден Анна Каменова е написала писмо, в което подкрепя книгата и тяхното изложение. Проф. Петър Петров, зет на Анна Каменова, донесе писмото на Блага в болницата „Пирогов“ през декември 2002 г. Блага бе много щастлива от този закъснял коледен подарък на отдавна отишлата си Анна Каменова:

Оборище 36, 9 декември 1975

Мила Блага и Данчо, Откакто прочетох зловредната статия в „Литературен фронт“, все си мислех как може да се реагира и какво аз самата бих могла да сторя. Мислех за статия във вестник или списание, почвах нещо, но предварително знаех, че не ще бъде напечатано. Мислех и за някаква колективна постъпка и все не достигах до никъде. Но разбира се, каквото и да предприемех, то нямаше да има тази мъдрост и сила, тази убедителност и широтата на вашето изложение. То е образец на полемика, на казване на нещата с истинските им имена, на конкретност и изобилие на факти и примери, едно безкрайно удачно боравене с паралели. Бих била горда да можех да напиша една толкова ярка и достъпна защита, под която веднага бих се подписала. Прегръщам ви двамата: Анна Каменова

19 декември 1975, петък

Снощи се върнах от Букурещ. [...] На връщане посетихме къщата-музей на проф. Н. Йорга. Йорга е безспорно голям румънски учен, но същевременно и румънски националист, свързан с политиката на румънската буржоазна държава. У нас подобен музей е невъзможен; невъможно е на подобен български учен и политик да бъде посветена улица, на негово име да се назове научен институт и т.н. У нас не може да се каже една добра дума за Вл. Василев; не се издава д-р Кръстев, много учени са свършено забравени. Това е пътят на самоунищожението на един народ.

26 декември 1975, петък

Тази сутрин ми се обади Данчо. Отидох у тях в 12 ч. Най-напред коментирахме вчерашния брой на „Литературен фронт“: отново нападки срещу книгата за Багряна в доклада на партийното бюро на годишното отчетно събрание на партийната организация; слаба, разводнена и на някои места смехотворна статия на Здравко Петров за Чаадаев. Блага и Данчо ми показаха две писма. Едното е писмо на Брайко Георгиев⁷⁸ до „Литературен фронт“ и „Работническо дело“ срещу статията за книгата за Багряна. Писмото е написано много разумно, добре аргументирано.

Другото писмо е на Блага и Данчо до Зарев. Написали са го в защита на Тихомир Тихов⁷⁹, който е служебно понижен в издателство „Български писател“. Но това е по-скоро повод; същината на писмото е несправедливата атака, която е подета срещу Блага и

⁷⁸ Брайко Георгиев Кофарджиов (1901-1993) - журналист, дипломат, деец на БКП, брат на убития през 1931 г. антифашист Никола Кофарджиов. Изключен от БКП. По-късно член на Клуба за гласност и демокрация. „Лит. фронт“ му връща писмото. Чела съм копието, но сега пък аз не мога да го цитирам, защото то се намира в заключения архив на Блага. Но помня, основният му аргумент бе, че темата на книгата е животът на Багряна, а тя няма общо с пролетарската поезия.

⁷⁹ Тихомир Тихов (1920-2000) - колега на Блага от университета, честен и чист човек с независимо мислене. Дълги години редактор, съставител, автор на бележки, предговори и послеслови в изд. „Български писател“. „Опозиционер на всички възможни власти“ – така го нарича Мих. Неделчев. Уволнен като външен редактор на книгата „Дни черни и бели“, но Блага отива при П. Зарев и той го възстановява на работа. „Незаразен от кариеризъм и затова свободен за

Данчо в многобройни статии и изказвания. Писмото е сбито (2 стр.), без лични нападки, съдържано, но остро, с тон на лично достойнство. Зарев едва ли ще бъде доволен от това писмо, на две-три места се споменава и неговата „вина“, неговото „съучастие“ в извършените „грешки“. Разбира се, това писмо няма да постигне никаква цел практически. Блага и Данчо знаят това и ми заявяват: „Трябва да остане документация.“

РЕПЛИКА: Тук двамата автори следват съвета на Борис Делчев, който повтарял: „Създавайте документи за литературните безобразия, защото в утрешния ден негодниците имат за съюзник само недоказаността. Не ги улеснявайте – нека отговарят за делата си“. 18 август 1975 // неизвестни страници. През декември 1975 г. тяхното изявление се разпространява като позив, нелегално преписвано и размножавано. Й. Василев разказва, че в една книжарница му дали фалшив препис от това изявление с чужди поправки и с молба да го авторизира. Опасенията на проф. Динеков се оказват основателни, предупреждават ги, че ще ги вкарат в затвора за нелегално разпространение на самиздат.

Научих от Лиляна Грашева, че отговорът им до „Литературен фронт“ и „Работническо дело“ в Пловдив се разпространявал в преписи и се четял усилено; харесвали го много. Блага се оплаква, че вече се чувстват реалните резултати от отношението към нея: задържат във Варна поемата ѝ за морето; не издават книгата ѝ „Избрано“ в „Народна младеж“. Данчо добавя: „Вече няма къде да печатам. В редакцията на „Литературна мисъл“ е вече Здравко Петров, там няма да дам нищо.“

РЕПЛИКА: Поради споровете около книгата за Багряна в редакцията имали колебания да пуснат тази поема. Обидена и изнервена, Блага е написала рязко писмо до Петър Алипиев, редактор на „Забранено море“ във варненското издателство. Намира се в неговия личен архив. Благодаря на Антоанета Алипиева:

3 декември 1975, София

Драги ми Пешо,

Доживях до абсурда да подкрепям поемата си с изрезки от същия вестник „Литературен фронт“, който не се срамува да печати клевети, измислици и ругателства срещу мене, пък и срещу всеки писател, ако не е включен в ловната рота... Унизително ми е да защитавам по такъв начин произведенията си, но го правя заради тебе. Щом те затруднявам, моля те, върни ми ръкописа на поемата и я зачеркни от плана.

Много поздравя на колегите ти – Бъди жив и здрав и все така не губи хумора си – Блага

Казвам им: „Сами избрахте този път – той носи неприятности.“ – „Да, знаем това.“ Оказа се, че днес е годишнината от сватбата им – изтекли са осем години. Данчо не забравя да добави: „Сутринта се подписахме в Гражданското отделение, а след обяд получих заповед за уволнение“.

РЕПЛИКА: Не зная защо Й. Василев винаги свързва уволнението си с подписването на граждански брак с Блага. За това е имало други причини и той много добре е знаел доста преди този ден какво му предстои... За това е знаел и Динеков от Камен Калчев, невъзможно е да не ги е предупредил. А колко са относителни всички „омрази“, показва удивлението на П. Динеков 15 години по-късно, от времето на вестник „Демокрация“. Апропо, тогава вече се говори, че Джагаров е превърнал СБП във филиал на ДС.

рискове човек“ – лаконична и точна характеристика на Блага в Послеслов към второто издание на „Дни черни и бели“, 1993, с. 307.

Динев: 26 юли 1990, четвъртък: ... Хвърля ме в недоумение обстоятелството, че Йорд. Василев, гл. ред. на „Демокрация“, е допуснал Джагаров да се появи във вестника с ореола на някакъв „борец за правда“ – Джагаров, който по жесток диктаторски начин уволни Йордан от сп. Септември, за да го смаже (знам цялата история, защото Камен Калчев, тогава редактор на „Септември“, ме осведомяваше с възмущение за натиска, който упражняваше върху него) – Джагаров, който мразеше Блага и я преследваше в продължение на 30 години... И това ли е част от политическата борба – примирението с такава недостойна фигура в нашата съвременна култура. Днес към 6 ч. Блага ще дойде у дома; ще ми бъде трудно да разговарям с нея. Времена и хора!

10 януари 1976, събота

За Дора Габе – „Неприятна жена. Пита няколко пъти за Блага, не могла да я намери по телефона. И все изказва съчувствието си, постоянно подчертавайки: „Не е правилно, дете само нея нападат... Защо само нея атакуват?“ Т.е, защо не нападат и Багряна. Какво иска Дора Габе, още ли да я бият? Къде другаде биха постъпили така с такава голяма поетеса? Кой друг народ се отнася така варварски към големите си писатели? – Млъкна и затвори телефона.

Блага, Данчо и децата заминаха в четвъртък за една седмица в Троян. В последния брой на „Пшекруй“ е напечатано обширно интервю с Блага. В интервюто тя разказва за новия си роман: „Това е „Ще вляза в твоя сън“. Действието се разиграва на границата между реалността и съня. В съня се срещат мъртвите и живите. Тези, които са си отишли, и тези, които живеят още. Любовен роман. В реалния живот се срещат двама души; те се срещат също и в нереалната сфера. И двамата предпочитат живота насън, отколкото живота в действителността. Главно за това, че в реалния живот са неизбежни острите конфликти между тях. Конфликти като кошмар. Романът представя двата свята и връзката между хората в реалното всекидневие и в нереалния свят. Защото човек живее винаги в две измерения. Нашият сън предвещава трагичността на живота.“⁸⁰

16 януари 1976, неделя

Вчера ми се обади по телефона Дора Габе, търсила Блага, не могла да я намери. Някакъв близък човек на Блага ѝ казал, че Блага ѝ се сърди – била казала, че нещо между нея и Дора се скъсало. Дора Габе ми повтаря два-три пъти, че нейното отношение към Блага не се било променило, че то стои над огорчението ѝ от книгата за Багряна. Блага се била поддала просто на внушението на Багряна, понеже я обожавала; вината е всъщност на Багряна и т.н. Блага не бивало все пак да се поддава.

... Дора Габе е бясна от книгата за Багряна, продължава да съска. Причината? – Две писма на Б. Пенев до Багряна. Публикуването на тези писма разруши илюзията ѝ, че е успяла да изгради една легенда за връзката, която винаги била съществувала между тях – до смъртта на Б. Пенев. Накрая ми заяви: „Лиза окончателно се откъсна от сърцето ми“...

РЕПЛИКА: Връзката между Б. Пенев и Дора Габе изобщо не е „легенда“... Вероятно П. Динев не е знаел много факти. За неговото отношение към Дора Габе има сериозни причини: тя имала намерение да предостави редакцията на Боян Пеневата „История на новата бълг. литература“ на П. Зарев. А Динев се счита за ученик на Боян Пенев. Зарев не се интересувал, цялата

⁸⁰ Интервюто носи заглавие „Два часа с Блага Димитрова“ и е написано от Иренеуш Каспшияк.

работа вършел Ив. Сарандев. Когато Дора Габе му се обажда във връзка с редактирането, поради някакви обстоятелства Динеков сам се отказва. Ами за Вас какво остава? – пита тя. „За мен остава уважението, което изпитвам към делото и личността на Боян Пенев“, отговаря Динеков, *10 декември 1972*. Сам взема това решение, но обидата все пак остава за зял живот, макар че проф. Динеков не се обиждаше речно.

В днешно време племенницата на Б. Пенев, Виолета Пенева, ми разказа, че предложила да се спре по някакъв начин книгата за Багряна. Дора Габе бурно изразила възмущението си, много се разсърдила: „Че коя си ти да спиращ книга на Блага Димитрова? Това е най-голямата българска поетеса!“ Това е предостатъчно.

18 януари 1976, вторник

Борис Димовски: – Тодор Павлов е в дъното на нападите срещу книгата. – Димовски имал близки в антуража на Тодор Павлов. Те му казали, че когато излязла, Тодор Павлов не могъл да се успокои – всеки ден говорел срещу книгата, докато най-после успял да организира акцията срещу нея. Казвам: „А книгата е хубава, какъв богат материал има в нея.“ – „Разбира се, много интересна книга.“ Димовски се съгласява с мен, че само едно варварско общество може да си позволи да атакува една такава голяма и рядка поетеса като Елисавета Багряна⁸¹.

25 януари 1976, неделя

Тази сутрин ми позвъня Багряна. Пита за Блага. Не е могла да се свърже с нея. Уви, и аз не мога да се свържа. Обадил се е Данчо у нас – само да съобщи, че са се върнали от Троян, където прекарали много хубаво. Довечера Багряна ще отиде у Фурнаджиеви – главно да се види с Блага. Няма още да заминава за Хисаря. Ще чака да се върне Дора Габе оттам. Приказвала срещу нея, много приказки стигнали до Багряна; не ѝ е приятно да бъде заедно с Дора в Хисаря. Действително е така – Дора не може да се успокои, постоянно говори срещу книгата на Блага и Данчо.

Багряна ми говори за интереса към книгата. Една приятелка няколко пъти ѝ телефонира да иска от Багряна да ѝ услужи с личния си екземпляр. [...] Багряна ми казва, че получила картичка от Любен Георгиев от Москва. Съветските хора, които обичали Блага, се чудели как могат да се пишат такива статии срещу нея.

26 януари 1976, вторник

Блага и Данчо дойдоха тази вечер у дома. Отдавна не бях ги виждал; Блага е отслабнала – поне така изглежда лицето, получила е някаква бледност. Утре отива във Варна – да види коректурите на поемата си; днес е получила телеграма от варненското издателство⁸².

Тъжни размисли за нашия литературен живот. Разочарования от Зарев – страхливост и кариеризъм, компромиси и алчност за пари. Говорим за болестта на Караславов. Решихме след завръщането на Блага от Варна да отидем да го видим. „Жал ми е за него – болен, страдащ, при все че някога се прояви много лошо към мен.“ Беше я наклеветил,

⁸¹ На друго място Багряна, в разговор с Блага казва: „Всичко иде от Тодор Павлов. Не е имало събрание да не спомене Вл. Василев и „Златорог“ – навсякъде“.

⁸² „Забранено море“, 1974.

че била приятелка на дъщерята на Бекерле, а се оказва, че Бекерле изобщо нямал дъщеря. Но пък друг път ѝ писал писмо, да ѝ съобщи, че някъде от Литва или Латвия искали една от нейните книги.

РЕПЛИКА: След този жест Блага е простила всичко. Тя не успя да ми доразкаже тази история – искаше да напише драма по този сюжет – „Дъщерята на Бекерле“. Но каквото е останало, трябва да се възстанови, защото този сюжет е част от нейната автобиография, която така и не успяхме да напишем...

Веднага след началото на войната Бекерле пристига в София като немски пълномощен министър. Наскоро бяха разсекретени неизвестни протоколи от разпити през 1945 г., където той признава: „Ръководеното от мен германско посолство в България служеше за прикритие на специална разузнавателна служба. В началото на 1942 г. при мен дойде сътрудник на берлинската кинофабрика „Уфа“, хърват по националност, и заяви, че той работи в София в качеството на пълномощник на бюро за разузнаване на Рибентроп. От Берлин при него беше изпратена жена с фамилията Фридрих, която формално се водеше като студентка в Софийския университет. Де-Монти нататък каза, че всички агентурни материали, получени от него чрез доверени лица, Фридрих ще зашифрира със специален код и чрез посолството ще изпраща в Берлин.“⁸³

Много вероятно е Блага да е познавала тъкмо тази студентка с фамилията Фридрих, която е записана да учи Славянска филология, припозната като „дъщеря“ на Бекерле поради близостта си с Немското посолство, тъй като по това време и Блага е била студентка в Университета.

Блага не е доволна от интервюто в *Przekrój* – много вестникарско; журналистът не е успял да предаде водения разговор. Романът, за който се говори там – „Ще идвам в съня ти“, всъщност е „Сляпа среща“⁸⁴. Показах на Блага и Данчо нови полски и съветски книги. Блага дълго разглежда новото полско издание на „Улисис“ на Джойс. „Кога ще излезе у нас?“ – Уви, няма да бъде скоро.

РЕПЛИКА: Блага е имала особен интерес към романа на Джойс „Одисей“. Самата тя ми обърна внимание, че в „Лице“ могат да се забележат някои влияния в стилистиката, особено що се отнася до ролята на Фикуса, което е оригинална идея на Блага, а после предизвика недоумение у хора като Хайтов с „квадратно“ мислене. По това време се появява и някакъв разказ на Дончо Цончев в „Литературен фронт“, озаглавен „Фикус“. Блага е била много озадачена, защото в нейния нов роман „фикусът“ – като особена гледна точка – играе важна роля. Романът ѝ бил вече в издателството. Дали е научил за него Дончо или „фикусът“ си е негово собствено хрумване? Динеков смята, че второто е вярно, Блага също е склонна да приеме това. (Следващият лист е грижливо изрязан и подлепен, интересно, какво е било написано там, че проф. Динеков е решил да го унищожи?)

А ето поляците мислят и за настоящето, и за бъдещето на своята култура. Хората обичат литературата и писателите си; чуждо им е нашето варварско отношение към културното ни минало. Блага ми казва, че излязла срещу тяхната книга статия и във „Философска мисъл“. Автор един ограничен човек – Борис Ценков. Разбира се, в дъното е Тодор Павлов.

РЕПЛИКА: Борис Ценков – философ-марксист, догматик, секретар на Тодор Павлов, автор на книгата „Тодор Павлов – непримирим борец против буржоазната философия в България“, 1965.

⁸³ Разпит от 24 март 1945; <https://istmat.org/node/21925>

⁸⁴ Блага много пъти променя заглавието на този роман, накрая остава знаковото заглавие „Лице“, 1981.

Тук става дума за неговата статия „За класово-партийна оценка на линията на списание „Златорог“ и за още нещо“ в сп. *Философска мисъл* (Теоретичен орган на Института по философия при БАН и Българското философско дружество) кн. 12, 1975, с. 43-50. След публикацията той признава, че тепърва ще се запознава със списанието, търси Динеков за помощ. Но за авторите заявява със заплаха:

„Тази тяхна упоритост е достойна за по-друга участ!“, с. 46.

Статията започва с правоверен цитат от Тодор Живков. Следва оценка на „Златорог“ като списание с „ултрареакционни позиции“. Тезисът на Вл. Василев за ролята на творческата личност се определя като „открита апология на естетическия формализъм“. В книгата се прави опит за реабилитиране на Златорог. И то – чрез апология на Вл. Василев и Боян Пенев. В цели 2-3 стр ситен шрифт авторът описва колко „вреден“ е бил Боян Пенев. Не той, а Благоев, Бакалов и Т. Павлов били личностите на столетието.

„Читателят има чувството, че поезията на Багряна е само повод за написване на книгата за нея, а истинската причина е желанието да се възкреси златорощината: У Багряна няма истинско революционно съдържание в поезията, следователно няма и не може да има истински революционен стих, преценен даже само от гл. точка на формата.“ Коренът на това „грубо и най-безотговорно прекрояване“ е в липсата на класово-партиен подход към литературната история и критика.

Излязох да ги изпратя. Срещам Любчо Георгиев. Дълга нощна разходка. Съветските писатели казвали за Блага: „Кажете, какво е нужно да направим за нея? Можем да изпратим в София писмо с наши подписи“. – Любчо им отговорил: „Преждеждайте книгите ѝ – това е достатъчно.“ Солоухин⁸⁵ разказвал за 40-те копейки, които някога му дала Блага в Москва – да се качи на трамвай и да отиде в „Огоньок“ – и така почнала неговата писателска кариера.

29 януари 1976, четвъртък

Случайна среща с Борис Ценков на ул. „Граф Игнатиев“. Спря ме, пита ме дали мога да му отделя малко време за консултация. Беше ми неприятно да разговарям с него; изобщо всякога срещите с него са ми били неприятни - ограничен ум, догматик, с тъпа физиономия, без всякаква интелигентност. Днес ми бе още по-неприятен, след като научих, че е написал статия срещу Блага във „Философска мисъл“, вдъхновена – разбира се – от Тодор Павлов.

Ценков ми съобщи, че има намерение да пише книга за „Златорог“: – „В „Златорог“ има „златорожци“ и „сътрудници“ на „Златорог“. „Златорожци“ са Вл. Василев и Йорд. Бадев, а Г. Константинов, Вие и другите сте „сътрудници“. И продължи за Вл. Василев, за Бадев, за „реализма“ на „Златорог“ (единствено Чавдар Мутафов не бил реалист) и т.н. Казах му, че рано е още да се пише история на „Златорог“ – има живи хора, които са заsegнати от „Златорог“ и не могат да се съгласят с обективна оценка нито за списанието, нито за Вл. Василев. И добавих: – Уводната статия на „Литературен фронт“ е несправедлива по отношение на книгата за Багряна, не представя вярно съдържанието на книгата. В нея може да има слаби места, но не трябваше така безогледно да бъде атакувана. – Ценков ме гледа малко учуден, мърмори нещо и пак настоява за консултация. Трябваше да се измъкна с един уклончив отговор.

Б. Делчев: Понеделник, 2. II. 1976 // непубликувани стр.

⁸⁵ Владимир Солоухин (1924-1997) – руски писател, колекционер на икони, колега на Блага от Литературния институт в Москва. Книгата му „Черные доски: Записки начинающего коллекционера“ (1969) е преведена от Й. Василев през 1976 г.

В Народната библиотека видях Ат. Натев и така стана, че излязохме заедно. Естествено първата ми дума беше за брошурата по българските литературни разпри. Този документ, в обем около 20 печатни страници, бил издаден от службите на радио „Свободна Европа“. Натев е с впечатление, че е предназначен за вътрешно ползване, макар според някои сведения да е преведен и разпространен и извън Федералната република. Във всеки случай по антените не бил минал. Предполага се, че е стигнал до партийните инстанции по пътя на Външното министерство.

Ако се съди от онова, което ми каза Натев, същността на този текст може да се резюмира с едно изречение: в България са поставени в невъзможност за нормална литературна работа и такива писатели, които стоят на марксистически позиции, но имат по-големи художествени изисквания и не си затварят очите за негативните прояви. За беда, истината е тъкмо такава – примери колкото щещ.

Фактът, че този текст е бил даден на Натев служебно, показва, че мълчаливо са му искали да вземе становище. Какъв друг смисъл може да има? И Натев е написал един отговор от пет страници, който ми прочете. Мога да кажа само това, че изложението му е убедително, достойно по тон и без най-малка следа от опит за оправдание.

1 февруари 1976, неделя

Извика ме Стефан Гечев. Разтревожен е, че Блага не му се обажда. Изпратил ѝ новогодишна картичка, пълно мълчание. Смята, че Блага и Данчо му се сърдят, защото не одобрил техния отговор, а ги посъветвал да си направят „китайска“ самокритика – самокритика, доведена до такава крайност, че да се превърне в собственото си отрицание. Помоли ме при случай да поговоря с Блага и да разбера причината за нейното мълчание.

РЕПЛИКА: Много умно и хитро – чела съм такава самокритика на самия Стефан Гечев, по повод конюнктурна редакторска рецензия на Иван Попиванов, в началото изобщо не се разбира, че „самокритиката“ е пълна ирония. По този начин – с китайска самокритика, се е защищавал и ги е иронизирал и Вл. Василев, описано е как – в книгата „Самотен в своето време“⁸⁶.

7 февруари 1976, събота

Багряна е получила първата книжка на сп. Септември и е възмутена от уводната статия, в която има остри нападки срещу книгата на Блага и Данчо, срещу „Златорог“ и В Василев. Същевременно от „Септември“ ѝ изпратили писмо да отговори на няколко въпроса във връзка с отношението ѝ към Ботев. Тя не само че няма да отговори на тези въпроси, но мисли да вдигне телефона на Голев и да му заяви, че вече няма да сътрудничи на „Септември“ и моли да я извадят от редакционната колегия. Казах ѝ, че вместо да разговаря по телефона, по-добре е да напише писмо в този смисъл. Обещах ѝ, щом получи списанието, да ѝ се обадя по телефона.

Позвъних на Блага, казах ѝ за боледуването на Багряна и за решението ѝ да се откаже да сътрудничи на „Септември“. Блага съжالياва, че не може да ѝ се обади – от техния телефон не може да се говори навън.

Блага не е доволна от повестта на Ем.Станев. Не е решен въпросът за отношението между творец и време. Казаното в прочетените две глави е елементарно. А за един писател като Емилиян този въпрос е основен. Уви, Емилиян не е особено задълбочен ум,

⁸⁶ Белчева, Е. Самотен в своето време. Вл. Василев или още към мартирологията на българския дух, Стилует, 2021.

няма и необходимата култура. Аз добавям: Недей забравя и годините, той не е вече в творческата си младост...

Блага се опитва да ми възрази – сочи името на Томас Ман. Аз пък ѝ давам за пример Радичков – той е на 46 години, възрастта му помага да е изключително активен и да напише най-хубавите си работи. Блага ми съобщава, че варненското издателство ще издаде новия му роман „Вятърна мелница“. И добавя: „От самото заглавие предусещам какво интересно нещо е написал.“

РЕПЛИКА: Сп. „Септември“ с гл. ред. Владимир Голев – инструктор в ЦК на БКП, излиза с уводна статия срещу книгата и срещу Вл. Василев: Към нови постижения на българската литература, теория и критика – Септември, г. XXIX, 1976, кн. 1. Статията не е дадена на Багряна за четене, въпреки че тя е редактор в списанието повече от 25 години. Възмутена, с *активната помощ на Петър Динеков*, с когото Багряна често се съветвала, тя пише достойно писмо до председателя на Съюза Пантелей Зарев. С учудваща за своя дипломатичен характер категоричност, тя заявява, че името ѝ не трябва да фигурира в списъка на редакторите. Делчев казва, че не би повярвал, ако не е чул това от Динеков. Кой е „подстрекателят“ на нейната категоричност ще стане ясно по-долу: човекът, до когото Багряна винаги и за всичко се е допитвала.

9 февруари 1976, понеделник

Разговор с Багряна по телефона. Отново говорим за „Септември“. Окончателно е решила да напише писмо на Голев, че отказва да сътрудничи на списанието; ще поиска да я извадят от редакционната колегия. „Знам, че някои ще помислят, че съм извадена не по мое желание, но въпреки това ще напиша писмото.“ Казвам ѝ: „Толкова по-добре, ако помислят така – значи, акцията срещу Вас продължава“... Защото тя наистина фактически продължава.

13 февруари 1976, петък

Разговор в писателското кафене. Мишо Василев – питам го защо в днешния брой на „Литературен фронт“ отново са нападнали Блага. Не мога да повярвам на думите му, че това станало по нареждане на Ефрем Каранфилов и бележката била написана от Свиленов. Мишо побърза да се отдалечи като гузен.

Късно, след 10 часа, ми се обади по телефона Багряна. Разказа ми за вчерашните си разговори с Христозов и Голев. Решила да се обади най-напред сутринта на Христозов – познава го като зам. главен редактор на „Септември“, сега е и партиен секретар. Казала му решението си да напусне редколегията на „Септември“. Той се съгласил, че Багряна има право, само съжалявал, че списанието ще загуби.

След обяд самият Голев телефонира на Багряна, преди тя да му се обади. Разговорът траял точно един час. Любчо бил у Багряна и гледал часовника; бил изненадан, че майка му говорила така спокойно и убедително. Багряна съобщила на Голев решението си, като го мотивирала. Тя се срамува и пред читателите, и пред Блага и Данчо, ако името ѝ фигурира в редколегията на едно списание, където се ругае книгата за нея, ругаят се авторите, на които тя е сътрудничила, които са нейни приятели. През това време донесъл и „Литературен фронт“ с бележката на „Боян Пламенов“ [Ат. Свиленов?]. Голев казал, че бележката е написана от Здравко Петров. Бил много разтревожен, убеждавал Багряна да се откаже от решението си. Най-сетне заявил, че сам не може да махне името ѝ, защото този въпрос се решавал от ръководството на съюза.

Станало дума за изпратените въпроси за Ботев. Багряна казала, че е написала стихотворението, след като три пъти се е качвала на Вола, по настояване на Вл. Василев, и то било напечатано в „Златорог“. Багряна попитала биха ли напечатали нейните отговори с тези факти; Голев замълчал. Той поискал да дойде у Багряна заедно с Христозов, за да разговарят. Тя отказала – нямало за какво да разговарят повече.

Багряна щяла да се обади и в ръководството на съюза. Казах ѝ, че трябва да се напише писмо; готов съм да ѝ помогна. Уговорихме се в неделя в 5 часа да отида у нея да ѝ помогна за текста на писмото ѝ. Радвам се, че Багряна този път е така категорична.

15 февруари 1976, неделя

Към 5 ч. бях у Багряна. Някак си смалена, но жива, подвижна, бодра. [...] Сядам в креслото, от което добре виждам големия портрет на Багряна от Иван Табаков. По стените – картини, скици, вази с цветя.

Започваме разговора за статията в „Септември“⁸⁷. Багряна е дълбоко засегната от нея. Повтаря ми някои моменти от разговорите си с Христозов и Голев. Сядаме да напишем писмото до ръководството на Писателския съюз – моли да бъде освободена от редакционната колегия на „Септември“. Писмото е кратко, но добре мотивирано.

В писмото се казва, че Багряна е работила в „Септември“ непрекъснато повече от 25 години. Че работата ѝ винаги е била присърце и винаги се е разбирала с колегите си редактори. Съобщавайки за излязлата уводна статия в книга първа на „Септември“, тя заявява, че е дълбоко засегната и е поставена в неудобно положение, както спрямо авторите, така и спрямо читателите; такава важна статия би трябвало да бъде дадена предварително на редколегиата за четене. Но в писмото си съобщава, че е предупредила Владимир Голев за решението си да напусне редколегиата.

Утре сутринта ще го препише на машина от моя ръкопис и ще го изпрати на Зарев. Вярвам, че ще остане твърда и в никакъв случай няма да се съгласи да отстъпи от решението си.

РЕПЛИКА: Ето текста на писмото, в което ясно личи ръката на П. Динеков и неговата деликатност. Запазено и публикувано за пръв път от Елена Огнянова⁸⁸, от нейния личен архив, който, за жалост, тя не доверява никому и заяви, че ще го унищожи. Препечатано в анкетата на Иван Сарандев с Багряна, 1990, с. 241. За жалост, в анкетата поетесата не е споменала важната помощ и подкрепа на Динеков като „съучастник“.

Уважаеми другарю Председател,

Повече от 25 години без прекъсване съм член на редакционната колегия на спис. „Септември“, като допреди пенсионирането си бях щатен редактор – завеждащ отдел „Поезия“. Работата в списанието винаги ми е била присърце и с колегите си редактори съм имала най-добри отношения.

В първата книжка на „Септември“ за януари 1976 г. е обнародвана уводната редакционна статия „Към нови постижения на българската литература, теория и критика“. В нея като клин

⁸⁷ Към нови постижения на българската литература, теория и критика. Септември, кн. 1, 1976.

⁸⁸ Огнянова, Елена. Незабравимата моя Елисавета Багряна. Нестинарска съдба. Спомени за Елисавета Багряна. УИ: 1995, с. 349.

е вмъкнат един пасаж, който дълбоко ме засяга и който вече получи обществен отклик – в „Литературен фронт“ побърза да го използва в броя си от 12 февруари 1976 г.

Тази „иначе“ хубава статия ме поставя в неудобно положение както пред авторите на книгата „Дни черни и бели“, предмет на посочения пасаж, така и пред читателите, които недоумяват, тъй като моето име стои в редакционната колегия на списанието, а и участието ми в книгата изрично е отбелязано. Длъжна съм да съобщя, че статията не ми бе дадена за предварително четене (вероятно и на много от членовете на редколегията), както би трябвало да се очаква при такъв не съвсем обикновен случай.

Моля да бъде освободена от редакционната колегия на сп. „Септември“, като занапред името ми не фигурира в списъка на редакторите. Ако познавах текста на статията, щях да настоявам моето име да отпадне още от първата книжка. За своето решение, което е категорично, предупредих главния редактор на списанието д-р. Владимир Голев.

15 февр. 1976 Елисавета Багряна

Б. Делчев: Вторник, 17. II. 1976⁸⁹

От Йордан Василев, когото видях в Народната библиотека, научих нещо, което не бих повярвал, ако не идеше от сигурен източник. Този източник е Петър Динеков.

След като прочела редакционната статия в бр. 1 на сп. „Септември“, в която се подема хайката от „Литературен фронт“ (аз не съм получил списанието и тази статия не съм чел), Багряна се обадила на Ник. Христов като на партиен секретар и заместник главен редактор и казала, че се отказва да бъде член на редакционната колегия. Настъпила паника, потърсил я главният редактор Вл. Голев и много настоял да не се оттегля, но тя не се съгласила. Не само това – заявила, че не може да участва в подготвяната анкета за Ботев, защото отношението ѝ към него е било затвърдено от Б. Пенев и Вл. Василев, а техните имена не могат да се поменават с добро в списанието. Накрая казала, че ще изпрати и писмена оставка. Голев направил едно последно усилие да я отклони, позовавайки се на това, че въпросът за оставката следва да се постави пред редакционната колегия. Отговорът бил: „А защо пуснахте статията, без да вземете мнението на колегията?“

След този разговор Багряна телефонира на Динеков и го помолила да ѝ помогне при редактиране на оставката, защото нямала опит в тези неща. Данчо добави, че в такива случаи тя и друг път прибегвала към чужда помощ. Динеков се отзовал и на следния ден писмената оставка била подадена.

17 февруари 1976, четвъртък

Отбих се тази вечер у Блага да се уговорим за срещата утре със сътрудниците на Фолклорния институт. Останах до късно. Говорихме за писмото на Багряна до Зарев; разказах им за съдържанието на писмото и за решителността на Багряна да протестира срещу последните нападки на „Септември“ и „Литературен фронт“.

Блага е написала хумористични стихове – разговор с фикуса, който издига големите си зелени листа над нейната работна маса. Най-характерното в тях е играта на думи: използва се непрекъснато думата фикус като словообразователен елемент, понякога цялата дума, понякога част от дума.

Получава се весело поетическо словотворчество, каквото у нас никой не е правил досега. В хумористичните стихове – приумици на Блага има много смях, но и много сатирични бодки.

⁸⁹ Делчев, Борис, Дневник, с. 288.

Данчо вече е написал 150 страници от книгата си за Иван Хаджийски⁹⁰. Блага е доста напълняла – това съвсем личи в леката ѝ домашна дреха. Но главата не се е променила, същото неизменно очарование на лицето. Главното е, че е в бодро настроение и е весела.

18 февруари 1976, сряда

Обади ми се Багряна. Още в понеделник е изпратила писмото на Зарев. Секретарката на „Септември“ я поканила да присъства на днешното заседание на редколегията. Багряна отказала, първо, защото още не е здрава, и второ, защото си е подала оставката като редактор. Питаше ме дали да изпрати в „Септември“ копие от писмото си до Зарев. Посъветвах я да не праща никакво копие – не там ще се решава нейният въпрос.

Среща на Блага с Фолклорния институт... Блага говори за ролята на експеримента в нейната работа. Някои я съветвали да спре да експериментира – това е невъзможно. Експериментирането е всъщност най-доброто продължение на традицията...

Много интересни бяха мислите на Блага за Илиадата. Горанов ѝ зададе въпрос за връзката между цикъла за баща ѝ и темата за човешкото достойнство, която тя открива в Илиадата. В отговора си Блага засегна и работата си над превода на поемата – вникването ѝ в езика на Омир. Отново дълбоки наблюдения. Такива бяха и мислите ѝ за отношението между поезия и музика, развитието на собствената ѝ поезия към освобождаване от музикалността и поетичността... Удивителна е свободата, с която Блага боравеше с имената на Ортега и Гасет, Елюар, Ружевич – техните мисли или примери изникваха съвсем естествено в разговора, органически споени с възгледите ѝ, без всяка поза. Всички слушаха внимателно, омаяни, защото присъстваха на среща с богат творец, богатата художническа индивидуалност. При това Блага бе непринудена и естествена, много често усмихната и шеговитата. Дори аз, който я познавам толкова добре, бях удивен от дълбочината ѝ, а какво остава за другите, които може би за пръв път можеха да я наблюдават и слушат отблизо.

19 февруари 1976, четвъртък

Багряна ми позвъня тази вечер, но късно, в 11 без четвърт. Вчера получила писмо – отговор от Зарев; прочете ми го по телефона. Зарев ѝ пише, че с голямо вълнение прочел нейното писмо, но понеже още е болен (бил в прединфарктно състояние), няма да внесе писмото ѝ в ръководството на съюза, преди да се срещне с нея. Би искал да я посети в Бояна, за да надзърне в обстановката, в която твори, и да поговори с нея, пък тогава нека вземе решението си. Накрая ѝ изразява уважението си.

Разбира се, той ще я убеждава да се откаже от решението си. Съветвам Багряна да не се поддава на увещания, защото „Септември“ и „Литературен фронт“ няма да опровергаят това, което са писали, а тя ще трябва да преглътне горчивия хап...

Багряна научила как снощи е преминало заседанието на редколегията на „Септември“. Голев предложил да се обсъди първата книжка; по този начин си осигурил одобрението на уводната статия, а едва накрая, когато били на крак, казал, че Багряна е обидена и искала да напусне списанието.

⁹⁰ Това е бъдещата книга на Й. Василев: „Иван Хаджийски в българската култура“, БАН, 1988.

РЕПЛИКА: Писмото на П. Зарев е публикувано отново от Елена Огнянова⁹¹. Писмото е от *Бан-кя*, 18. 02. 1976: „Моля ви, до този наш разговор да не съобщавам за Вашето писмо в ръководството на Съюза на писателите, а след това, разбира се, ще уважа онова решение, което евентуално отново ще вземете. Още веднъж искам да намекна на онова вълнение и на онова затруднение, пред което сам се намирам.“ Предавам със съкращения разказа на Багряна, подробно записан от Елена Огнянова. Толкова смел и категоричен отговор, че подозирам тук ръката на Елена Огнянова, „съвестта“ на Анна Каменова, така я нарича тя в едно писмо. Срещата се състояла в дома на Багряна на 6 март 1976 и продължила час и половина:

Казах му всичко, което мислех, за всички огорчения, които ми тежаха в продължение на години. И ако по-рано мълчах, повече няма да мълча. Аз не съм начинаещ автор, когото една критика може да унищожи. Защищава ме това, което съм написала и което всички читатели признават. [...] Това е издевателство над мен като гражданка, като творец, като човек, изобщо. Защо ще ме обвиняват в несъществуващи грехове. И си позволих да му кажа още: „Много критици преживяха живота си и направиха кариера на гърба на Владимир Василев например. Но ще мине време и ще се даде висока оценка на „Златорог“, а имената на тия критици никой няма да знае... Толкова невинни хора си отидоха, толкова таланти хора загинаха! Вл. Василев го пратиша в затвора. Защо? Защото не харесвал пролетарските поети, бил естет, разминавал се с Тодор Павлов.

Защо, казах му, толкова години не се споменава името на Боян Пенев, най-големият български литературен историк, най-ерудираният. Защото писал против преводите от руски на Людмил Стоянов. В литературата не може да има политика от такъв род и от такава величина, която да унищожи едно общонародно признато художествено произведение, един творец, който е бил хуманист, бил е естет и с голяма етика. [...] Но аз му казах, че съм възрастен човек, че всеки ден ми е подарен от Бога и няма да се оставя да се използва името ми срещу самата мен и срещу Блага и Йордан Василев, таланти творци, които честно си свършиха работата...

13 март 1976, събота

В Писателския ресторант. Пълно. Джагаров на постоянната си маса в ъгъла. Казва: – Кажете на Блага тихо мълком – много здраве от мене. Тя е една умна жена, аз ѝ го казах преди пет години... – Знаем, четох писмото ти... – Но между нас се намесиха „приятели“, които развалиха отношенията ни... Казах тези думи на Блага и двамата се смяхме, защото и двамата знаем какво правеше в онези години Джагаров срещу нея, пък може би продължава да го прави и сега. [...]

Багряна ми каза, че днес ѝ телефонираше Зарев – иска да я посети в понеделник в пет часа. Багряна е развълнувана, защото ѝ предстои неприятен диалог: Зарев ще я принуждава да се откаже от писмото си, т.е. да не подава оставка от редколегията, а тя ще трябва отново да му излага своите доводи и съображения. Казах ѝ, че трябва да бъде твърда; най-сетне тя има право на по-добро отношение; поети от нейния мащаб не се раждат всеки ден.

Ние сме варвари, хора без патриотично съзнание, тясно скроени егоисти, които не виждат нищо по-далеч от носа си и в своя дребнав егоизъм могат да унищожат най-големите национални ценности. Така варварски постъпиха не само с Багряна, а към цяла редица писатели от миналото и настоящето; от д-р Кръстев и Вл. Василев до Валери Петров и Блага Димитрова.

⁹¹ Огнянова, Елена. Незабравимата моя Елисавета Багряна. Нестинарска съдба...., с. 350.

15 март 1976, понеделник

Късно тази вечер Багряна ми телефонира. Зарев ѝ направил посещениято. Започнал разговора с това, че харесал последните ѝ стихотворения в „Септември“. Багряна го прекъснала: стиховете били предназначени за първа книжка на 1976 година, но Голев ги поместил в кн. 12, защото вече статията с нападките срещу нея била готова и е била предвидена за кн. 1. Багряна заявила, че държи на своя отказ от редколегията. Зарев се съгласил с нея, споделял доводите ѝ и заявил, че от никого не било наредено на Голев да помества такава статия – това си било негова лична инициатива⁹².

Зарев се безпокои само за едно: да не би отказът от редколегията на „Септември“ да означава отказ от участие в българската литература изобщо. Багряна казала, че е била толкова разстроена от цялата тази кампания срещу книгата, че оттогава нищо не е писала, нито може да напише. Зарев я питал за Блага. Би искал да се срещне и с нея, но не знаел дали ще се съгласи. Смятал, че в книгата имало много хубави неща и тя би могла да се преиздаде, ако се поправят някои неща за „Златорог“ и за общото развитие на българската литература между двете войни.

Б. Делчев: Вторник, 16. III. 1976 // непубликувани стр.

После минахме на съюзните истории. Зарев бил ходил при Багряна да я моли името ѝ да остане в редакционната колегия на „Септември“ за следните две книжки, уж защото вече били под печат, и ако може занапред да продължи сътрудничеството си в списанието. Явно скъсването ѝ, особено в месеците около партийния конгрес, не им е приятно и търсят начин за омекотяване. Какво точно е отговорила Багряна – не се знае, но е заявила, че не може да сътрудничи.

РЕПЛИКА: Пред Зарев Багряна заявила, че се отказва от участие и в Управителния съвет на съюза, няма да отиде и на конгреса на бълг. писатели. Разказано от Багряна на Любен Георгиев и записано от него в бележниците му по следния начин:⁹³

Хисаря, 4 ноември 1976. „Като излезе статията в „Септември“ срещу Блага, аз написах писмо до Зарев, че излизам и от редакцията, и от УС на Съюза. Тогава той не го внесъл в бюрото, само съобщил, тъй като уж писмото било лично до него. Но дойде у дома на гости да ме уговаря да си го изтегля. А аз му казах, че никога повече няма да стъпя в тази редакция, нито ще им сътруднича. Няма да ходя и в Управителния съвет. Решили компромисно: от редколегията да ме извадят, но в Упр. съвет да остана. Казах им да не ме предлагат в Упр. съвет на конгреса и заминах в Хисаря да се лекувам. Там ми звъни Зарев: „Няма ли да дойдете на конгреса?“ [...] „И не отидох.“

16 март 1976, вторник

Избори за нови членове на писателския съюз. –Пръв говори Богомил Райнов – говори за критерия за избор – преди всичко политическите и партийните качества, след това талантът – още повече, че талантът било нещо разтегливо и неясно. Вярва ли си този човек на думите? Едва ли. Както винаги, изпълнява поръчение, и го изпълнява с манталитета и усърдието на палач. А той самият е талантлив... Парижките му записки са великолепни.

⁹² На друго място е записано, че Вл. Голев казал: „Такова беше решението“, вероятно на ЦК. Тези неща, разбира се, са се решавали „отгоре“.

⁹³ ЦДА, Ф.1298– Любен Георгиев, Бележници.

25 март 1976, четвъртък

[Разговор с Павел Матев] Направи ми лошо впечатление друго – по едно време се обърна към мене с думите: „Ти сега би могъл да направиш много като близък на Багряна да се откаже от оставката си от редколегията на „Септември“. Учудих се на тези думи и бързо отговорих на Павел: „Решението на Багряна е твърдо и никой не може да го промени.“ – „Нищо подобно, тя не е депозирала писмена оставка, а е разговаряла само два пъти по телефона със Зарев.“

Казах на Павел, че не е добре осведомен: Багряна е изпратила писмо на Зарев; Зарев ѝ е отговорил писмено, а след това я е посетил, и Багряна е повторила решението си пред него. Павел бе много учуден. Изглежда, че по тези въпроси ги осведомява Голев. Павел добави, че в редакцията на „Септември“ винаги били участвали най-големите български писатели, затова името на Багряна трябвало да остане. Странна логика! Значи, Багряна не разполага със собственото си име; може да бъде ругана, но няма право да реагира...

Павел е умен човек, при това поет. Но поетът заслепява и му налага официозно мислене. Нашата интелигенция не е способна на жестове – заради кариерата си тя е способна на всякакви компромиси. Уви, и Павел прави тези компромиси.

Отидох за малко тази вечер у Блага – днес има имен ден. Отидох без предупреждение, понеже отдавна са изключили телефона си. Първа се показа на вратата майка ѝ, а след това се яви и Ха. Блага бе облечена по домашно, наведена над пишущата машина. Данчо дойде едва като си тръгнах.

Разказах на Блага разговора си с Павел Матев. И тя е възмутена от подобно отношение към Багряна. Припомних си, че на думите, че въпросът за Багряна е вече свършен, той ми отговори: „Съвсем не е още свършен...“

Днес Блага е получила първите пет екземпляра от новата си книга „Забранено море“, издадена от Варненското издателство. Макар че изданието не е от най-добрите, Блага е доволна, че поемата е излязла изцяло. В „Съвременник“ не са били отпечатани всички части, а и след това Блага е направила доста промени. Прочетохме откъс 25 „Те вървят, ослепените войници на Самуила.“ Има в него нещо много силно – една историческа символика, която е рядка за нашата съвременна поезия.

Блага и Данчо в събота заминават за Русе. Добрин Петков ги поканил на Деветата симфония, която той дирижира. Тази покана съвпаднала с намерението да отиде в Русе във връзка със своето изследване върху Хаджийски: узнал, че в Русе живее човек, който е видял трупа на Хаджийски в Отечествената война. Данчо иска да поговори с него – може би знае някои подробности около смъртта на Хаджийски.

РЕПЛИКА: В суматохата около книгата за Багряна, инспирирана от висшите номенклатурни кръгове, малката книжица остава незабелязана и неоценена. А всъщност тази поема е една от най-силните поетически творби на Блага Димитрова. Не намирам нито една рецензия или поне отзив в пресата за тази потресаваща изповед, с която поетесата се прощава с живота.

Напротив: искат от нея да пише „оптимистични“ стихотворения – от болницата, със смъртна диагноза. Разтакават, свалят стихотворенията, написани преди операцията. Здравно стиснати очи, литературна и морална слепота, неграмотност на душата, която граничи с жестокост. В атмосферата на негласна забрана на книгата за Багряна през 1975 г. с особена сила и трагизъм прозвучава лейтмотивът на поемата, написана две години по-рано: *Ако ми забранят и думите, как ще утолявам жаждата си?*

Съвсем не случайно диригентът Добрин Петков⁹⁴, стар приятел на Блага, точно на Благовещение ги кани да отидат в събота в Русе да чуят Девета симфония на Бетовен, която той дирижира в Русенската опера. Отишли и били поразени от размаха и проникновението на интерпретацията. Такова тържество на неунищожимия човешки дух представлява и поемата „Забранено море“. Нарочна или не, тази покана щастливо съвпада с излизането на книгата от печат. Каква по-силна морална подкрепа за Блага от Девета симфония на Бетовен.

Диригентът имал неистов стремеж към съвършенство, като обсебен, просто изгарял на пулта, обзет от някакво много високо вълнение, почти религиозен екстаз. Блага споделяше, че бил необикновен човек и творец. Дала му своя книга и била изненадана от неговата интерпретация. По всяка вероятност това е била тъкмо поемата „Забранено море“. Така че големият музикант е бил един от първите читатели и първият, който е изразил мнение пред Блага за нейната толкова дълго чакана поема.

Акад. Марин Големинов: „Отдаван до изнемога на предварителната подготовка на музикалните произведения, Добрин Петков като върховен жрец на музиката застава на диригентския пулт с абсолютна увереност и започваше свещенодействие – разкриването на красотата и тайнствата на това велико изкуство – Музиката. В тази свръхестествена обстановка той просто изгаряше творчески, за да ни поднесе завършените форми на един свръхсвят.“

4 април 1976, неделя

Днес се обадих на Блага по телефона – не съм я виждал отдавна. Намерих я на ул. Искър. Йордан бил болен – грип. Била на премиерата на „Когато розите танцуват“, постановка на Даниел. Пиесата не ѝ харесала – остаряла, звучи сантиментално и старомодно, старомодни са и стиховете на Валери Петров.

28 април 1976, сряда

Дойдоха тази вечер у дома Блага и Данчо. Разгледаха новите полски книги, които донесох от Варшава. Блага дълго рови двата тома на Кафка „Писма до Фелиция“. Разказах ѝ за новата постановка на Вайда „Когато разумът спи...“ Разговори за срещата ми с Филип Гинев.⁹⁵

Интересуват се и двамата от възможността да бъде направено – след известни поправки – ново издание на книгата за Багряна. Питам Блага какво става с новия ѝ роман. – Много нараснал, написала е вече 450 стр., а още не е завършен. Смята, че ще бъде към 500 машинописни страници. Всъщност, това ще е един среден по обем роман – Блага няма от какво да се плаши. Отговаря ми бързо: А ако в тези 500 стр. има вода? – Вода вероятно няма да има, но ще има много мисли, които ще изискват сериозни усилия, за да бъдат разбрани.

Данчо почти не участва в разговора. Рови в донесените от Варшава броеве на *Le Monde*. След историята с книгата за Багряна нещо у него се прекърши – може би изгуби доверие в щастливата си звезда, още повече се озлоби, стана много мнителен. Тереса Домбек на два пъти ми каза, че научила от Данчо за неодобрението, с което бил посрещнат

⁹⁴ Добрин Петков (1923–1987) – диригент от световна величина, близък приятел на Блага. В романа „Лице“ Блага интерпретира 36-ата симфония на Моцарт в стила на анализа на Добрин Петков.

⁹⁵ Директорът на издателство „Наука и изкуство“ Филип Гинев се оказва твърде предпазлив, въпреки че е брат на Панайот Гинев, генерал от ДС. Или тъкмо затова. Поискал да си кажат мнението за книгата П. Зарев и Съюзът на писателите.

подборът на българските автори в специалния брой на *Literatura Shviete*. [...] Опитвах се да убедя Тереса, че това са преувеличения на Данчо; лично аз досега не съм чул да се говори нищо лошо за тази книжка на списанието.

29 май, 1976, събота

Спомних си един момент от разговора у Годор Боров. Техни близки им казали, че намерили в пощенската си кутия машинописен препис от отговора на Блага и Данчо по повод статията в „Литературен фронт“ и „Работническо дело“ срещу книгата за Багряна. Някои разпространяват тези преписи по свои съображения, но, уви, всичко това остава за сметка на Блага – може би ще има неприятности.

14 юни 1976, понеделник

Снощи се върнах от Букурещ. Не бях виждал Блага отдавна, а донесох от Букурещ китайски чай и китайско какао за нея и Данчо и шоколад за Ханка и Ивайло. Отидох към 10 ч. сутринта – заварих я в къщи с Ханка – радостна, засмяна. Разговорът бе кратък, но много сърдечен. Блага ми разказва за ваканционните си планове: няма да ходят на море, искат да обикалят България или да отидат в Полша. Днес заминават за три дни до Розовата долина – да покажат на Ханка розите. Доволна е от успехите на Ханка по пиано. Свирела чудесно Бах.

27 юни 1976, неделя

В осем и половина тази сутрин ми се обадиха Блага и Данчо. Отбиха се за малко – Блага ми остави препис на своя доклад за жената. Отдавна не съм виждала Блага така освежена – облечена с лека нова лятна рокля, с някогашната си красота. Натоварени с чанти, отиваха да работят на ул. Искър.

Съобщих ѝ, че чрез мен я търсеха от Комитета за изкуство и култура – да я свържат с двама нейни преводачи – от ГДР и Турция. Немецът успял да я намери; съжаляваше, че не е могла да се срещне с туркинята. Интересуваше се каква е тази туркиня.

Туркинята е около 45-годишна; родена е в Бургас. До 16-годишна възраст е живяла в България. Мъжът ѝ е директор на Турската телеграфна агенция. В Цариград живеели недалече от Българското генерално консулство и поддържали тесни връзки с него. Превела е „Пътуване към себе си“ и го депозирала в едно издателство, но не знаела кога книгата ще излезе.

Туркинята – не запомних името ѝ, може би това е Найме Йълмаер, така я отбелязва „Лит. фронт“, сега пише книга за Назъм Хикмет. Тъкмо във връзка с тази книга е искала да се срещне с Блага; Блага придружаваше Назъм при първото му посещение в България⁹⁶.

1 юли 1976, четвъртък

Разговаряме тази сутрин с Блага за голямото вчерашно събрание, в което прочете доклада си за българката като творец в изкуството. Докладът направи силно впечатление,

⁹⁶ Виж спомена на Блага за Назъм Хикмет: Блага и „турският Пушкин“, Култура, 13 февруари 2022.

макар че към края Блага трябваше да съкращава и да изпусне много имена – нещо, което събуди недоволство (П. Герганова, Р. Делчева). От името на Писателския съюз говори Шопкин. Пълно скудоумие. Странно е, че такъв ограничен човек може да бъде секретар за поезия в един съюз на писателите. Никакъв литературен вкус, изреди имена на бездарни и посредствени поети и поетеси, които по същество противопостави на онези, чиито имена Блага бе посочила. Блага с ума и културата си стои толкова високо над тази посредственост...

Макар че е видимо доволна от успеха си и от интереса, който събуди докладът ѝ, Блага непрекъснато се шегува със себе си, самоиронизира се, иронизира комплиментите, които са ѝ правени, разказва ни някои курйози. Настроението ѝ бе много хубаво. Тези дни пристъпва към нов прочит на романа си.

Данчо се е отказал от участие в редакционната колегия на „Литературна история“ – били го натоварили с работата, която вършил в „Литературна мисъл“ плюс връзката с печатницата. Не мисля, че е постъпил разумно; проявил е излишна гордост, а той има нужда от утвърждаване на името си. Предал е на Пловдивското издателство превода на книгата на Солоухин „Черни дъски“.

14 юли 1976, сряда

В понеделник на обяд срещнах на „Толбухин“ Блага и Данчо – радостни, оживени. Изглеждаха като млада двойка – никой не би познал от външния вид на Блага възрастта ѝ. Показаха ми френския бюлетин на Юнеско с положителна рецензия за книгата за Багряна. Блага казва: „Най-напред ще я оценят в чужбина, после у нас“.

Варна, 27 юли 1976, вторник

Зарев ме покани да се разходим в 6 ч. по пътя над почивния дом. Искаше да разговаря с мен специално за Блага Димитрова. Получил поемата „Забранено море“ с много хубав надпис. Трогнал се. Обадил се в „Литературен фронт“ да поместят рецензия на поемата, като същевременно предупредят за това Кина Бояджиева – да не би Голев и Пенчев да я осведомят неправилно, да се противопоставят на рецензирането на книгата.

Зарев иска да се срещне и да разговаря с Блага. Пита ме – как ще приеме тя този разговор. Всъщност, не толкова иска да се осведоми от мен за Блага, колкото да ме накара аз да осведомя Блага за неговото отношение към нея.

Отново ми разказа миналогодишните истории около книгата за Багряна и дискусиата за поезията в „Литературна мисъл“. И в двата случая оправдава себе си; виновни били Каролев, който изпратил писмо до др. Ж. в отговор на статията на Георги Марков за дискусията, и Аржентински, който в негово отсъствие (по време на пътуването му до Англия) свикал партийно събрание да обсъжда дискусията и книгата за Багряна. Затова той по-късно отстранил Аржентински от партийното секретарство и взел Христов.

1 август 1976, неделя

[Любчо Георгиев] Първото нещо беше да се нахвърли срещу Блага Димитрова – защо написала остро писмо до редакцията на „Отечествен фронт“ във връзка с неговата статия, където се говори, че филмът с Бистрицка бил създаден по мотиви на романа „Нечакана среща“ на Блага. И той обвинява Блага, че се е поддала на лошото влияние на Дан-

чо – той е злият ѝ гений. Защитих Данчо, при все че по-късно Вера Мутафчиева ми забеляза, че по отношение на политическите въпроси Блага действително напълно се поддава на внушенията на Данчо. Вера не е очарована от Данчо (всъщност тя не може да търпи никакъв мъж); възхищава се само от държането на Данчо по време на болестта на Блага.

Тази среща с Любчо Георгиев бе неприятна – той не променя характера си – лесно прехвърля симпатиите и антипатиите си от единия полюс до другия... Така започна кариерата си на критик, така ще я завърши.

2 август 1976, понеделник

Потърсих Блага – да ѝ съобщя разговора си със Зарев. Намерих я на „Искър“ едва надвечер. Към 8 часа неочаквано се отби у нас – донесе ми новата си книга „Гонг“, издание на „Народна младеж“. Това е книга с мъчителна история – от 4 години стои в издателството. Подборът е направен много добре.

Разказах ѝ подробно разговора със Зарев. Блага е недоволна от него – изпратила му поемата си, не ѝ се обадил, дори не накарал секретарката си да ѝ позвъни.

Блага ми разказа за нови нещастия в семейството на Багряна. [...] Ханка е вече във Виетнам; заминала през Индия. Блага и Данчо ходили с нея за два дни до Созопол – Ханка искала непременно да се сбoguва с приятелите си.

...Тази вечер ми се обади Блага по телефона: утре рано заминават с Данчо на почивка в Писателския дом във Варна. Ще останат десетина дни – освободила се някаква стая. Казах ѝ, че „Гонг“ е много добре съставена книга. „Имаме само две големи поетеси – Багряна и Блага Димитрова, дълбоко свързани, но коренно различни.“ Блага се смее: „Радвам се, че имам добри приятели, които ме хвалят“...

15 август 1976, неделя

Багряна вчера ме пита по телефона за Блага и Данчо. Макар да скрива огорчението си, но разбрах, че ѝ е мъчно – Данчо и Блага ходили у Боров, а не се отбили у нея. Знам причината на тази студенина: свързана е с книгата преводи на Багряна. От МВР съобщиха, че двама гръцки поети (преводчици на българска поезия) не са включени в книгата на Багряна. Багряна била отговорила, че издателството ги извадило, понеже книгата станала голяма.

А Блага ми каза, че изобщо тези двама поети са липсвали; Багряна сега се заела да ги превежда. (Багряна е вече готова и чака Блага да дойде да вземе преводите). Блага се възмущаваше пред мен, че Багряна, за да оправдае себе си, е хвърлила вината върху издателството. Дори искаше да пише в Гърция. Посъветвах я да не изнасяме нашите вътрешни разpravии навън, пред чужденците. Тя се съгласи, но каза, че ще отложи в такъв случай книгата на Багряна и ще даде ход на книгата на Дора Габе. Данчо бе на същото мнение.

Не бих го направил – все пак това е Багряна. Като човек и Багряна има своите слабости, но заслужава по-голямо уважение – Блага от нея е научила много. Човешки страсти и капризи!

17 август 1976, вторник

Сутринта Лиляна Грашева дойде у дома да вземе коректури за Лихачовата книга. От нея научих нещо интересно за Йордан Василев. Откакто го извадиха от сп. „Литературна мисъл“, той непрекъснато си взема неплатени отпуски – веднъж за да работи върху кандидатската си дисертация, други път – за да превежда Солоухин. Сега – научавам от Лиляна – отново е взел безплатен отпуск. Казал на Лиляна: „Аз държа на достойнството си: няма да се върна на работа, докато Здравко Петров е в института, най-малкото – докато е в редакцията на „Литературна мисъл“...“

Невероятна наивност! Тончо Жечев никога няма да жертва приятелството си със Здравко заради Данчо. Тончо, Здравко и Кръстьо са здраво сплотена група – те имат общи проекти, общи цели, общи домогвания – да управляват, да играят роля в нашия писателски и културен живот. Тепърва ще завладяват най-високите позиции, към които се стремят. Затова единството им е абсолютно необходимо – те са силни, когато са единни. Бедният Данчо – живее с илюзии за несъизмерими неща. Силата му е Блага – със собствена сила не разполага...

19 август 1976, четвъртък

Ролята на Зарев е нищо, в сравнение с оная, която играе Богомил Райнов. Странна личност, невероятна психология, в която се преплитат надареност и хитрина, озлобеност и умение за приспособяване, за внушаване на голям ум и политическа проникателност, за използване на всяка ситуация, за печелене на влияние в ръководните среди.

3 септември 1976, петък

Моето последно заседание в катедрата, ръководено от мен, се състоя вчера. Извънредно неприятно. Свиках го, за да поставя въпроса за разпределението на лекциите и упражненията след моето напускане на университета. Предложих лекциите по фолклор да се поемат от Холевич. Изникнаха големи трудности и с лекциите по стара литература. Разговоряхме предварително с Донка Петканова и се установихме на следното: да поканим Куев и Грашева, а ако няма друга възможност – Светлина Николова. Аз разговарях с Куев – отказа, защото ще чете полска литература. Грашева поставила условие – ако бъде освободена от лекциите в Пловдив; тя препоръчала Драгова и Светлина Николова. Изложих всичко това. Повечето потвърдиха кандидатурата на Драгова (аз отначало не мислех за нея, защото тя чете лекции в Шумен и Худ. академия).

На пръв поглед в тези разговори всичко е нормално – „Ненормалното“ обаче избухна, когато бе споменато името на Светлина Николова. Първа се нахвърли с най-груби изрази Розалия Ликова (тя не подозирала, че Светлина е жена на Илия Тодоров, който присъстваше). Розалия се обяви и против Дочо Леков, когато бе поставен въпросът за лекциите по възрожденска литература. Някой предложи и тези лекции да се поемат от Драгова.

Аз казах, че нямам нищо против, но няма да бъде морално, ако най-напред не ги предложим на Д. Леков, който вече втора година чете на вечерниците. Розалия се възмути – как може да се поставя моралният момент като критерий – трябвало да се държи сметка само за интересите на студентите. Аз защитих Дочо, но реших да я пощадя и да не ѝ припомням, че тя цели две години, докато беше отстранена от лекции, непрекъснато

молеше да не вземаме човек отвън – това нямало да бъде морално... Много лесно се забравят тези неща...

Обидно беше, че Розалия изказа недоверие към нашите съображения – при това не познава хората. Още по-обидно бе държанието на Холевич, Топалов, дори на Кр. Станчев, които на заседанието мърмореха, а след заседанието нападнали Донка Петканова за предложението за Светлина Николова. Топалов не обича Илия Тодоров, защото му направи няколко бележки за кандидатската дисертация; Холевич не обича Светлина и Илия, защото ги подозира, че са автори на анонимните писма срещу нея. Но откъде идва злобата на Красимир срещу Светлина – не ми е ясно.

След заседанието поиска да разговаря с мен Холевич. Сърдита, обидена – преди всичко на Петканова, че не ѝ отстъпила тя да отиде в чужбина. Както и да я убеждавам, че въпросът на Петканова е решен много по-рано (касае се за отиването ѝ в Западен Берлин), а въпросът за заминаването на Холевич като лектор в Будапеща изникна неотдавна и съвсем инцидентно. Уви, нищо не можеше да убеди Холевич. Обяснявам ѝ, че в Будапеща нищо няма да научи по специалността си, че е по-добре да поработи и да публикува нещо, за да се утвърди научно. Не, тя си знае своето...

Слушах я и си мислех: през тези десетина години, откакто я взех за асистентка, тя едва защити кандидатската си дисертация и не се научи да пише. Че е умна – не отричам (иначе не бих я поддържал), че стана добра асистентка – това също е вярно; има чувство за отговорност и върши добре работата си. Но в науката е направила само първите стъпки.

Претенции, претенции, претенции. Младите вече са успели да се скарат помежду си и да се намразят. Никаква широта на погледа. Вчерашното заседание бе едно раздвижване на блатото, в което те са затънали. Съжалявах за всичко това. И същевременно се радвах, че напускам това блато, което почва да воня.

... Уви, трябва да се разочаровам донейде от тримата най-млади около мене – Холевич, Топалов и Кр. Станчев. Не се съмнявам, че те първи ще се откъснат от мен и ще потърсят нови покровители, според народната пословица: „Изтъкал си платното, ритнал кросното.

25 септември 1976, събота

Два телефонни разговора тази сутрин. Първа ми се обади Багряна. Пита ме за Блага. Казах ѝ, че не съм я виждал, защото – доколкото знам – е във Варна. Багряна е изненадана, защото Блага наистина била във Варна, но се върнала и ѝ се обадила по телефона; дори разговаряли за гръцките преводи, с които Багряна отдавна е готова. Аз обаче бях научил от Климентина Иванова, че Блага и Данчо отново са заминали за Варна, защото Ха щяла да остане няколко месеца във Виетнам.

Вчера Надя Станева ми разказваше за охлаждането на отношенията между Багряна и Блага; това много тревожело Багряна. Моето мнение е, че дори Багряна да има някаква вина, Блага би трябвало да отстъпи – не само от уважение към възрастта на Багряна, но и затова, че много ѝ дължи – още от ученическите си години Блага търси помощта на Багряна. Надя е съгласна с мен.

Уви, тук Данчо е лошият съветник на Блага – той непрекъснато заостря конфликтите ѝ с хората, с редакциите и издателствата, с нашата действителност.

Радичкови имали във Варна някакъв разговор с Блага и Данчо и са с много неприятни впечатления от някои позиции на Блага. Във Варна тя говорила на 9 септември на малко тържество в Писателския почивен дом. Словото ѝ съдържало пасаж, които могат да се изтълкуват много зле и да ѝ причинят нови неприятности. По начало тя може да е права; човек може да се възхищава и от нейната смелост, но неприятностите са неприятности – и те ще се струпат върху нейната глава, а не върху Данчовата.

29 септември 1976, сряда

В понеделник вечер се отбих при Блага – пристигнала е от Виетнам и Ханка два часа след тяхното завръщане от Варна... Питам Блага какво става с романа ѝ. Отново работи върху него – препрочела го във Варна, хрумнали ѝ много нови неща – ще трябва да прави нова редакция. – „И Толстой е трябвало по няколко пъти да преписва всеки свой роман“. Наистина, това е вярно, но последната му редакция е представлявала коректурата, а сега на коректура е невъзможно да се поправа.

Вчера имаше заседание на Катедрата по българска литература – предадох „властта“ на Авджиев. Постарах се да бъда весел, да не давам израз на огорчението си от държането на колегите през последния месец. Дори и пред Холевич се показах внимателен, нека не мисли, че съм дребнав и че обръщам внимание на клюките ѝ.

На Авджиев казах само две неща – като мой житейски опит при работата с хората: първо, да се старее да вижда у другите преди всичко доброто, положителното, и второ, да оценява хората по способностите, научната им култура, научните им постижения, а не по характерите им – характерите са лабилни, ако се опира само върху тях, ще стъпи на тресавище, от което няма изход.

3 октомври 1976, неделя

Ректорът проф. Сендов в сряда ми се обади, че иска да се срещне с мене... Извънредно любезен. Ректорският съвет единодушно решил да ме помолят да продължа да ръководя катедрата и по възможност да чета лекции; това решение важело за академиците и членовете-кореспонденти. Много съжалявали за пенсионирането; видните учени правели чест на университета и трябвало да останат в него и т.н.

Мислех и се чудех какво да правя, още повече, че пенсионирането не се отменя. Вече свиквах, че ще бъда свободен от университетските си задължения, а сега всичко се обръщаше. Но като си помислих за неприятните разпавии около лекциите ми през последните седмици, реших да приема – малко със свито сърце, защото това значи, че отново слагам преподавателския ярем на шията си. Беше неудобно да откажа, след като знаех, че въпросът е решен не в Ректорския съвет, но на много по-високо място и то с доброто желание на доста хора.

5 октомври 1976, вторник

Връщаме се от вечерята в Писателския ресторант с Кирил Топалов. И той ми разказа за интригите на Мишо Василев: заплашвал, всявал страх, пречил в издателствата за публикуване на книги. Мнозина се боят от него, защото постоянно се хвалел с връзките си и с постове, които заемал... Изглежда, че този Мишо, който познавам като студент, е станал опасна личност във факултета. Всички казват, че е непоправим, но ще

трябва един път сериозно да поговоря с него. Дали ще му повлияя не знам, но поне ще го предупредя, че нищо добро не го чака, ако продължава да плаши и интригантства.

20 октомври 1976, сряда

[Конгрес на СБП] Два инцидента: ... Вторият инцидент е с Блага, с която тази вечер седяхме един до друг. Тя ми каза, че се била записала за изказване, но не го представила предварително в писмена форма. Тази сутрин Зарев и Матев я извикали и дълго я увещавали да се откаже от изказване. Тя държала на своето; дори им предлагала да прочетат текста. Иначе ще излезе, че се изказват само лица от президиума, и то все еднообразно. Не, не се съгласили. Казвали, че така щяло да бъде по-добре за нея, правили го само заради нея...

И така, Блага не се изказа. Прочетох изказването ѝ – много силно, много умно, много логично и смело, написано на чудесен език. Разбира се, от това изказване не биха били доволни. Най-напред там има остри, но справедливи думи за Богомил Райнов (днес той се изказа много бледно и вяло – основната му тема – буржоазната идеологическа диверсия); но ръководството никога не би позволило Б. Райнов да бъде критикуван. Не биха били доволни от тона, с който Блага осъжда статията срещу книгата за Багряна, изобщо официалното отношение към тази книга. Не биха били доволни от постоянно поставящия се въпрос: каква част от истината може да се казва, какво е отношението между свободата и необходимостта и пр.

Безспорно, Блага е рядък характер; малцина в нашето общество имат този характер. И бъдещето ще оцени положително нейното гражданско поведение. Но, уви, в настоящето я чакат много трудности и неприятности. Боя се за нея, не знам докъде ще се стигне в отношението към нея и дали това няма да сломи здравето ѝ.

Зарев обикаля из града, прави посещения. Блага вчера ми каза, че по същия нетактичен начин дошъл преди няколко дни у тях – да я моли да не се изказва на конгреса... Преди това ѝ се обадил по телефона – с молба да отиде при него да поговорят. Тя отказала, тогава той отишъл лично у тях, без да се обади предварително...

Виц за конгреса: На конгреса писателите получили възможност да упражнят своето право на глас в пустиня.

Много е доволен от днешния си разговор с Блага – тя се оказала много разумна. Разговаряла спокойно, всичко разбрала. Зарев иска да ѝ помогне да разпръсне неприятната атмосфера около нея, за да може да излезе и третият том на книгата за Багряна. Ето, докладът ѝ за жената направил много добро впечатление. Ако би се изказала на конгреса, отново ще се появят пречки, отново ще се натрупат около нея неприятности. Казвам на Зарев: Блага е честна; честността пронизва всичките ѝ постъпки. Тя не влага корист в тези неща – и това трябва да се оцени.

[Динеков е в командировка – Питсбург, Ню Йорк и Вашингтон, в София се завръща на 8 ноември 1976, понеделник.]

София, 12 ноември 1976, четвъртък

В четвъртък сутринта приехме в катедрата докторантската дисертация на Ликова. Безспорно – видяла е някои неща в нашата поезия през 20-те години, но всичко е невероятно разтегнато... Михаил Василев се държа вулгарно по отношение на всички, наруга

несправедливо Илия Тодоров. Направих му остра забележка, а след това разговарях отделно с него. Докъде ще стигне това момче? Все повече проявява лош характер – вестникарството и писателските клюки съвсем ще го погубят.

[Динеков е в командировка – Варшава, Рим, връща се на 13 декември 1976.]

2 януари 1977, неделя

Тази вечер късно дойдоха у нас Блага и Данчо. Изпратили Ханка на новогодишен бал в Университета. Общи разговори. Попитах Блага какво става с романа ѝ, намери ли заглавие. Оказа се, че е написала два романа: „Сляпа среща“ (все още друго заглавие не е намерила) и „Лице“ (трябва да го даде през първото тримесечие в „Български писател“).

Данчо решил да подреди малко библиографията ѝ. И двамата се смеят: има месеци, през последните години, когато в „Литературен фронт“ всяка седмица са се появявали нападки срещу Блага.

12 март 1977, събота

Тази сутрин ми се обади Блага Димитрова по телефона. Пита ме чел ли съм в новия брой на „Литературна газета“ опроверженията на нашите „десиденти“ на писаното в западната преса (става дума за К. Калчев, Вал. Петров, Г. Гачев, Хр. Ганев). Разбира се – чета ги; поискали са им от БТА, – това ми бе казал Камен. Блага се смее: „Все пак Камен най-много се е проявил, дал е най-обширни обяснения...“ Блага го видяла вчера при Зарев; значи върнал се е от Тунис.

Блага ми разказва защо се е наложило да потърси Зарев. Съобщили, че в София ще дойде представител на съветската телевизия, за да води разговор с нея и със семейство Папазови. Не ѝ е удобно да откаже; съгласна е да говори за проблемите на съвременната младеж. Ще покаже не младежта, която пие и хулиганства, а младежта, която тя е наричала в „Лавина“. Но „Лавина“ у нас не се преиздава, въпреки че отдавна е изчерпана. В разговора може би ще се наложи да каже това. Отишла да се посъветва със Зарев, и да го помоли да настоя за преиздаването на „Лавина“ – той самият е казал добри думи за романа в петия том на своята „Панорама“. Преиздаването да стане на мястото на романа, който още пише и не е успяла да предаде.

Зарев ѝ казал, че била изтеглила „дюшеш“, ще се прослави пред милиони слушатели в Съв. съюз... Помолил я обаче сега да не настоява за преиздаването на „Лавина“; иска да мине международната конференция – главата му се била запалила от нея. Блага отново посочила какво е отношението към нея: не се дава място на отговора ѝ на статията срещу книгата за Багряна... Това било в отговор на подхвърлянето на Зарев: как така са я изпуснали в западния печат и не са сложили името ѝ между четиримата? Тогава Блага казала, че тя не би могла да опровергае такова обвинение, защото лошото отношение към нея продължава.

Разбира се, Блага ми разказва за всичко това със смях, без никакви трагични въздишки, защото добре знае какво може и какво не може да се направи. И това е хубаво, че не си къса нервите, а на всичко гледа с весела насмешка. Тези дни имала други грижи – майка ѝ пак паднала, ударила си ръката, карали я в „Пирогов“...

15 март 1977, вторник

Разговор с Багряна по телефона. Научила, че Блага е издала романа си. Да ѝ го потърся – бои се, че вече е изчерпан. Обясних ѝ, че романът „Нечакана среща“ е предаден в изд. „Отечествен фронт“; тепърва ще бъде печатан. Вторият роман – „Лице“ – не е още завършен.

16 март 1977, сряда

Потърсих тази сутрин по телефона Блага на „Искър“ да ѝ съобщя, че доцентурата на Н. Георгиев мина през Атестационната комисия. Казах ѝ, че Надя и Ем. Станеви са питали за нея, че Багряна се интересува от романа ѝ. „Аз станах нещо като твой консул.“ Тя се смее. „А що се отнася до романа, не само че не е излязъл, но аз дори не съм го дала още в издателството – все още чопля върху него“⁹⁷

18 март 1977, петък

Вчера след обяд дойде у дома Тихомир Тихов. Говорихме за изд. „Български писател“ и преди всичко за Симеон Султанов. Тихомир познава много добре Султанов, защото работят отдавна заедно; като партиен секретар го е спасявал от изключване от партията поради прегрешенията му на млади години (бил легионер, бранник или нещо подобно). Сега обаче, използвайки обстоятелството, че Тихомир бе редактор на книгата за Багряна, е ходил в партийното бюро на писателския съюз да иска да го уволняват – за идеологически грешки...

Тихомир ми разказа доста случаи из директорската дейност на Султанов, които го характеризират като двуличник и подлец. В момента той върши подлост срещу Зарев, защото се говори за неговото евентуално сваляне от председателството на писателския съюз: от една страна му предлага да поеме редакцията на издания като Геровия речник, Историята на Б. Пенев и др., а от друга – праща бележки на Дим. Методиев и други Зареви врагове за хонорарите, които е взел от съюзното издателство...

Тихомир – един честен и чист човек – е отвратен от гадните постъпки на Султанов. Уви, такива хора виреят у нас, авансират, стават обществена необходимост.

27 март 1977, неделя

В петък късно ме е търсила по телефона Блага. Късно узнах, че е имала имен ден – Благовец. Обадох ѝ се вчера сутринта. Данчо е на бригада; тя е сама на ул. Искър. Пише финала на романа „Нечакана среща“ – романът е в издателството без финал. Имала вече няколко финала. Шегувам се: да ги даде всичките и да обясни, че такава е композицията на романа⁹⁸...

10 април 1977, неделя

Писмен държавен изпит. Пада се темата „Нови търсения в съвременния български роман (Е. Станев, П. Вежинов, Блага Димитрова)“. Доволен съм, че Ликова и Мишо Василев, с които определяхме темите, се съгласиха да бъде включена и Блага; това е една малка реабилитация за нея, след като бе жестоко атакувана от два официални печатни

⁹⁷ Блага е решила да обедини драмата „Нечакана среща“ и романа „Лице“ в един роман.

⁹⁸ Блага е направила точно това, шегата става романова реалност.

органа. Разбира се, същият Мишо Василев бе възразил срещу кандидатска дисертация за творчеството на Блага.

Между асистентите, които ще бъдат квестори, най-напред се изпречи пред мен загладената физиономия на С. Хаджикосев. Способен момък, от чиито качества като студент съм се възхищавал. Но като свърши Университета, той се оказа кариерист от класа. Човек без морал, той е склонен на всякакви компромиси, готов е да служи на всяка кауза, щом може да извлече лична облага⁹⁹. И постигна своето – особено в Писателския съюз.

Преди пет години С. Хаджикосев публикува не само отрицателна, но почти клеветническа статия за „Лавина“ в „Литературен фронт“ – тъкмо за 50-годишнината на Блага. Разбира се, статията бе поръчана. Срегнах го случайно в писателското кафене и открито му изказах възмущението си – не само от тази статия, но изобщо от поведението му като литературен критик. Оттогава почти не разговарям с него.

Мога да си представя как Хаджикосев е посрещнал днес появата на името на Блага в темата за държавен изпит.

РЕПЛИКА: Тук става дума за моята тема за докторска дисертация, която беше за прозата на Блага Димитрова. След като бях почти готова, в самия край на срока на докторантурата, наложи се да сменя темата и да скрия Блага зад целия съвременен роман. Това беше веднага след излизането на „Лице“. Аз бях толкова млада и непростимо наивна, изобщо не „вдяхах“ защо се случва всичко това, приемах го съвсем лично. После разбрах, че имало партийно събрание.

Моята „научна ръководителка“ ми заяви, че била „бита карта“ и не можела да застане зад такава тема. Този толкова важен „разговор“ се състоя в тоалетното помещение на Народната библиотека – много „конспиративно“ място, но е важно да се знае. Разбира се, много уважавала Блага Димитрова и дори била „прототип“ на нейната героиня Бора от „Лице“, но искала да си възвърне членството в Съюза, за да ползва Почивния дом на писателите и стола на съюза. Мишо Василев ѝ обещал...

Прототип на Бора е Юлия Огнянова, приятелка на Блага от ранна младост, режисьор и театрална легенда. Невъобразим стоицизъм. Бора няма нищо общо с Розалия Ликова.

Изключително нравствена личност. Нейният бивш съпруг, режисьорът Вили Цанков, пише: „Как не ѝ дойде наум да поиска нещо за страданията си! Как не ѝ дойде наум да поиска нещо за таланта си!... Жалите я, ама ви е малко страх от нея. Мразите я, защото такива хора носят едно неясно обвинение. Обвинение за греховете ни. Уж няма помен от обвинения, а обвинява... Иначе е много кротка и можеш да я смачкаш, стига да поискаш...“

По този повод Блага каза:

– Прототип съм си самата аз...

Както и на всички други свои героини.

⁹⁹ По-късно С. Хаджикосев потвърди това, като написа автобиографичния си роман „Конформистът“.